

**УНИВЕРЗИТЕТ ЦОН НЕЗБИТ
ФАКУЛТЕТ ЗА КУЛТУРУ И МЕДИЈЕ
Београд**

**Докторска дисертација
КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ РАЗВОЈА
РАЈАЧКОГ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА**

Ментор

Проф. др Миливоје Павловић

Кандидат

Александра Миловановић

Београд, 2016.

С а д р ж а ј

Резиме	5
Resume	6
Увод	7
Методолошко-хипотетички оквир истраживања.....	13
1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП КУЛТУРНОМ ТУРИЗМУ	22
1.1. Појмови и врсте савременог туризма	22
1.1.1. Основни појмови целине туризма	22
1.1.2. Генерална подела укупног туризма.....	28
1.2. Однос градског и сеоског туризма	30
1.2.1. Кључне разлике града и села	30
1.2.2. Туристички однос града и села.....	31
1.3. Посебности савременог сеоског туризма	33
1.3.1. Врсте савременог сеоског туризма.....	33
1.3.2. Садржај савременог сеоског туризма	34
1.4. Развијеност сеоског културног туризма	40
1.4.1. Дисперзија сеоског културног туризма	40
1.4.2. Дефинисаност сеоског културног туризма.....	43
2. ОБЕЛЕЖЈА РАЈАЧКОГ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА.....	45
2.1. Место рајачког у неготинском туризму	45
2.1.1. Обухват укупног неготинског туризма.....	45
2.1.2. Специфичности рајачког културног туризма.....	53
2.2. Распоживо споменичко културно наслеђе	54
2.2.1. Фонд расположивог споменичког наслеђа	54
2.2.2. Особности фонда споменичког наслеђа	56

2.3. Акумулирано духовно културно наслеђе.....	70
2.3.1. Неговање и упражњавање култа вина.....	70
2.3.2. Створено остало духовно наслеђе.....	72
2.4. Токови рајачког културног туризма	73
2.4.1. Почеси рајачког културног туризма	73
2.4.2. Садашњост рајачког културног туризма	74
3. СТАЊЕ У РАЈАЧКОМ КУЛТУРНОМ ТУРИЗМУ	75
3.1. Поставке реализованог емпиријског истраживања	75
3.1.1. Разлози реализованог истраживања.....	75
3.1.2. Структура упитника и избор испитаника	75
3.1.3. Компетентност изабраног узорка испитаника	76
3.2. Туристичка припремљеност културног наслеђа	95
3.2.1. Припремљеност споменика културе	95
3.2.2. Припремљеност духовне културе	117
3.3. Функционисање примењеног културног туризма	121
3.3.1. Показатељи функционисања туризма.....	121
3.3.2. Сарадња са туристичким организацијама	135
3.4. Резултати реализације културног туризма	139
3.4.1. Парцијална оцена резултата туризма.....	139
3.4.2. Општа оцена стања у туризму	145
4. ПРОЈЕКЦИЈА РАЗВОЈА РАЈАЧКОГ ТУРИЗМА.....	146
4.1. Приступ извршеном емпиријском истраживању	146
4.1.1. Репрезентативност коришћеног узорка испитаника	146
4.1.2. Структура одговора испитаника.....	147
4.2. Стратегија одржавања културног наслеђа	147
4.2.1. Потреба доношења адекватне стратегије	147
4.2.2. Стратегија очувања и коришћења наслеђа.....	152

4.3. Стратегија реорганизовања локалног туризма.....	170
4.3.1. Концепт припреме културног туризма	170
4.3.2. Модел организације културног туризма.....	180
4.4. Очекивани ефекти од пројектованог развоја	192
4.4.1. Очекивани парцијални ефекти	192
4.4.2. Очекивани општи ефекти.....	198
5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ.....	199
5.1. Структура добијених истраживачких резултата	199
5.1.1. Артикулација добијених резултата	199
5.1.2. Дескрипција добијених резултата	201
5.2. Аргументација решења проблема истраживања	204
5.2.1. Интерпретација решења проблема	204
5.2.2. Импликације решења проблема	206
5.3. Верификација постављених истраживачких хипотеза.....	207
5.3.1. Верификација опште хипотезе	207
5.3.2. Верификација посебних хипотеза	208
6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ.....	210
<i>Литература</i>	<i>217</i>
Фактографски прилози раду.....	222

Резиме

Вековна заблуда о томе да је село заостало и да се не уклапа у напредни градски укупни и друштвени развој, последњих деценија почела је да се у свету превазилази сагласно новим научним сазнањем по коме живот у селу и граду представља комплементарно јединство различитости којима се обогаћује егзистенција људи и обогаћује свеукупна култура. На тим основама се, почетком XXI века, нарочито у развијеним земљама, почело са превазилажењем те заблуде, што доказује убрзани развој сеоског туризма, у коме се постижу вредни економски и други друштвено значајни резултати.

Међутим, у Србији поменута заблуда још траје, па је у њој, последично, сеоски туризам изразито потцењен и неразвијен. Управо због тога, за тему ове докторске дисертације одабрано је изучавање конкретног сеоског културног туризма заснованог на изузетно вредном културном наслеђу неготинског села Рајац у коме се налазе духовно повезане винске пивнице, атрактивна црква и необично гробље. У том контексту, у овом раду се прво, критички разматра савремена теорија сеоског културног туризма, затим, стање одабраног сеоског туризма, на основу чега се, на крају, пројектује развој туризма који би требало да, у пракси, буде високо економско и друштвено ефикасан. На тај начин су постигнути одређени истраживачки резултати који претендују да се њима научно продуби теорија те врсте туризма која ће, у примени, обезбеђивати постизање вредних економских и друштвених резултата у целини сеоског културног туризма.

Кључне речи: *културно наслеђе, туризам, културни туризам, сеоски културни туризам, туристичка понуда, економска ефикасност туризма, друштвена ефикасност туризма*

S u m m a r y

Centuries-old misconception that the backward village and that does not fit into an advanced city overall and social development in recent decades has begun to the world beyond compliance to new scientific knowledge by which life in the village and town are complementary unity in diversity that enriches people's livelihood and completes the overall culture. On these grounds, the beginning of the XXI century, especially in developed countries, it began with overcoming these blunders, which proves particularly rapid development of rural tourism, especially in today's leading countries in which to achieve valuable economic and other socially significant results.

However, in Serbia mentioned misconception is still ongoing, and it is, consequently, rural tourism extremely underdeveloped. That is why the theme of this PhD thesis is to study selected a particular rural cultural tourism based on an extremely valuable cultural heritage Negotinsko villages Rajac which are spiritually linked wine, beer gardens, attractive and unusual church cemetery. In this context, this paper first discusses contemporary critical theory rural cultural tourism, then the state of the selected rural tourism, based on which, at the end of this tourism development projects that should in practice be highly economically and socially efficient. In this way they achieved some research results that aspire to deepen their scientific theory of this type of tourism that will achieve the implementation Providing valuable economic and social results in general rural cultural tourism.

Keywords: *cultural heritage, tourism, cultural tourism, rural tourism cultural and tourist industry, tourism, economic efficiency, social efficiency of tourism*

УВОД

Културно наслеђе, у које спада целокупно духовно и материјално благо које се у једној заједници преноси с генерације на генерацију, представља значајан елемент у поимању културних домета једног народа, па и у пројекцији његовог будућег развоја. Бројне друштвене науке, а посебно историја, антропологија, социологија, и културологија, с разлогом придају велику важност очувању и сталном процесу превредновања наслеђених културних вредности.

Рајачке пимнице, које се налазе у близини Неготина, у Крајини, сачуване су као драгоцен етнолошка и културно-историјска целина која треба, осим што сведочи о богатству и разумевању наслеђене културе, да обезбеди бржи економски и укупни развој овог краја.

Намера да се одабрана тема овог рада обради на научни начин, узроковала је потребу да се за адекватно истраживање припреми и примени прикладан истраживачки пројекат као идејна водилца тог истраживања. У том контексту, с обзиром на препоруке методологије научног истраживања, идентификовани су и коришћени следећи идејни фактори тог истраживања: 1) проблем истраживања, 2) предмет истраживања, 3) циљ истраживања, 4) истраживачке хипотезе, 5) методе истраживања, 6) технике истраживања, 7) план истраживања, 8) план интерпретирања резултата истраживања и 9) план структурирања истраживачког извештаја.

Проблем истраживања, према савременој теорији научног истраживања, представља постављање адекватног истраживачког питања како треба да реши научну непознаницу унутар одабраног предмета истраживања, с тим да то решење представља ново научно сазнање које ће у примени обогатити одређен сегмент друштвене праксе¹. Та научна непознаница првенствено се односи на истраживачки уочен несклад између научног познавања неке појаве и нараслих захтева друштвене праксе у тој појави.

У конкретном случају, предмет који је истраживан представљао је утврђивање стања и пројектовање развоја рајачког културног туризма, с обзиром на многе индиције које показују да је посматрани сеоски културни туризам слабо развијен, јер продукује незадовољавајуће економске и мултикултуралне ефекте. Сходно томе, несклад се у

¹ Михаиловић, Добривоје, *Методологија научних истраживања*, ФОН, Београд, 2011, стр. 160-171.

овом случају појављају између захтева теорије савременог сеоског културног туризма и промењене праксе у третирању рајачког сеоског културног туризма. Овде се, зато, може поставити истраживачко питање: како се тај уочени несклад најефикасније може превазићи? Прилагођавањем тог, општег питања, конкретном карактеру одабраног предмета истраживања, долази се до адекватног проблема овог истраживања чија формулација гласи: како треба припремити и организовати рајачки културни туризам да он резултира значајним економским и општим ефектима? Овако формулисан проблем истраживања одлучујуће утиче на дефинисање свих осталих идејних фактора овог истраживања (предмета, циља, хипотеза, метода, техника и планова истраживања), будући да би сви они, са своје стране, требало да допринесу да се он успешно реши.

Предмет истраживања у овом раду представља изучавање стања и пројектовање успешног развоја рајачког културног туризма заснованог на изразито вредном културном наслеђу села Рајац у неготинском крају, у коме су се, до сада, остваривали веома скромни економски и културни резултати. Суштински гледано, у основне појмове овог истраживања спадају синтагме „рајачко културно наслеђе“ и „рајачки културни туризам“ које се, с аспекта примењеног туризма, налазе у узрочно-последичном односу.

У том контексту, с аспекта предмета истраживања, синтагмом „рајачко културно наслеђе“ које се налази под заштитом државе, обухвата се комплементарни сплет следећих споменика културе:

- винске пивнице, као грађевински комплекс удаљен од центра сеоског насеља од око 1,5 километара, са 185 специфичних грађевинских објеката у којима је на традиционални начин добијано изразито квалитетно вино, што се и сада обавља у мањем броју тих објеката, чему ваља додати традиционално негован култ вина и обреде који су томе посвећени;
- локална црква, изразито оригиналне архитектуре која је интерно осликана коришћењем посебних религиозних мотива локалног краја, при чему се то, на специфичан начин, везује с поменути култом вина;
- старо рајачко гробље, с наглашено оригиналним надгробним споменицима, где се сви обреди везују за локално веровање становништва које је комплементарно култу вина и култу третиране религије.

У свему томе треба истаћи, да је рајачко културно наслеђе створено по вековном неговању винског култа у овом крају, који је прожет народним веровањима и

материјализованим споменицима културе (пивницама, црквом и гробљем). У свим тим културним објектима, у примењеним ритуалима, незаобилазно место је имало произведено вино, од чије продаје је, у прошлим временима, већина мештана живела. Управо због тога, такво рајачко културно наслеђе представља својеврсни неуређени културни лапидаријум у коме вино, на разне начине, има битну улогу.

Синтагмом „рајачки културни туризам“ обухвата се организација туристичког коришћења наведеног рајачког културног наслеђа у смислу:

- примењене туристичке понуде, која се односи на припремљеност предметног културног наслеђа за туристичко разгледање, коришћене локалне путне везе с тим наслеђем, обезбеђен боравак туристима током посете, рекламирање тог облика туризма и сл.;
- примењене организације посматраног туризма, с аспекта структуре туристичких организација које се тиме баве, затим њихове повезаности са мештанима села Рајац, који обезбеђују туристички боравак, као и примењених процедура у туристичком обиласку наведеног културног наслеђа и у целини боравка туриста;
- проучавања економских и мултикултуралних ефеката, који се овим туризмом постижу и пројектовања одрживог модела који ће у примени омогућити да се они подижу на виши ниво.

У вези тога још треба истаћи да у неготинском крају, поред рајачког културног наслеђа, постоје и други вредни споменици културе који се користе или се могу користити у туристичке сврхе (на пример: културно наслеђе села Рогљево, историјски значајнији објекти, традиционалне уметничке свечаности и др.). Међутим, за потребе развоја сеоског туризма, рајачко културно наслеђе је очигледно најкомпактније и најатрактивније, што је суштински и утицало да се његово коришћење у туризму узме за предмет овог рада.

Циљ истраживања у овом раду, с обзиром на формулисан проблем истраживања и одабран предмет истраживања, сводио се на намеру да се његовим резултатима створи таква развојна перспектива рајачког културног туризма, која ће репродуковати високе економске и културне ефекте. Паралелно с тим, постављени циљ истраживања, који је одржив и друштвено оправдан, имплицитно подразумева да ће, из његових поставки, произаћи одређена теоријска решења која ће омогућити продубљивање и проширивање научне основе развоја сеоског културног туризма.

Методе истраживања коришћене у раду прилагођене су пре свега предмету и циљу, постављеним хипотезама и моделу емпиријског истраживања. За општу методу с разлогом је изабрана дијалектичка метода по којој се све природне и друштвене појаве налазе у сталним променама, што, последично, подразумева да било које научно сазнање није целовито, већ се оно може научно допуњавати и разрађивати резултатима нових научних сазнања о свакој појави. У случају овог истраживања, оно је тако реализовано да се добијени научни резултати стално третирају као недовршени, будући да ће се они надаље разрађивати новим научним сазнањима конкретних појава у њиховим променама.

За посебне методе одабране су метода научног студирања и метода научног испитивања. Метода научног студирања, која се своди на пут прикупљања релевантних теоријских података, у овом истраживању је примењена консултовањем одабране научне литературе. Тиме су прикупљени и евидентирани битни теоријски подаци везани за сеоски културни туризам као шири предмет овог истраживања, који су затим послужили као својеврсни мерни инструмент приликом валоризације стања у рајачком културном туризму, односно као општи оријентир за пројектовање успешне перспективе развоја тог туризма. С друге стране, метода научног испитивања, која подразумева прикупљање адекватних емпиријских података, у предметном истраживању је примењена за анкетно прикупљање битних емпиријских података у вези са стањем и развојем рајачког културног туризма.

Технике истраживања чинили су начини на које је пројектовано, и затим примењено прикупљање потребних истраживачких података. У овом случају за прикупљање неопходних теоријских података искоришћена је техника евидентирања података, где је као инструмент коришћен специфичан регистратор у који су бележени сви битни теоријски подаци (квантитативни и квалитативни) који су произашли из консултоване научне литературе.

С друге стране, за прикупљање емпиријских података предвиђена је и коришћена техника анкетања (посебно прилагођен упитник) у којој су као испитаници учествовали представници рајачког културног наслеђа и представници неготинског туризма. На тај начин је предвиђено и остварено прикупљање научних података за посматрано истраживање.

План истраживања односио се на пројектовање реализације идејно осмишљеног истраживања у смислу дефинисања основних фаза за извођење овог истраживања у које

првенствено спадају: изучавање предвиђене литературе, израда инструмената за прикупљање података, сређивање и статистичка обрада података и сл. Овај план је на предвиђен начин реализован, а његов финални резултат чине у раду приказани уређени и статистички обрађени подаци.

План интерпретирања резултата истраживања представљао је пројектовање начина на који ће се обрађени статистички подаци научно тумачити коришћењем логичких поступака анализе, синтезе, индукције и дедукције. Ови поступци су, затим, примењени у интерпретацији сакупљене истраживачке грађе. Тиме је дефинитивно обезбеђена и интерпретирана научна грађа, што је у јединству довело до добијања остварених нових научних резултата.

Планом структурирања истраживачког извештаја пројектован је начин на који ће се сакупљена и интерпретирана научна грађа, заједно с резултатима истраживања, структурирати у функцији израде адекватног истраживачког извештаја, тј. дефинитивне израде овог рада. Предвиђено је и остварено да се посматрана грађа структурира у неколико логичних целина којим се обухватају:

- прва целина, која се односи на домете теорије сеоског културног туризма, као подлоге за разматрање конкретног предмета истраживања;
- друга целина, где ће се приказати предмет истраживања који у овом случају представља карактер рајачког културног туризма;
- трећа целина, у којој ће се изложити стање у рајачког културном туризму;
- четврта целина, унутар које ће се пројектовати успешна перспектива рајачког културног туризма;
- пета целина, којом се обухвата приказ добијених истраживачких резултата са извођењем њихових битних импликација;
- шеста целина, која се односи на извођење основних закључака и пројектовање истраживачких препорука;
- седма целина, као логистичка, где ће се изложити коришћена литература и приказати одабрани прилози основном тексту рада.

Разуме се, према овим целинама распоређена је и приказана сакупљена грађа у форми даљег тока овог истраживачког извештаја. При свему томе, значајну идејну помоћ у изради овог рада његовој ауторки, пружио је ментор проф. др Миливоје

Павловић, коме се ауторка и на овај начин, веома захваљује. Та помоћ првенствено се односила на културолошко лоцирање рада и на прикладно његово структурирање у односу на одабран предмет тог рада.

Полазећи од претходно пројектованих целина овог рада, добијена научна грађа у овом истраживању конкретизована је на следећа поглавља овог рада:²

- теоријске основе савременог туризма, где је размотрена етимологија целине туризма и где су изложене специфичности сеоског културног туризма као сегмента укупног туризма;
- обележја рајачког културног туризма, у коме су приказане битне структурне и друге одлике рајачког културног наслеђа и његово текуће коришћење у локалном туризму;
- стање у рајачком културном туризму, које је обрађено стању с аспекта туристичке припремљености расположивог културног наслеђа и резултата који се у томе постижу;
- пројекцију развоја рајачког туризма, где се излаже одржива перспектива успешног развоја посматраног сеоског културног туризма;
- резултате истраживања и њихове импликације, у оквиру кога се идентификују конкретни истраживачки резултати и разматра њихов утицај на идејне поставке овог истраживања;
- основне закључке и препоруке, у чему се истичу најважнији закључци и пројектују битне истраживачке препоруке;
- литературу, и
- фактографске прилоге раду, где се додатно документује остварено емпиријско истраживање.

Приликом наведеног структурирања рада, пошло се од два комплементарна критеријума. Први критеријум чине поменуто артикулисање целине сакупљене научне грађе на њене комплементарне делове, док се други критеријум односи на тежњу да се ти делови изложе по логичком каузалном редоследу.

² При структурирање у текста овог рада коришћене су препоруке разних аутора везане за питање научних радова.

МЕТОДОЛОШКО-ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. Хипотеза

Генерална хипотеза истраживачког рада гласи:

- Уколико се у развој туризма рајачког краја снажније укључе културолошки елементи (сазнање и методологија антропологије и социологије), то ће довести до значајнијег економског развоја овог подручја.

2. Истраживачки поступак

Ниво 1. Иницијална истраживачка идеја

Иницијална идеја за истраживање потекла је из чињенице да савремени туризам представља све значајнију привредну грану у свим данашњим земљама у чијем функционисању се, у основи, остварују значајни економски резултати. У том контексту, у Србији је сада недовољно развијена туристичка делатност, па се због тога на овом пољу претежно остварују скромни економски и други ефекти.

Специфични и све важнији сегмент укупног савременог туризма представља *културни туризам*, чије крајње резултате чине остварени економски и мултикултурални искораци. Унутар тога, све битнији део туризма представља савремени сеоски културни туризам који се заснива на расположивом туристички атрактивном сеоском културном наслеђу најразличитијих врста (споменици културе, историјска дешавања, традиционални обичаји и др.). Упадљиво је да се сада у Србији, по инерцији ниске ефикасности успостављеног укупног туризма, у сеоском културном туризму, остварују незадовољавајући економски и општи резултати.

Веома добар пример за то представља симболично туристичко коришћење веома вредног и оригиналног рајачког културног наслеђа (у неготинском селу Рајац), које

чини духовно комплементарни скуп споменика културе којима се обухватају: познате *винске пивнице* (локално: *пимнице*), затим, атрактивно изграђена и осликана сеоска црква, као и сеоско гробље с веома необичним надгробним споменицима. Ти културни споменици потичу из XVII и XIII века и данас се налазе под заштитом државе.

Из наведених разлога за тему овог рада је изабрано проучавање примењеног рајачког културног туризма под насловом: „Културолошки аспект развоја рајачког културног туризма“. У фокус проучавања ставља се испитивање стања сеоског културног туризма и пројектовање његове перспективе одрживог развоја, чијом применом ће се туризам осавременити у мери потребној да се остваре значајни економски и мултикултурални резултати. Наравно, основицу свих тих проучавања и пројектовања представљаће домети савремене теорије укупног културног и у њој сеоског културног туризма³. Кроз рад на обради ове теме, добијени су одређени научни резултати који ће допринети проширивању и продубљивању садашње теорије сеоског културног туризма, и који ће омогућити унапређивање праксе у овој области туризма – првенствено даљег успешног развоја рајачког културног туризма као конкретног предмета истраживања у раду.

Ниво 2. Дефинисање проблема и развој хипотеза

Основни проблем истраживања – повезаност културолошких карактеристика Рајца и културног туризма, дефинисан је у основној хипотези рада која гласи:

- Уколико се у развој туризма рајачког краја снажније укључе културолошки елементи (сазнање и методологија антропологије и социологије), то ће довести до значајнијег економског развоја овог подручја.

У формулисању генералне хипотезе пошло се од става да уколико су културолошки елементи (засновани на интердисциплинарности унутар друштвених наука: културологија, антропологија, социологија, економија, управљање) заступљенији у развоју туристичких потенцијала рајачког краја, комуникација с потенцијалним посетиоцима боља и активније управљање културним наслеђем, утолико ће развој Рајца и околине бити бржи и стабилнији, пре свега у области економије, а онда и свих других аспеката живота.

³ Радовановић, Т. (20089: *Методологија научних истраживања*, Алфа Центар, Панчево, стр.134-139.

2.1. Посебне хипотезе истраживања

При формулисању посебних хипотеза мислило се и на принципе на којима се заснива културни туризам, на економски потенцијал културног наслеђа, као и на запошљавање младих и ревитализацију српског села:

Посебна хипотеза (Х-1): *Што се више улаже у развој културног туризма, то је лакше брендирати одређене туристичке дестинације.*

Индикатори за прву посебну хипотезу: писани искази у научној и стручној литератури посвећени теорији културног туризма и брендирању туристичких дестинација, налази експерата, познавалаца ове области.

Посебна хипотеза (Х-2): *Уколико се култура потенцира у туристичкој понуди, утолико се лакше туристичка дестинација профилише у односу на друге.*

Индикатори за другу посебну хипотезу: писани искази у научној и стручној грађи о утицају културе на развој туристичких дестинација; резултати емпиријског истраживања.

Посебна хипотеза (Х-3): *3. Што је улагање у одрживи рурални развој Источне Србије веће, утолико ће пре доћи до веће запослености младих.*

Индикатори за трећу посебну хипотезу: економски показатељи утицаја побољшања туристичке понуде на економску ситуацију у Источној Србији.

Посебна хипотеза (Х-4): *Без присуства савремених медија нема ни препознавања тековина српске историје и традиције, ни културно-историјских вредности овог региона.*

Индикатори за четврту посебну хипотезу: писани искази у научној и стручној грађи о утицају медијских комуникација, односа с јавношћу и маркетинга у брендирању туристичких дестинација и новом приступу комуницирања културног наслеђа.

Ниво 3. Дизајн истраживања

Садржај докторске дисертације рашчлањен је на осам логичких и међусобно повезаних структуралних чинилаца:

Увод као теоријски улаз у материју којом се докторска дисертација бави, назнака праваца којима се креће истраживање и појашњење иницијалне идеје истраживања.

Други структурални чинилац докторске дисертације обухвата разрађен методолошки оквир истраживања с тежиштем на формулацији проблема истраживања, одређењу предмета, циљева, хипотеза и начина истраживања, те научне и друштвене оправданости израде докторске дисертације.

Трећи структурални чинилац докторске дисертације посвећен је појмовним и терминолошким детерминантама важним за тему рада, у сврху потпунијег теоријског оквира истраживања с тежиштем на дефинисању категоријално-појмовног система у директној вези с предметом докторске дисертације, односно с акцентом на дефинисању појмова: културни туризам, споменици културе, културне специфичности, који у постојећој домаћој теорији нису на адекватан начин дефинисани.

Четврти структурални чинилац докторске дисертације обухвата анализу обележја рајачког културног туризма, фонд расположивог споменичког културног наслеђа, духовно наслеђе и његово досадашње коришћење у туристичке сврхе.

Пети структурални чинилац докторске дисертације посвећен је анализи тренутног стања и туристичке припремљености рајачког културног наслеђа, оценама резултата рада у туризму општег стања у овој привредној грани у Источној Србији.

Шести структурални чинилац докторске дисертације посвећен је емпиријском истраживању и доказивању потребе да се постојећи туристички модел редефинише, како локално, тако и на државним нивоу.

Седми структурални чинилац докторске дисертације представља презентацију и анализу емпиријског истраживања, табеларни приказ и дескрипцију резултата.

Осми структурални чинилац докторске дисертације су закључна разматрања са синтетичким резултатима истраживања по главама докторске дисертације.

Ниво 4. Прикупљање и анализа података

Полазећи од карактера и предмета овог рада, било је неопходно прикупити и интерпретирати емпиријске податке о реалном стању рајачког сеоског туризма. На тај начин је обезбеђена основа која је, уз коришћење теорије савременог сеоског културног

туризма, послужила да се изврши пројектовање даљег успешног развоја ове привредне гране и читавог подручја Рајца.

Прикупљени емпиријски подаци, везани за стање рајачког културног туризма, уз коришћење адекватног упитника и одабраних испитаника, представљају битну основу за интерпретирање реалног стања у коме се сеоски туризам налази, што последично подразумева потребу да се у томе користе логички поступци анализе, синтезе, индукције и дедукције. Сви ти разлози су узети у обзир у овом истраживању, што ће детаљније бити приказано посредством искоришћене структуре упитника и изабраног узорка испитаника.

Примењени упитник у овом истраживању (од укупно 60 питања), структурисан је у три основна дела, и то:⁴

- први део, у коме је постављено 10 питања у вези квалификованости испитаника за оцену стања у рајачком културном туризму;
- други део, унутар којег је постављено 25 питања која се директно односе на оцену стања у рајачком културном туризму;
- трећи део, где је такође постављено 25 питања која се односе на пројектовање даљег успешног развоја рајачког културног туризма⁵.

Узорак испитаника у анкетирању чинило је по 20 представника рајачког културног наслеђа и целокупног неготинског туризма (укупно 40 испитаника), које је одабрао аутор рада по критеријуму упућености у општи и рајачки културни туризам⁶.

Томе још треба додати, да је за истраживање било потребно израчунати коефицијент линеарне корелације (r) одговара те две групе испитаника, како би се, на тај начин, проверила усаглашеност њихових одговора на постављена питања. Резултати су показали високу усаглашеност одговора група испитаника (r), која се код свих питања налази у распону од 0,9 до 1,0 (просечан износ коефицијента корелације износи $r = 0,93$)⁷, чиме је доказано да испитаници обе групе имају сличне или подударне

⁴Из уобичајених разлога, иза основног текста овог рада приложен је образац коришћеног истраживачког упитника. Поред тога, треба истаћи да се скуп попуњених примерака упитника налази у личној архиви аутора ове докторске дисертације и он се може ставити на увид свим заинтересованим субјектима.

⁵Радовановић, Тихомир, Оп.цит., стр. 132-137.

⁶На тај начин, у укупној популацији од око 200 стручњака за туризам у неготинском крају, узорак од 40 одабраних испитаника учествује са 20% - чиме је обезбеђена пуна репрезентативност узорка за спровођење истраживања

⁷Резултати коефицијента корелације (r), по препорукама за писање научних радова, дати су у прилозима овог рада. Истовремено, они су конкретно изложени у основном тексту, при разматрању резултата анкетирања код сваког постављеног питања.

ставове у вези свих постављених питања. Та чињеница указује да одабрани испитаници, у пуној мери, репрезентују укупну популацију познавалаца посматраног туризма, па се зато њихови одговори на постављана питања могу узети за научно целисходне.

Поред констатоване чврсте везе између одговора група испитаника на постављена питања, било је потребно проверити њихову компетентност за оцењивање стања у рајачком културном туризму. У том контексту, ради разврставања испитаника на две групе, прво анкетно питање се односило на њихову припадност. На тај начин скуп од 40 испитаника подељен је на две групе од по 20 испитаника у које спадају представници културног наслеђа Рајца и представници културног туризма општине Неготин.

У докторској дисертацији су примењене одговарајуће научне методе, технике, инструменти и поступци из све три групе метода научног сазнања и истраживања.

Из корпуса основних метода сазнања и истраживања у дисертацији су примењене готово све основне методе сазнања и истраживања, с акцентом на:

Методама анализе и синтезе које су своју примену нашле у истраживању теоријских ставова домаћих и иностраних аутора који се односе на појмове `културни туризам` и `сеоски туризам`.

Индуктивно-дедуктивној методи која је коришћена за формулисање синтетичких закључака по главама докторске дисертације.

Из групе општенаучних метода у дисертацији су коришћене:

Историјски метод – своју примену је нашао у проучавању културног наслеђа Рајца и околине, јер да бисмо разумели данашње стање, често морамо погледати у прошлост и у тренутак настајања и трајања споменика културе.

Статистички метод – своју примену је оправдала статичком и динамичком анализом праћења кретања ставова испитаника у емпиријском истраживању.

Од оперативних метода за прикупљање података у дисертацији су примењене:

Метода анализе садржаја докумената и то квантитативна и квалитативна анализа садржаја, чиме је остварен детаљнији увид у садржај појединих извора података у циљу

сознања битних својстава културног/сеоског туризма, који су предмет истраживања. Подаци су класификовани као примарни, секундарни и терцијални, званични и полувзанични и подаци који морају имати висок степен валидности.

Метода испитивања, применом технике анкете и инструмента Анкетног упитника којим смо прикупљали податке о ставовима културних и туристичких посленика Рајца и Неготина.

Ниво 5. Стање резултата

Резултати истраживања приказани су у табеларно и дескриптивно. На основу резултата изведени су закључци о културолошким особеностима сеоског туризма на примеру рајачког споменичког наслеђа у условима очите потребе да се кроз туризам ревитализује ово подручје, а модел примени на целој територији Србије.

Ниво 6. Тестирање хипотезе кроз истраживање

Основна, прва и друга помоћна хипотеза тестиране су општенаучним методама анализе и синтезе у прикупљању и обради података, индукције и дедукције, класификације и генерализације. Остале помоћне хипотезе тестиране су компарацијом података о потребама и расположивим ресурсима у области комуникација.

Неки појавни факти који су повезани с економским аспектима сеоског културног туризма описани су и објашњени коришћењем дескриптивно-аналитичког метода, док је током неких упоређивања поступка развоја рајачке туристичке понуде с другим, домаћим и страним, коришћен компаративни метод. Приликом представљања и анализа емпиријских података коришћен је математичко-статистички метод.

У раду је коришћен и метод прикупљања, анализе и синтезе до сада објављених, доступних научних радова, како о теми културног туризма, тако и о темама које су од значаја за објашњење и разумевање појединих аспеката теме овог рада. Коришћена је стручна литература домаћих и страних аутора публикована не само у књигама него и у различитим зборницима радова, научним и стручним часописима. Међутим, како је тема културног туризма још увек недовољно истражена у домаћој научној теорији и емпиријским истраживањима, посебно с културолошког становишта, празнина која у

науци постоји попуниће се посматрањем друштвене праксе и анализом појединих случајева из личне праксе.

Ниво 7. Повратак на теорију и нацрт нове теорије

Резултат овог рада је анализа факторакоји утичу на развој културног туризма, тј. сеоског туризма с елементима културног, првенствено кроз призму културолошке и економске димензије. Анализом и интеграцијом досадашњих, делимично оскудних теоријских достигнућа и емпиријских истраживања, као и резултатима практичних примера из непосредне праксе, овај рад је поставио теоријску базу у виду универзалног приручника за употребу културног наслеђа у циљу економског оснаживања сеоских средина у Србији.

Теоријско-емпиријски материјал презентован у овој докторској дисертацији потврдио је сву сложеност истраживања културолошко-економских модела у условима засићења тржишта класичним туристичким понудама.

У уводном, теоријском оквиру истраживања културног туризма, кандидаткиња је указала на важност разумевања улоге културних споменика у области туризма, које последњих деценија доживљавају експанзију у свету, али не и код нас. Културни туризам на глобализованом тржишту поприма тренд великих размера, па ауторка с правом закључује да ће се локална туристичка тржишта ускоро наћи пред питањима која излазе из терије и праксе класичног туризма какав познајемо, и проширити терен примене друштвено-хуманистичких наука на ову економску категорију (посебно културологије) на регионалним, националним и локалним туристичким нивоима. Резултати истраживања изнети у овој докторској дисертацији показали су неминовност и неопходност другачијег погледа на сеоски културни туризам.

Научни допринос дисертације огледа се у два аспекта:

- у потврди и продубљивању постојећих научних сазнања о предмету истраживања, пре свега кроз резултате извршених истраживања и њихову компарацију с претходним, а који су показали да се изузетни развојни капацитети сеоског културног туризма у Србији не прате теоријски на одговарајући начин. Дисертација поставља емпиријске и теоријске основе за успостављање јединственог савременог поимања туристичке понуде;

- други аспект огледа се кроз допринос дисертације развоју методолошких модела и алата за емпиријска истраживања друштвених феномена повезаних с културним туризмом и разнородних културних образаца који се могу капитализовати.

Посебан научни допринос ове докторске дисертације огледа се формирању новог и јединственог концептуалног модела локалног/сеоског туризма, компатибилног и интероперабилног с другим културолошким аспектима, као и у провери и усавршавању примењених метода, техника и инструмената у истраживању сложених система међуутицаја културе и економије.

1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП КУЛТУРНОМ ТУРИЗМУ

1.1. Појмови и врсте савременог туризма

1.1.1. Основни појмови целине туризма

Културним туризмом се обухвата посебна грана укупног туризма у којој предмет интересовања туриста представља неко атрактивно културно наслеђе веома различитог типа (археолошког, музејског, историјског, верског, производног итд.). У том контексту, ради једнозначног разумевања основних термина у овој области туризма, која представља шири предмет изучавања у овом раду, потребно их је разграничити. То се првенствено односи на следеће термине: а) култура, б) културно наслеђе, в) туризам, г) културни туризам и д) сеоски туризам.

а) Појам културе је веома комплексан и њиме се, у основи, обухвата људско мишљење везано за целокупно стваралаштво човечанства у материјалном и духовном смислу, с тим што се то стваралаштво, у крајњем исходу, третира као средство којим је човек прилагођавао природу својим потребама и којим је богатио и хуманизовао свој живот. Целокупно људско стваралаштво које чини културу може се посматрати и валоризовати са индивидуалног и колективног аспекта. Индивидуално поимање културе своди се на то како се појединац вреднује и како се према њој односи. Насупрот томе, колективно поимање културе односи се на системе њеног вредновања од стране већег броја људи (локалне и шире друштвене заједнице, поједине националне заједнице, сегменти тих заједница итд.). У томе, у научним делима посвећеним култури, њихови аутори теже да се, по одређеним критеријумима, класификују и објасне на објективан начин, чиме таква дела представљају извориште за формирање индивидуалног и колективног поимања и вредновања целине сегмената културе.

Суштински гледано, појединац или група истомишљеника, кроз поимање одређеног сегмента материјалне или духовне културе, изражава свој однос према тој култури у смислу вредновања њених посебности везаних за креирану форму, поруку, употребљивост и др, одакле се синтетизовано одмерава њена оригиналност и вредност. Отуда, зависно од формираних вредносних судова појединца, он конкретан сегмент културе рангира по степенима значаја и атрактивности.

Сваки сегмент укупне људске културе одликује континуитет и аутохтоност. Сходно томе, када је реч о континуитету, треба истаћи да ниједна култура није потпуно аутономно створена. Најпре, она је створена коришћењем одређених елемената других сродних култура којима су, затим, придодати извесни оригинални додаци. Међутим, када је у питању аутохтоност, треба указати да неки засебни културни садржаји могу бити формирано само у ситуацијама у којима долази до прожимања разних култура – што је било могуће у ранијим временима у којима су одређене друштвене заједнице практично аутономно функционисале.

С обзиром на богатство створених култура човечанства, неки њени делови представљају атрактивни ресурс за стварање колективног туристичког производа који може да буде интересантан за појединце или групе. С тим у вези, за одређене туристе може бити интересантна култура локалне заједнице, регионалне заједнице, па и читаве земље. При томе, интерес туристе је да одређена култура има своју специфичну аутентичност и значај.

Управо због тога што је култура туристички врло атрактивна, она у последњим деценијама заузима све значајније место у укупном туризму. Међутим, њено коришћење у туристичке сврхе није равномерно распоређено у данашњем свету. До овога је дошло због разлика у развијености националних држава, где развијеније земље своју културу фреквентније и успешније користе у туризму, на супрот мање развијеним земљама које своју културу у знатно мањој мери укључују у туризам.

б) Културно наслеђе, у појмовном смислу, чини људско мишљење о створеној конкретној култури у неком локалитету или широј друштвеној заједници. Но, имплицитно посматрано, културно наслеђе у туризму представља његову основу, тј. предмет на коме се заснива туристичка активност. Зато се може рећи да је културно наслеђе опредмећен израз одређене културе и оно као такво представља суштинску основу пратећег културног туризма. При томе, термин „наслеђе“ односи се на оно што је наслеђено од претходних генерација које су га створиле⁸.

Начелно гледано, културно наслеђе обухвата сва материјална и духовна добра која су људи створили у даљој или ближој прошлости. То практично значи да се у културно наслеђе могу укључити изграђени споменици прошлости, традиционална производна пракса, уметничка дела, веровања, обичаји итд. Ствараоци културног

⁸ Божовић, Р. (2009): *Живот културе*, Филип Вишњић, Београд и Божовић, Р. (2010): *Извори културе*, ИКЈ Зорана Стојановића, Сремски Карловци.

наслеђа најчешће нису имали мотив да креирају одређене творевине с намером да они касније стекну статус културног наслеђа. Они су првенствено продуковали те творевине јер су им оне нечему служиле. Касније, с временом, зависно од своје креативности и атрактивности, одређене творевине су стицале углед културног наслеђа.

Савремена афирмација одређеног културног наслеђа најчешће се остварује кроз следеће приступе:

- проучавање чињеница о прошлости (археолошка истраживања, анализирање архивних докумената и др.), чиме се остварују нови докази о испитиваној појави, па она на тај начин постаје богатија и тиме расте њена атрактивност као културно наслеђе;
- наметање атрактивности одређеног културног наслеђа широј јавности у ситуацијама када је оно мало познато, чиме се утиче на успешност његовог коришћења у туристичке сврхе;
- грађење идентитета одређеног локалитета сагласно расположивом културном наслеђу, како би се, појединцима, обезбедио њихов корен, односно да они представљају тзв. „дрво без корена“.

Поводом тога треба истаћи, да се културно наслеђе класификује на разне начине. У томе је доминантна подела материјалног културног наслеђа према методологији УНЕСКО-а, по којој се у културно наслеђе убрајају:

- споменици, у које спадају археолошки остаци, скулптуре, слике, записи и сл.;
- комплекси, скупови повезаних грађевина које имају изузетну историјску, уметничку или научну вредност;
- места, поједини локалитети са наглашеном естетском, историјском или антрополошком вредношћу.

Међутим, духовно културно наслеђе као нематеријално (или неопипљиво) много теже се класификује. Ипак, у томе доминира подела на⁹:

- извођачку уметност, где спадају музичке, сликарске, позоришне, оперске и сличне уметности;
- народне обичаје, у оквиру чега се убрајају начини одевања, фолклор, легенде и сл.;

⁹ Божовић, Р. (1980): *Култура - појам и основна значења*, Савремена администрација, Београд; Павловић, М. (1980) *Култура од до*, ИСССО, Београд.

- религиозне обреде, што се односи на веровања, ритуале, церемоније и др.;
- фестивалске свечаности, где се убрајају етнички, гастрономски и други фестивали.

в) За туризам, као и за културу, у теорији постоје многе појмовне дефиниције. Међу њима, свакако је најзначајнија дефиниција Светске туристичке организације по којој туризам чине „активности људи повезане са њиховим путовањем и боравком ван места њиховог пребивалишта у периоду не дужем од једне године, ради одмора или из неких других разлога“¹⁰. Унутар тога у „друге разлоге“ спадају различита интересовања туриста у којима најзначајније место, свакако, имају потребе за упознавањем културног наслеђа, што спада у сферу тзв. културног туризма. При томе се прави разлика између туриста који у некој дестинацији остају мање од 24 часа и оних који остају дуже од тога.

Такве активности туриста, последњих деценија, подржавају разне националне и комерцијалне туристичке организације нудећи заинтересованима путовања у земљи и иностранству што, у суштини, представља специфичну врсту привредне делатности. Сходно томе, треба истаћи да се савремени туризам, у највећем броју земаља с разлогом сврстава у привредну грану која све више утиче на остварени бруто друштвени производ. Управо због тога, данас, у скоро свакој националној привреди, туризам заузима све значајније место и о његовом функционисању са своје стране посебну пажњу посвећује највећи број садашњих националних држава. У прилог томе, ваља истаћи упорну борбу многих данашњих држава да разним подстицајима допринесу развоју сопственог туризма, као и чињеницу да у многим земљама туристичка делатност у оствареном бруто друштвеном производу учествује са преко 5% (нпр. у Грчкој, Италији, Француској, Аустрији, Мексику, итд.).

Као таква, делатност савременог туризма, не само што остварује значајне приходе, већ истовремено обезбеђује запосленост за велики број људи и веома доприноси афирмацији конкретног локалитета и читаве земље нарочито на плану њеног учешћа у савременим мултикултуралним и глобалистичким процесима. Сви ови разлози у синтези, имплицитно доводе до тога да се туристичка делатност данас с разлогом сврстава у пропулзивну привредну грану о којој, са растућом пажњом, брину нарочито садашње најразвијеније земље. У вези с тим, треба истаћи да је делатност туризма у Србији сада претежно неразвијена, посебно када се компарира са

¹⁰ Светска туристичка организација (UNWTO), Њујорк, 1993.

расположивим, веома вредним културним наслеђем и повољним климатским условима. Разлози су, свакако, вишеструки: неповољно опште наслеђе земље, текућа транзиција, као и ниска туристичка култура становништва која је израз низ негативних фактора.

г) Културни туризам, као појам, подразумева врсту туризма у коме се туристима нуди упознавање с оригиналним и атрактивним локалним или ширим културним наслеђем. Етимолошки гледано, културни туризам се може сматрати првом туристичком активношћу у историји туризма. Наиме, његов почетак датира још од XVIII века, када су енглеске аристократије организовано упознавале зачајна уметничка остварења. То се касније проширило на већи број богатих грађана који су, такође организовано, посећивали познате центре уметности. Данас, културни туризам обухвата много шири спектар понуде и доживљавања садржаја и порука најразличитијег материјалног и духовног културног наслеђа. У том контексту, данашњи културни туризам се не може изједначити са тзв. масовним туризмом будући да је он посвећен презентовању културних вредности које су од интереса само пробраним посетиоцима. У ову групу, најпре, спадају образовани појединци који умеју да препознају истинске културне вредности и да их са задовољством разгледају, односно људи који су свесни различитости и спремни да се упусте у размену мултикултурних вредности.

Када је у питању појмовни аспект културног туризма, који је овде, у начелу, већ изложен, треба приметити да се он, кроз време, даље артикулише на технички и интегрални аспект. Технички аспект подразумева дефиницију по којој, се културним туризмом, обухватају сва кретања људи намерних да разгледају конкретно културно наслеђе и, успут, да учествују у културно-уметничким манифестацијама. С друге стране, интегрални аспект се своди на кретање људи с намером да прикупе нове информације о неком духовном садржају и тиме задовоље своје културне потребе.

Анализа оваква два изведена појмовна погледа на културни туризам веома су корисна за планирање броја и фреквенције туриста који ће посетити одређене културне дестинације. Наиме, технички аспект омогућује да се, сагласно интересовању, у плановима туриста они квантификују према видовима расположивог културног садржаја. С друге стране, интегрални аспект доприноси да се, у плановима, сачине пројекције поделе туриста уз комбиновање коришћења расположивог културног садржаја.

С аспекта времена, културни туризам се може разматрати у три категорије:

- посматрање прошлости, где културни садржај чине споменици културе у смислу домета високе културе и етно културе;
- посматрање прошлости и садашњости, при чему се културни садржај односи на пратећу високу културу и народну културу;
- посматрање прошлости, садашњости и антиципиране будућности, унутар чега културни садржај чине висока, народна и масовна култура.

Савремени културни туризам омогућује остваривање све значајнијих економских и рекламних ефеката. ОЕЦД процењује да у националним економијама развијених земаља последњих година културни туризам учествује с преко 60%, док његово учешће у међународном извозу услуга износи око 30%. Томе треба додати да према организацији УНВТО, у укупном светском туризму културни туризам учествује са скоро 50%. Наравно, наведена квантитативна партиципација културног туризма је још увек осетно већа у развијеним у односу на мање развијене земље (Србију и друге).

Многа савремена истраживања показала су да се потенцијали културног наслеђа неког локалитета с његовом природном средином тешко трансформишу у туристички атрактивну дестинацију због дејства многих промена: инфраструктурних, партнерских, концептуалних, финансијских и др. Међутим, уз добар менаџмент, окупљање поузданих инвеститора, симболично демонстрирање конкретне културне вредности и сл., сваки реално атрактивни културни потенцијал може се довести у позицију репродуковања високих тржишних вредности. Наравно, успех у томе захтева добро осмишљено тимско учешће релевантних партнера (власника културног наслеђа, представника културе и туризма, представника инвеститора и др.) и њихово циљно вођење од компетентне менаџерске структуре. Ови услови се лакше обезбеђују у развијеним у односу на друге земље, па је управо то разлог због којег по питању културног туризма постоји још увек дубок јаз између земаља.

д) Сеоски културни туризам представља комплементарни сегмент целине културног туризма. Он, појмовно гледано, обухвата људско мишљење које се односи на онај део културног туризма који је лоциран у конкретном селу. Тај облик културног туризма разликује се од сеоског туризма неког другог типа (на пример, од коришћења природног сеоског богатства, одмора на селу и др.). То практично значи да претпоставку сеоског културног туризма чини одређено сеоско културно благо које се

користи у туристичке сврхе (сеоски споменици културе, сеоска веровања, обичаји, сеоско кулинарство, светковине итд.).

По савременом концепту, сеоски културни туризам најпре се своди на организацију у чијем центру се налази расположиво сеоско културно благо (споменици културе, локална веровања и обичаји, локалне уметничке представе и др.) и које се као такво користи у туристичке сврхе. Поред тога, уобичајено је да се програмом конкретног сеоског културног туризма, као логистика, обухвати и сатисфакција туриста у разгледању и праћењу туристичких атракција у суседним селима и граду којем дато село припада.

Такође, концепт савременог сеоског културног туризма подразумева остваривање тесне пословне сарадње између села, ангажованих туристичких агенција, органа градске самоуправе и других релевантних партнера који су у културни туризам директно или индиректно укључени. Између свих наведених чинилаца морају се успоставити адекватни пословни односи који имају јасну поделу права и одговорности везаних за туристичку понуду и економске ефекте који се њоме остварују.

1.1.2. Генерална подела савременог туризма

С обзиром на изложено појмовно дефинисање укупног савременог туризма, очигледно је да је оно по облицима веома бројно и да у томе има класификационих тешкоћа. Проблем је у томе, што се, при дефинисању врста укупног туризма, могу применити разни класификациони критеријуми, као што су појавни, временски, интересни и други критеријуми.

По појавном критеријуму, укупан савремени туризам може се поделити на опипљиви и неопипљиви. Опипљивим туризмом се обухвата туристичка понуда у којој се туристи суочавају са интересантним материјализованим елементима туризма, као што су: разгледавање културних споменика и физичких уметничких дела, учешће у организованој рекреацији, учешће у конзумирању гастрономских производа, односно учешће туриста у свим другим елементима туристичке понуде чији предмети су материјализовани – имају одређене физичке форме и структуре. Неопипљиве туристичке понуде су оне које немају физичке форме, већ их туристи упознавају и доживљавају својим слухом и својим емоцијама и вредносним судовима. У ову област туристичке понуде спадају: слушање музичких дела, праћење веровања и предања,

уознавање прошлих догађаја, тј. спознавање свега онога што на нематеријални начин задовољава знатижењу туриста.

Са аспекта временског критеријума, савремени туризам се артикулише на туристичке понуде усмерене на прошлост, садашњост и будућност. У туристичке понуде о прошлости убрајају се оне које се заснивају на туристичким елементима створеним у ранијим временима, као што су споменици културе, већ створена уметничка дела, претходно формирана веровања и ритуали, итд. Туристичке понуде о садашњости чине туристички елементи у којима се третира садашњост везана за атрактивне текуће догађаје као што су сабори, фестивали, сајмови итд. Најзад, у туристичке понуде о будућности спадају туристички елементи којима се прогнозира будућност неког локалитета или целине човечанства, што обухвата: очекивани развој неке научне области, пројекције развоја неке уметности, прогнозе начина будућег живота и др. Поводом тога треба истаћи да је ова област туризма сада најређа.

Најзад, са интересног аспекта туристе као пословно и функционално најважнијег, туристичке понуде се могу поделити по структури свог садржаја и по локацији тог садржаја. По првом критеријуму, савремени укупни туризам може се поделити на културни и остали. Културним туризмом, који у светском укупном туризму сада учествује са преко 50% у бројчаном и економском смислу, представља данас најважнију грану целине туризма и њиме се обухватају туристичке понуде које се заснивају на туристички атрактивним културним садржајима. Насупрот томе, у остали туризам спадају туристичке понуде везане за најатрактивније туристичке појаве које немају директне везе с културом, а у које спадају: програми активног и пасивног одмора туриста, програми учешћа туриста у спортским и рекреативним активностима, шопинг туристички програми, програми учећа на спортским догађајима и разледању разних сајмова и сл. По локацији туристичке понуде, савремени туризам може се артикулисати на градски и сеоски. У томе, из пуно разлога, градски туризам је сада значајно фреквентнији од сеоског. Унутар ове последње поделе и градски и сеоски туризам могу се даље поделити на културни и рекреативни туризам, при чему су могуће и њихове комбинације.

1.2. Однос градског и сеоског туризма

1.2.1. Кључне разлике града и села

Историјски гледано, села су старија од градова, будући да су се градови појавили тек када су села ојачала у економском и културном смислу. Село је одувек имало једноставну и хомогену унутрашњу структуру. Насупрот томе, град је значајно комплекснији и структура његових становника значајно је хетерогенија¹¹. Но, без обзира на те разлике, и село и град чине јединствене и недељиве друштвене целине лоциране на одређеним територијама.

Захваљујући развоју науке и технологије, као и тежњи људи да лакше и хуманије живе, одавно је започет глобални процес сељења становништва из села у град. То је временом довело до тога да, уместо некадашњег односа између сеоског и градског становништва од 90%:10%, тај однос данас износи 25%:75%, или, као у САД – у сразмери 10%:90%. Насупрот томе, у мање развијеним земљама (нпр. у Србији) садашњи однос између сеоског и градског становништва се креће око 35%:65%.

Међутим, без обзира на та кретања, живот у селу је остао другачији од живота у граду. Та разлика је, одувек, утицала на обликовање идентитета људи са села и из града. У том контексту треба истаћи, да се један становник села по свом културном идентитету мало разликује од других становника, али се знатно разликује од становника града. Те и такве разлике у идентитету становника села и града мало су уважавале политичке елите скоро свих земаља које су фаворизовале предност града над селом и тиме директно утицале да сеоски живаљ убрзано напушта село и прелази у град. Веома очигледан пример чинила је власт у бившој Југославији, а тиме и у Србији, која је, после II светског рата, упорно и безобзирно инсистирала на преласку становништва из села у градове занемарујући тиме крупне негативне последице пражњења и нестанка многих села. На тај начин је, до сада, у укупном становништву, учешће градског становништва порасло са око 25% на 70%.

Такви трендови на релацији село - град имплицитно су довели до економског и културног осиромашења села, чиме је рушено логично и преко потребно њихово коегзистенцијално јединство. Све то је довело до пуцања основних карика сеоске

¹¹ У значајније ауторе који су се бавили односом градског и сеоског туризма нарочито спадају: Вајт, Л. (1970): *Наука о култури*, Култура, Београд; Ваништа – Лазаревић, Е. (1999): *Урбана реконструкција „Disertatio“*, Задужбина Андрејевић, Београд; Јовичић, Ж. (1992): *Феноменологија туризма*, Научна књига, Београд.

структуре и хијерархије, чиме је село губило свој смисао и модел постојања. Таква државна политика, праћена адекватним системом образовања по коме се млади припремају за живот и рад само у граду, узроковала је готово потпуни нестанак принципа неопходног јединства различитости села и града. Ово се нарочито може запазити на примеру Србије, где су, у више прошлих деценија, млади учени да цене само перспективност града, а да село третирају – у социоекономском и културном смислу - као непожељну и заосталу друштвену средину.

У таквим општим процесима, за образовањем нису много заостајале и културне институције које су се томе повиновале и које су и саме допринеле гашењу сеоских библиотека, домова културе, биоскопа итд. Поента тога се заснивала на политичком веровању да је село заостало, и као такво, неспособно за самостални развој у складу с глобалним друштвеним токовима. Наравно, такав политички однос према селу био је изразито погрешан, јер се маргинализацијом села заправо осиромашују живот и култура човечанства, будући да се фаворизује град као једино исправна животна и радна средина. Ово тим више када се зна да је село непосредно везано за природу и да негирање природе које град собом доноси представља осиромашење човека који постаје незадовољан и склон разним друштвеним деформацијама.

1.2.2. Туристички однос града и села

Схватајући деценијама вођену погрешну политику према селу и његовом развоју, развијене земље су последњих година отпочеле с фаворизовањем развоја села у смислу његовог уважавања и стимулисања сеоског развоја на савременим основама. У томе важну улогу има и промена односа између градског и сеоског туризма. Наиме, схваћено је да данашња села представљају ризницу вредног културног и другог садржаја који је туристички атрактиван и комплементаран градском туризму. У том смислу фаворизује се јединство градског и сеоског туризма у смислу прикладне аутономности и комплементарности¹². Та комплементарност је веома сложена и њу карактерише изражена корелација посматраних варијабли.

Аутономност се односи на самосталну реализацију сеоских и градских туристичких понуда тамо где је то могуће и оправдано. Наиме, директне сеоске туристичке понуде реализују мештани села и оне се најпре односе на смештај туриста,

¹² Јовичић, Ж., Јовичић, Д., Ивановић, В. (2005): *Основе туризма*, Туристичка штампа, Београд; Павловић, Миливоје, Оп.цит., стр. 65-72.

њихово учешће у разгледању сеоских знаменитости и њихово упознавање с традицијом и начином живота и рада у селу. С друге стране, аутономност града у реализацији његових туристичких понуда своди се на то да их одређене градске организације у потпуности остварују.

Комплементарност у реализацији градских и сеоских туристичких понуда подразумева да њихове туристичке организације међусобно сарађују у реализацији тих понуда¹³. Овај вид сарадње у савременом туризму веома се често користи, нарочито у смислу обављања одређених туристичких послова од стране градских за сеоске туристичке организације, јер су градске туристичке организације боље кадровски екипиране од сеоских туристичких организација. У таквој сарадњи, за потребе сеоског туризма градске организације брину о маркетингу, о обезбеђивању стручних туристичких водича, као и о организовању допунског програма за туристе.

Међутим, када се ради о све фреквентнијем сеоском културном туризму, села често наилазе на озбиљне проблеме, првенствено везане за одржавање културног наслеђа и пратеће инфраструктуре, односно на обезбеђивање квалитетног смештаја за туристе. Ове проблеме села најчешће не могу сама да реше, па је потребно да у томе организовано учествује локална самоуправа.

Међутим, у земљама попут Србије, градски туризам је углавном делимично развијен, док је сеоски изразито неразвијен. На то упућују многе чињенице које показују да се сеоски туризам практично налази у повоју и да није организован ни у селима које располажу веома вредним културним наслеђем. Ту се, пре свега, ради о ниској туристичкој култури у Србији и о слабом схватању економске шансе која се пружа организовањем туризма у селима која имају вредне туристичке потенцијале. Ово мање важи за мештане тих села, а много више за културне посленике на вишим нивоима и надлежне државне органе.

¹³ Јовичић, Ж. (1976): *Основи туризма*, Универзитет у Београду, Београд; Хаџић, О. (2005): *Културни туризам*, Факултет за услужни бизнис, Нови Сад.

1.3. Посебности савременог сеоског туризма

1.3.1. Врсте савременог сеоског туризма

Сеоски туристички потенцијали су многобројни али у њиховој класификацији постоје различити проблеми. Неки познати аутори из области туризма сеоски туризам класично деле на материјални и духовни, док га други рашчлањавају на рекреативни и акциони¹⁴. Међутим, с обзиром на раније извршену општу поделу туризма, сеоски туризам се може поделити на културни и остали туризам. Ова подела је можда најбоља, јер указује на основне садржаје сеоског туризма који мотивишу туристе да крену у одређено село ради задовољавања знатижеље.

Гледано с тог класификационог аспекта, сеоски културни туризам у понуди најчешће истиче свој културни потенцијал у смислу разгледања доступних споменика културе, упознавања свог духовног наслеђа, учешћа у разним културним манифестацијама и др. Насупрот томе, остали сеоски туризам, као и истородни градски, обухвата туристички атрактивно учешће у посматрању природе, коришћењу речне и морске воде за купање, учешћу у рекреативним активностима, упознавању сеоског начина рада и живота, итд.

У свим тим случајевима, успешност сеоског туризма зависи од сплета многих интерних и екстерних фактора. Као интерни фактори могу се узети: квалитет туристичке понуде и капацитета, смештаја и исхране, као и квалитет обезбеђене туристичке атракције и ниво туристичке културе мештана. С друге стране, у екстерне факторе спадају: квалитет рекламирања конкретног туризма, обезбеђеност инфраструктурних услова, односно квалитет организације доласка и одласка туриста.

Томе ваља додати да је сеоска туристичка понуда најбоља ако се њоме у комплекту нуде културне и остале сеоске атрактивности, што захтева додатну активност организатора. Међутим, када се на тако ефикасан начин комплетира сеоска туристичка понуда, значајно расту њени економски и други ефекти. Наравно, све ово важи како за целину туризма, тако и за сеоски туризам.

¹⁴ Ђукић-Дојчиновић, В. (2005): *Културни туризам*, Клио, Београд.

1.3.2. Садржаји савременог сеоског туризма

Село које се бави туризмом уобичајено се назива туристичким селом. То је село у које туристи одлазе за време годишњих одмора, празника и викенда да би се привремено вратили природи и разгледали вредно културно наслеђе. Тамо најчешће одлазе становници великих градова у потрази за мирним и природним начином живота. Да би постало туристичко, село мора да задовољи следеће критеријуме¹⁵:

- да туристи обезбеди увид у услове, рад и укупан начин сеоског живота;
- да сеоске куће буду изграђене на сеоски начин и да у њима буду ствари које одговарају таквом начину живота;
- да се туриста упутује у сеоске обичаје, начин сеоског облачења и у културу исхране;
- да туриста буде смештен у кућу домаћина и да се с њим и његовом породицом, по жељи, укључи у сеоске послове;
- да домаћин и мештани третирају туристу као члана сеоског становништва;
- да се туристи обезбеди могућност разгледања расположивог културног наслеђа села под вођством мештана, а не професионалних водича;
- да се туристи обезбеди битна инфраструктура (туристичке стазе, информисање, забава, рекреација и сл.);
- да село свој туризам рекламира на начин на који ће туриста осетити његове посебне вредности које не може срести у граду.

Према садржајима туристичке понуде, туристичка села се могу поделити у следеће скупове:

- самостална туристичка села, где се туристима обезбеђује комплетна туристичка понуда;
- туристичка села чија је понуда комплементарна другим туристичким садржајима, што обухвата сеоски туризам у близини других туристичких центара (бања, планинских центара, морских центара и др.);
- туристичка села повезана с манифестационом понудом, при чему се туристима обезбеђује учешће на одређеним скуповима (вашарима, сајмовима, такмичењима, колонијама и сл.);

¹⁵ Mc Kercher, B., Du Cross, H. (2002): *Cultural Tourism*; Routledge.

- транзициона туристичка села крај великих саобраћајница, где се путницима обезбедбеђује краћи или дужи боравак;
- излетничка туристичка села, што се првенствено односи на туристички атрактивна села близу већих градова;
- остала туристичка села, у којима се туристима пружају разне услуге (у спремању домаће хране и зимнице, повременом чувању кућних љубимаца, брању лековитог биља, плетењу и хеклању итд.).

Према истраживањима, појава туристичких села проистиче из људске потребе за природом, за игром и за комуницирањем. То, практично, мотивише градског човека да крене на одмор у туристичко село, будући да у њему може очекивати директан сусрет с природом, активности везане за сеоски живот, односно, нову комуникацију са мештанима села.

Међутим, сеоска култура је дуго чинила релативно изолован подсистем укупне културе. Он је, у прошлости, аутономно стваран у функцији опстанка и развоја села. С научно-технолошким развојем и глобализацијским мешањем култура, традиционална култура је почела да се отвара и да се све активније укључује у целину друштвене културе. Због тога се може рећи да село не ствара само традиционални фолклор, већ активно демонстрира своју материјалну и духовну културу. Управо на тим основама стварају се савремена туристичка села којих има све више, нарочито у развијеном свету. Досадашња искуства показују да успешно културно село треба да задовољи следеће захтеве: а) културу становања, б) културу исхране, в) културу одевања, г) културу рада, д) културу веровања, ђ) фолклорну културу, е) музичку културу, ж) културу светковина и з) културу naive.

а) С аспекта савременог културног села, грађевински објекти у селу морају имати традиционалне форме, а не форме градње у савременим градовима. У том смислу у одређеним земљама (Француској, Аустрији, Словенији и др.), адекватним прописима и препорукама указује се на то да се, у селима која се баве туризмом, морају поштовати традиционални модели у очувању постојећих и изградњи нових кућа и помоћних објеката. Ово се потврђује и тиме што су у прошлости многи познати уметници и научници своје креације управо остваривали живећи у традиционалним сеоским кућама. Када је реч о сеоским кућама у Србији, у којима су живели наши познати великани, већина их је законски заштићена, али се ретко користе у сеоском туризму. У те куће спадају: кућа Вука Караџића у Тршићу, кућа Ђуре Јакшића у

Српској Црњи, кућа Михајла Пупина у Идвору, и др. Томе ваља додати и законом заштићене куће народног градитељства, као што су куће у Неготину, Бачком Петровцу, Товарнику, Темерину, итд.

Међутим, завршени конзерваторски и рестаураторски радови на историјски и традиционално значајним сеоским кућама већином нису довољни да би оне биле атрактивне за савремени сеоски културни туризам. Њима треба придодати естетске и сличне детаље, како би постале атрактивне за данашње, све пробирљивије туристе. Ово не важи само за законом заштићене куће, већ и за све остале сеоске куће намењене разгледању или смештају туриста. Наравно, мештани туристичких села нису томе вични, па је у тај посао потребно укључити и одговарајуће архитектонске и друге стручњаке.

б) Култура исхране на селу, слично култури становања, представља одраз многих утицајних фактора (географских, историјских, социјалних и др.), па се разликује скоро у свим селима. Богато сеоско кулинарство у прошлости је најчешће имало обредни карактер. Сељак се скоро на митски начин односио према земљи која је хранила њега и његову породицу. Отуда је традиционално припремање хране на селу мотивисано и тиме да се искаже захвалност природи на дарованим плодовима. То се временом пренело и на гостопримство, па су путници увек дочекивани с пуним трпезама.

Култура исхране сеоског становништва омогућује да се постигне много ефеката на туристе. Отуда не изненађују резултати истраживања по којима су туристи у селу најзадовољнији управо понуђеним јелима и пићима. Туристи из града најчешће су једино у селу у прилици да прате цео процес везан за храну од неговања, убирања, прераде, до припреме намирница за справљање јела и пића. У вези с тим, сеоска кухиња може бити заступљена у културној туристичкој понуди као:

- умећа којима се туристима илуструје како се на традиционални начин припремају разна јела;
- прилика којом туриста самостално валоризује мирис и укус припремљене традиционалне хране;
- едукациони садржај којим туристи могу да овладају вештинама припреме традиционалних јела;

- визуелна и аудитивна информација туристима везана за сеоска традиционална јела (у монографијама, проспектима, плакатима, телевизијским и радио програмима и др.);
- услужни сервис где туристи могу набавити домаће производе, зимницу, чајеве, лековите траве итд.

в) Култура одевања на селу такође представља значајни сегмент културе туристичког села. Наиме, традиционална сеоска ношња, поред естетске, има и инструменталну вредност. Она је обликована ранијим начином живота на селу и у функцији је тог живота. Традиционална одевна домаћа радиност села преношена је с колена на колено међу женском сеоском популацијом, чиме се богатило искуство у вештинама стварања предмета за одевање, улепшавање и сл. Управо зато је, будући да савремена култура фаворизује креативност, одевна домаћа радиност добила на значају у сеоском туризму. Међутим, у данашње време доминирају промотивни облици традиционалног одевања сеоског становништва које организују познати туристички центри (морски, планински и градски), док се у туристичким селима та активност у малој мери упражњава, углавном импровизовано. При томе се заборавља да у туристичком селу не треба сви мештани у свако време да буду у народним ношњама, већ оне треба да се користе приликом обављања разних обреда (венчања, крштења, слављења, црквених служби итд.). Тако, на ненаметљив начин, гости туристичког села са задовољством прате ношње и обогаћују своје познавање локалне културе.

У том контексту, у туристичком селу треба омогућити заинтересованим туристима не само да визуелно упознају традиционалну сеоску ношњу, већ и да неке делове, или комплете те ношње, набаве. Наравно, за то треба да буду спремни мештани културног села који би, у таквим ситуацијама, требало да испуњавају захтеве везане за набавку одевних предмета.

г) Култура рада у туристичком селу обухвата укупну привредну делатност сеоског становништва. Познато сваштарско деловање сељака односи се на обављање његових хетерогених послова: ратарских, повртарских, воћарских, сточарских, шумарских и других. Њима треба додати и послове прераде млека и меса, вуне, сачињавање простијих оруђа, зидање и одржавање једноставнијих грађевинских објеката, итд. Ово радно сваштарење управо је утицало на формирање специфичног привредног менталитета сељаштва, који је одредио њихов поглед на пословање.

Тако широка лепеза рада сељака у туристичком селу пружа разне могућности туристима, нарочито у смислу:

- активног учешћа туриста у извођењу разних пољопривредних радова, наравно у мери њиховог интересовања;
- омогућавање заинтересованим туристима да се ангажују у припреми хране за своје потребе (на пример: зимнице, биљака за чајеве и др.), односно да се готови производи у селу набаве;
- партиципирања заинтересованих туриста који желе да овладају неким сеоским занатским вештинама које их интересују;
- проширења знања туриста о специфичним пословима сељака, као што су послови на салашима, у катунима, воденични послови, пастирски послови итд., а који су за туристе из града, најчешће, потпуно непознати.

д) Култура веровања представља основни извор за упознавање једног народа, па су, због тога, многи туристи мотивисани да упознају другу културу и упореде је са сопственом. Из традиционалног веровања временом су се формирали обичаји као неписана правила понашања. Из веровања, такође, стварали су се разни култови и митови везани за многа натприродна бића, за родне и неродне године, као и за одређене пољопривредне производе (за вино, улогу краве итд.). Сходно томе, стварани су ритуали посвећени неком веровању или миту. Свако село, а нарочито данашње туристичко село, краси одређена култура веровања која се на поменуте и друге начине испољавају и демонстрирају.

Највећи број савремених туриста показује велики интерес за културу веровања туристичких села. Стога је веома значајно да мештани села схвате значај своје културе веровања и да је, као такву, прикажу туристима. Успех у томе тражи испуњавање одређених услова у које спадају: упознатост мештана с културом веровања, спремност мештана да на адекватан начин упознају туристе са сеоском културом веровања, акције мештана да туристима предоче суштину и идејност одређених облика традиционалног сеоског веровања.

ђ) Фолклорна култура представља одраз искустава и насушних животних потреба народа. Облици фолклорне културе налазе се у традиционалним плесовима, музици, пантомими, поезији, прози, глуми, итд, у чему важну улогу има народна књижевност и њена театрализација. Ову врсту књижевности карактерише следеће:

- народна књижевност представља колективно створена књижевна дела која се најчешће усмено излажу;
- народне песме, као дела народне књижевности, представљају важан део фолклорне културе која се усмено излаже (а може се и приказати и кроз издавачка дела);
- највећи број народних књижевних дела је погодан за сценско приказивање.

Збирно гледано, свако село, па тиме и туристичко, располаже одређеном традиционалном фолклорном културом. У томе је, нарочито када је реч о туристичком селу, важно истаћи да оно треба да тежи прикладном приказу своје фолклорне културе заинтересованим туристима. Разуме се, ово се не остварује лако јер, поред осталог, захтева ангажовање адекватних стручњака који ће на прави начин програмирати конкретну фолклорну културу како би у њој партиципирали и туристи.

е) Музичка култура је неутрална према језицима извођача и слушалаца, па се зато, при њеном извођењу, не појављују било какве баријере. Стога музика представља веома погодно средство за културно-уметничке анимације у сеоском туризму. Ово отуда што она, најдиректније, туристу уводи у духовни живот локалног становништва.

По својим обележјима, сеоски музички фолклор је веома раскошан. Он се у далекој прошлости тесно повезивао с многим сеоским збивањима, с тим што је фолклор, кроз време, стално дорађиван. У том контексту, одређеном музиком праћено је извођење разних песама као што су: жетелачке, љубавне, чобанске, гусларске и друге. Сходно томе, масовни музички фолклор у Србији нарочито је познат по: звуцима такмичењу трубача у Гучи, такмичењу најбољих фрулаша у селу Вишевцу (родном месту Карађорђа Петровића, традицији изворне музике у селу Посушје, изворној музичкој традицији у Косјерићу, фолклорној манифестацији у Левачу, и др.

Да би традиционална сеоска музика било средство анимације туриста, нарочита пажња се мора посветити њеној аутентичности. Међутим, у туристичкој пракси неретко се туристима приказује не аутентична, већ модификована музика. При томе се не постижу уметнички ефекти, већ се цела музичка свечаност своди на лаку забаву и разоноду. Зато би и избор традиционалне музике за туристе, у туристичком селу, требало да буде заснован на етномузиколошком истраживању. У томе би главну улогу требало да има спонтано извођење и слушање аутентичне музике.

ж) Култура светковина се односи на ритуално обележавање најчешће верских празника (слава, заветина, литија и др.), али и празника посвећених важним животним и историјским догађајима. У селима су и данас задржане одређене светковина које су веома погодне за туризам. Томе ваља додати и савременени тренд враћања неких светковина које су, у ранијем периоду, силом елиминисане. У прилог томе говоре и чињенице да се у селима Србије, последњих деценија, бележи раст породичних слава, сеоских заветина и црквених литија.

Све ово указује на шансу да туристичка села искористе своје светковина тако да оне буду прикладне за савремене туристе. И овде поново треба подвући да светковине треба аутентично изводити, јер се само на тај начин остављају утисак на туристе.

з) Култура наиве, као последњи значајни културни фактор туристичког села пре свега чини наивно сликарство и вајарство. Наивно сликарство у Србији почело се интензивније развијати након II светског рата. Треба истаћи, да су у областима наивног сликарства најпознатије ковачичка и уздинска школа у Војводини. Међутим, поред њих, у значајна места с наивним сликарством спадају села Дрлупа на Космају, Видровац код Неготина, Јабучје и Бошњани у Војводини, и др. Овде треба подвући да је Ковачица посветила највећу пажњу наивном сликарству. У овој општини наивно сликарство је добило одлике организоване културне делатности, која значајно утиче на сеоски културни туризам. Слично се односи и на наивно вајарство, с тим што оно нема исти екстенизитет у Србији у односу на наивно сликарство.

Разуме се, као и претходно изложени фактори сеоског културног туризма, културна наиве у туристичким селима у којима постоји може чинити важан фактор њихове туристичке понуде. Ово тим пре, ако се културна наива на адекватан начин приближи и примери заинтересованим туристима, посебно онима који према њој имају наглашени афинитет.

1.4. Развијеност сеоског културног туризма

1.4.1. Дисперзија сеоског културног туризма

Полазећи од карактера овог рада, потребно је укратко приказати садашњу развијеност сеоског културног туризма у свету, чиме се обезбеђује погодан оријентир за оцену његове развијености у Србији. Сходно томе, посматрана развијеност ће се

укратко изложити с аспеката стања у развијеним земљама у смислу: а) квантитативних обележја, б) квалитативних обележја и в) збирне оцене.

а) Према публикованим подацима светских организација (Светске туристичке организације и појединих аутора), могу се констатовати следећа квантитативна обележја учешћа сеоског културног туризма у данашњим најразвијенијим земљама:

- с аспекта бруто домаћег производа посматраних земаља (100%) у њему учешће туризма износи око 8%, унутар чега сеоски културни туризам партиципира са око 1%;
- с аспекта порекла туриста (100%), у томе домаћи туристи учествују са око 70% и страни са око 30%;
- што се тиче укупног броја туриста (100%), број туриста у културном туризму износи око 50%, док се број туриста у сеоском културном туризму креће око 8%;
- најзад, гледано са становишта укупних села (100%), унутар њих туристичка села учествују са око 5%.

б) Гледано с квалитативног аспекта, може се констатовати да у развијеним земљама квалитет сеоског културног туризма карактерише следеће:

- туристичка едукованост мештана села који се баве културним туризмом је доста висока, будући да томе држава посвећује дужну пажњу;
- очуваност сеоског културног наслеђа материјалног и духовног порекла је солидна с обзиром на то да су у то укључени партнери одавно схватили значај наслеђа у туристичкој понуди;
- тамошње туристичке понуде карактерише врхунски квалитет у садржинском и рекламном смислу, јер су организатори веома свесни да од тога умногоме зависе ефекти сеоског културног туризма;
- такође, тамошња укупна организација сеоског туризма у основи је доста ефикасна, јер су пословни партнери у укључени туризам добро упознати са значајем организације за пословни успех.

в) Из изложеног се јасно може констатовати да је текући сеоски културни туризам у водећим земљама економски и друштвено доста ефикасан. Наравно, он је такав зато што су сви његови квалитативни индикатори у просеку добри. Управо зато,

те земље настављају с политиком подржавања развоја њиховог укупног, а тиме и сеоског културног туризма.

С обзиром на тему овог рада битно је, такође, приказати и текуће карактеристике сеоског културног туризма у Србији, што ће се посматрати с аспекта: а) квантитативних одлика, б) квалитативних обележја и в) збирне оцене.

а) С аспекта квантитативних обележја, расположиви подаци (Туристичке организације Србије и званичне статистике) указују на следеће:

- у бруто домаћем производу (100%), укупан туризам учествује са око 6%, а сеоски културни туризам са око 0,5%;
- с аспекта порекла туриста (100%), домаћи туристи партиципирају са око 80% а страни са око 20%;
- гледано са становишта укупног броја туриста (100%), њих око 45% је усмерено ка културном туризму, а око 5%, ка сеоском културном туризму;
- на крају, с аспекта укупног броја села (100%), туристичка села партиципирају са око 3%.

б) Посматрано са квалитативног становишта, сеоски културни туризам у Србији карактеристичан је по следећим индикаторима:

- туристичка едукованост мештана села у којима се третира културни туризам је претежно ниска, управо због ниске опште туристичке културе укупног становништва и веома лошег историјског наслеђа земље;
- очуваност сеоског материјалног и духовног културног наслеђа је, у просеку, ниска из претходно наведених општих разлога;
- туристичка понуда села која се баве културним туризмом је најчешће веома скромна, поготову зато што у њеној припреми само понегде учествују компетентни стручњаци;
- организованост сеоског културног туризма је скромна, будући да у томе нису прикладно уређени односи укључених партнера.

в) Из тога јасно проистиче оцена по којој сеоски културни туризам у Србији, у односу на исти туризам у развијеним земљама, осетно заостаје и у квантитативном и у квалитативном смислу, чиме се веома губи како на економском, тако и на укупном друштвеном плану. Отуда постоји очигледна потреба да се држава и локална самоуправа у Србији активирају на афирмисању и подржавању развоја сеоског

културног туризма будући да се тиме може озбиљно допринети даљем економском и друштвеном развоју земље.

1.4.2. Дефинисаност сеоског културног туризма

Осетно слабија развијеност сеоског културног туризма у односу на укупни туризам свакако је узрокована и неразвијеношћу теорије која би га подржавала. Наиме, садашња теорија сеоског културног туризма, као релативно новог, у основи се бави општом дескрипцијом његовог карактера, садржаја и значаја. Њене основне слабости проистичу из тога што није комплетирала факторе који директно утичу на: а) поимање, б) валоризовање и в) планирање развоја те врсте туризма¹⁶.

а) У области поимања сеоског културног туризма, теорија је успешно дефинисала ову врсту туризма указујући на то да, у његовој основи, постоји одређено сеоско културно наслеђе које се користи у сврху туристичке делатности. Међутим, осим дескриптивних решења, није прецизније дефинисана синтагма „туристичког села“ која се у литератури наводи као синоним села које се успешно бави културним туризмом. Ово је битно прецизније дефинисати, будући да свако туристичко село које се бави културним туризмом тежи да израсте у истинско туристичко село, што подразумева да оно у томе постиже врхунску ефикасност.

Из тих разлога туристичким селом (које се бави културним туризмом), може се назвати оно село које прикладно негује своје културно наслеђе и ефикасно га користи у туристичке сврхе. Појмовни модел је битан, не само за саму теорију сеоског културног туризма, већ и за предмет овог рада будући да се он заснива на тражењу путева и начина да се рајачки културни туризам трансформише управо у тако дефинисано културно село.

б) Када је реч о валоризацији успостављеног сеоског културног туризма, веома је битно теоријски обрадити питање: како валоризовати његову позицију у односу на изложени карактер савременог туристичког села. На тај начин се добија важна информација где се, у тој компарацији, налази туризам конкретног села у односу на дефинисан идеални туризам туристичког села.

¹⁶Илић, С., Миловановић, А. (2015): *Модел успешног развоја културног туризма у неготинском селу Рајац*, (прихваћен научни рад), 5. Међународни симпозијум о управљању природним ресурсима. Факултет за менаџмент, Зајечар.

Поводом тога, а имајући у виду природу сеоског културног туризма, може се рећи да валоризацију његовог стања треба вршити применом следећег модела:

- утврђивање стања расположивог културног наслеђа у смислу његове аутентичности и уређености;
- провере целисходности туристичке понуде којом се привлаче потенцијални туристи;
- оцене примењене организације предметног туризма у смислу коришћења расположивог културног наслеђа и обезбеђивања других погодности за туристе.

Оваквим моделом треба допунити теорију сеоског туризма, јер ће он бити погодан и за оцену стања у рајачком културном туризму као предмету овог рада.

в) Планирање развоја конкретног сеоског културног туризма такође је битно за теорију, посебно зато што се на тај начин туризам може приближити идеалној форми савременог туристичког села. Битно је да се модел пројектовања развоја конкретног сеоског културног туризма заснује на следећем:

- утврђивању стања у коме се налази расположиво културно наслеђе с обзиром на знатижељу туриста;
- пројектовању адекватне туристичке понуде која на модерни рекламни начин привлачи потенцијалне туристе;
- пројектовању организације туризма у складу с теоријом савременог културног туризма, а нарочито њеним делом којим се дефинише савремено туристичко село.

Наравно, напомињемо да се и овај модел укључује у теорију савременог сеоског туризма, односно да се њене поставке користе за пројектовање развоја рајачког културног туризма.

2. ОБЕЛЕЖЈА РАЈАЧКОГ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА

2.1. Место рајачког у неготинском туризму

2.1.1. Обухват укупног неготинског туризма

У функцији лоцирања рајачког културног туризма потребно је приказати уже територијално окружење у коме је оно стварано и коме припада. Тек након тога, може се ближе говорити о укупном неготинском туризму и његовом делу који се односи на конкретан рајачки културни туризам.

Треба истаћи да уже територијално окружење рајачког културног туризма чини неготински крај, тј. садашња територија општине Неготин, која се готово у потпуности поклапа с ранијом територијом тзв. Неготинске Крајине. Општина Неготин налази се на тремеђи Србије, Румуније и Бугарске, и покрива укупну граничну линију од око 77 километара, од чега сувоземни део границе износи око 31 километар а водени око 46 километара. Површина неготинске Општине обухвата 1.089 квадратних километара, или 1,9% територије Србије¹⁷.

У погледу конфигурације земљишта може се рећи да је ова област брдско-равничарска (брдско-планински део заузима 65%, док равничарски део износи 35% области). Неготинска низија је плодна равница између река Тимока и Дунава. Равница постепено прелази у брежуљкаст и брдовит терен који, идући на запад, завршава у планинским масивима Дели Јована и Мироча. Територија општине Неготин има оптималне услове за производњу скоро свих пољопривредних култура, а повољни су услови и за развој сточарства. Све то заједно даје добру основу за могуће прерађивачке капацитете прехранбене индустрије. Добре услове за развој омогућава потенцијал земљишта, географски положај и повољна континентална клима.

Општина Неготин има 39 насеља са Неготином, тј. 38 сеоских насеља, од којих су 16 српска и 22 влашка села. Најстарији писани извори о наведеним насељима потичу од турских дефтера Видинског санцака тј. пописних књига из XVI века. Ради се о

¹⁷ Историјски подаци о неготинској општини првенствено су преузети из следећих извора: Ђуричић, В. (2002): *Водич – Неготин и Крајина*, Мокрањчеви дани, Неготин; Жикић, А., Ђорђевић, Ж. (1999): *Рајац – виноградарско насеље доњег Тимока*, Хроника села, КПЗС, Београд; Жикић, А. (1997): *Крајинска насеља доњег Тимока*, КПЗС, Београд.

пописима из 1530. и 1586. године. По попису из 1530. забележена су скоро сва насеља са бројем кућа.

Наведени подаци о најстаријим писаним изворима о насељима Неготинске Крајине показују необично дуг континуитет насељености од 484 године. Насеља су задржала исте називе и углавном су на истим местима или су забележена извесна померања у односу на старија времена¹⁸.

Од укупно девет нахија Видинског санцака, Неготинска Крајина и Кључ чиниле су две - Фетисламску и Кривинску нахију. Ове две нахије биле су у саставу Видинског санцака све до аустријске окупације (1718-1739). Одмах су сачињене географске карте са детаљима освојених територија, на њима је први пут коришћен назив - Крајина, као Крајински дитрихт са 32 насеља.

Турци поново освајају Неготинску Крајину (1739), и такво стање траје све до 1789. када Аустријанци поново освајају источну Србију, али само до 1791. године. Турци заузимају источне делове Србије и владају до 1807., када устаници у Првом српском устанку ослобађају Београд и део Србије. Ослобођење ипак траје кратко - до 1812. године. Највећи допринос успешној борби источне Србије против Турака дао је Хајдук Вељко Петровић. После смрти оборкнеза Михаила Карапанџића, Карађорђе и Совјет 1811. године одлучују да на његово место поставе Хајдук Вељка Петровића, са задатком да организује и утврди границу ка Тимоку према Видинској армији, односно на линији Пореч-Кладово-Брза Паланка-Неготин.

Русија завршава рат против Турске 1812. (мир је склопљен у Букурешту 1812.). Осма тачка Букурештанског мира односи се на Србију и њену амнестију. Српска депутација у Цариграду тражи аутономију, што Порта није хтела да испуни. То је значило да ће нови српско-турски сукоб ускоро да настане. Већ следеће, 1813. Године, Турска шаље војску на Србију из три правца: из Босне, из Ниша и из Видина. Хајдук Вељко доноси одлуку, без стратешког покрића, да палисадама брани слабо утврђен Неготин с малобројном и слабо наоружаном војском. Видинска армија, као добро наоружана и знатно бројнија, однела је победу над Хајдук Вељковом војском. Вук Ст. Карацић сматра да је битка за Неготин трајала 15 дана и још пет дана након Хајдук Вељкове погибије, тј. укупно 20 дана.

¹⁸ Историјски подаци о Неготинској Крајини у основи су преузети из следећих дела: Јанићијевић, Ј. (2005): *Културна ризница Србије*, Идеа, Београд; Којић, Б. (1949): *Стара градска и сеоска архитектура Србије*, Просвета, Београд; Крстановић, Б. (1994): *Виноградарски подрум у Америци*, Гласник ДКС 28, Београд.

Био је то коначан слом Првог српског устанка (1813.) или слом српске револуције, како сматрају многи историчари. Од Другог српског устанка борба за бољи положај народа води се разговорима, преговорима, дипломатијом. За наведене облике борбе определио се Милош Обреновић, кнез српски и оснивач династије Обреновић. Иако неписмен, показало се у пракси да је умешан политичар, који је добро процењивао политичке и економске околности у којима се налазило Турско царство и Русија са савезницима. Он спретно и вешто користи подмитљивост високих турских чиновника за добијање одређених аутономних права. Највиши домет такве политике, уз пресудну руску помоћ, јесте добијање Хатишерифа о аутономији 1830. године. То је својеврсни царски декрет којим се Србији прецизно одређује аутономија, односно самосталност у решавању питања из више области друштвеног и привредног живота.

Поред аутономије остварене Хатишерифом 1830, кнез Милош је успео да издејствује и припајање шест нахија, што је потврђено Хатишерифом из 1833. године. Кнезу Милошу потврђено је и његово наследно право, тј. да његови потомци наслеђују кнежевску власт.

Од остварене аутономије 1830. до потпуне независности, прошло је још 48 година. Србија и Црна Гора на Берлинском конгресу, добијају независност и широко међународно признање као две нове државе на политичкој карти Европе. Убрзо Кнежевина Србија постаје Краљевина Србија (1892.) а Милан Обреновић први српски краљ у XIX веку. Наравно, све ово је директно утицало на Неготинску Крајину.

Општина Неготин је у својој прошлости мењала и назив и величину. У историографској и другој литератури Неготин, са сеоским насељима, означаван је као Неготинска Крајина. У време Видинског санџака, територије општина Неготин и Кладово биле су две од девет нахија санџака. Неготин, са сеоским насељима, био је Кривинска нахија, а Кладово (територија Кључа) била је Фетхисламска нахија. У XVIII веку Аустрија осваја и влада два пута североисточним деловима Србије и то (1718-1739) и (1789-1791). Географске карте освојених крајева сведоче да је назив Крајина први пут на њима употребљен као крајински дитрихт са 32 насеља.

Турци од 1791. преузимају власт и Крајина ће, једно време, имати посебан статус у оквиру Видинског санџака (каснији Пашалук). То је статус султанијиног феуда, чији приходи једним делом иду на финансирање националне библиотеке. Неготинска крајина, као султанијин феуд имала је одређене привилегије и аутономију у

односу на положај других нахија. Оберкнезови, који су Крајином управљали бирани су из редова хришћанског становништва.

У то време Србија је подељена на административне јединице - нахије, из којих касније настају окрузи. Неготин је увек био центар Крајинског округа, само се број насеља која су улазила у састав округа повремено мењао. У односу на данашње општине Кладово, Мајданпек, Зајечар и Бор, нека насеља из наведених општина припадала су Крајинском округу. То значи да је Крајински округ био увек већи по територији и броју насеља од садашње општине Неготин. Ипак, општина Неготин не припада малим општинама, јер заузима шесто место у Србији. На жалост, број становника драстично се смањује. Пре неколико деценија општина Неготин имала је око 66.000 становника, док по последњем попису становника, 2011, општина Неготин има 36.879 становника, са даљим трендом смањивања становништва - по неколико хиљада житеља на сваком попису¹⁹.

Општина Неготин, својим географским положајем, квалитетном земљом у крајинској равници и континенталном климом, има повољне услове за развој многих пољопривредних култура, виноградарске, воћарске, сточарске и ратарске производње. Сва та производња могла би да буде основа за развој прехрамбене. На жалост, шанса за развој пољопривреде тешко ће се остварити, јер се села смањују и постају старачка, без потребне радне снаге. По својој насељености, општина Неготин припада ретко насељеном подручју са 34 становника на km^2 , јер републички просек износи 85 становника по km^2 . По попису из 2011. године густина насељености ове Општине износи 45,05% од републичког просека, по чему заузима 5. место у Србији.

Границе општине Неготин су на северу општина Кладово, северозападно и западно је општина Мајданпек, југозападно је општина Бор, јужно је општина Зајечар, југоисточно и источно је НР Бугарском (41 km) и североисточно је Република Румунија у дужини од 35,5 километара током реке Дунав. Сувоземна дужина границе износи 31 km, а водена 45,5 km.

Саобраћајна инфраструктура општине Неготин заснива се на друмском, речном и железничком транспорту.

¹⁹ Луковац, М. (1959): *Неготинска Крајина и Кључ*, Зборник радова Географског института, књига 15, Београд; Макуљевић, Н. (2012): *Сакрална топографија Неготинске Крајине*, Музеј Крајине, Неготин; Милић, Д. (1983): *Привредни развој Тимочке Крајине после 1833. године*, Тимочка Крајина, Књажевац; Петровић, Д. (1953): *Долина Великог Тимока*, Гласник Географског института САНУ, Београд.

Општински путеви категорисани су као локални, регионални и магистрални путеви. Њихова укупна дужина износи 453 km, од чега су путеви са савременим коловозом 345 km. У укупној мрежи општинских путева најважнији су магистрални путеви, који повезују територију општине Неготин са суседним општинама, али и осталим деловима Србије. Кроз општину пролазе два магистрална пута у укупној дужини од 89 km. Значајну улогу имају и регионални путеви, који повезују насеља и привредне објекте Борског региона. Регионална путна мрежа износи 143 km, од тога су путеви са савременим коловозом 113 km. Најнижу путну мрежу чине 33 локална пута чија дужина износи 221 km од тога 144 km чини савремени коловоз. Локална мрежа путева повезује 38 села општине Неготин и важне привредне објекте, споменике природе и споменике културе. За локалну мрежу може се рећи да је у задовољавајућем стању.

Речна комуникација општине Неготин одвија се Дунавом, пре свега преко луке у Прахову. Тимок није пловна река, као ни друге мање речице неготинске општине. Дунав је врло значајна међународна пловна саобраћајница како за Неготин, тако и за Србију у целини. Дунав има велики значај за робну размену и трговину, пре свега, подунавских држава, али и за друге европске државе које Дунав користе за најјефтинији превоз својих производа. Европа развија речни саобраћај и познати коридор 7 дужине 2.500 km. Дунав је део трансевропског пловног пута (Рајна-Мајна-Дунав), на тај начин повезује се Северно море са Црним морем у укупној дужини од 3.505 km. За транспорт робе из источне Србије најважнији је Лука "Прахово", на десној обали Дунава на 861. километру. Удаљена је од Хидроелектране Ђердап II и повезана је друмским саобраћајницама и железницом с другим деловима Србије.

На крају, железнички саобраћај општине Неготин има најслабији положај и развијеност у укупној саобраћајној инфраструктури Србије, источне Србије и саме општине Неготин. Разлози су познати, јер Србија има застарели возни парк и за путнички саобраћај, као и за теретни саобраћај. Још тежа ситуација је са застарелим и делимично неупотребљивим пругама. Општина Неготин повезана је железничком пругом са осталом железничком мрежом Србије, од села Прахова па преко тимочких села Кобишнице, Вељково, Рогљево, Рајац, Тамнич и даље, поред тимочких села, до Зајечара, па према Нишу, Бору и другим местима.

На основу изнетих података о развијености саобраћајне инфраструктуре општине Неготин, може се рећи да је она релативно повољна, ако се мери потенцијалом речног и сувоземног саобраћаја, и да она није ограничавајући фактор њеног развоја. Најважнији разлог је у томе што општина Неготин нема развијене производне капацитете, па, према томе, ни велике количине производа - робе за даљи транспорт у Србију или иностранство. Робе за даљи транспорт нема много ни у случају када роба пристигне у праховску луку из осталих општина источне Србије. Све у свему, савремене транзицијске промене у Србији најслабије су се одразиле на развој производних капацитета српске привреде у целини, што важи и за привреду општине Неготин.

Посматрано са аспекта туризма, неготинска Општина располаже веома богатим фондом туристичке понуде која се може артикулисати на²⁰: а) споменичко културно наслеђе, б) духовно културно наслеђе, в) животно културно наслеђе, г) природне лепоте, д) сеоски културни туризам и њ) логистику заступљеног туризма.

а) Споменичко или градитељско културно наслеђе неготинског краја је веома богато и туристички врло атрактивно. Њиме се првенствено обухватају:

- пивнице, као традиционални објекти у које се дуго лагеровало високо квалитетно неготинско грожђе од кога су, по посебној технологији, справљана надалеко чувена неготинска вина. Оне су нарочито заступљене у селима Рајац, Рогљево и Смедовац. Те пивнице су, поред тога, представљале места за сеоска традиционална дружења и обављање разних локалних обреда;
- музеји, у којима се чувају предмети и успомене из богате материјалне и духовне културе овог краја. У њих првенствено спадају: Археолошки музеј, музеј Хајдук Вељка и Мокрањчев музеј. У Археолошком музеју се чува око 15.000 предмета из историје Неготинске Крајине. Музеј Хајдук Вељка посвећен је легендарном браниоцу Неготина у ратовима с Турцима. Мокрањчев музеј је посвећен Стевану Мокрањцу, водећем класику српске музике;
- манастири, у којима је стварана духовна култура неготинског краја. Међу њима најпознатији су манастири Вратна, Буково и Короглаш. У њима се чува и негује верска култура;

²⁰Туристички водич Неготинске Крајине, Туристичка организација општине Неготин, Неготин, 2013.

- цркве, које су чувари верске традиције Неготинске Крајине у које спадају Црква пресвете Богородице, Саборна црква Свете Тројице, црква у Рајцу и др. Све њих одликује атрактивна примењена архитектура и веома вредни фондови икона и зидних црквених слика;
- стара гробља, која располажу необичним надгробним споменицима. Ту посебно треба издвојити старо гробље у Рајцу са уметничким и раскошним надгробним споменицима.

б) Духовно културно наслеђе је везано са споменичким културним наслеђем неготинског краја и оно је, за туристе, веома атрактивно и специфично. Фонд овог наслеђа првенствено се односи на:

- веровања, која се односе на бројна предања и легенде о влашкој магији и натприродним бићима и чудима. Овоме ваља додати да и сада, у том крају, готово да нема села у коме не постоје врачаре за које се верује да могу да проричу судбину;
- обичаји, који су израз живота и веровања овог краја, а којима се обухвата традиционално понашање људи и вршење разних обреда сагласно вери и начину живота;
- културне манифестације, које су у неготинском крају бројне и којима се обухватају прославе Мокрањчевих дана, дана светог Трифуна заштитника виноградара и винара у пивницама (у Рајцу и др.), затим одржавање Међународног сајма меда и вина, као и одржавање чувених неготинских вашара.

в) Животно културно наслеђе неготинског краја представља логистични додатак приказаном споменичном и духовном наслеђу. Њега првенствено карактерише традиционална култура везана за:

- традицију становања, која се демонстрира архитектуром и унутрашњим уређењем старих градских и сеоских зграда, као значајних симбола некадашњег начина живота у овом крају;
- културу исхране, у којој доминирају специфични начини припреме домаћих јела и ритуално коришћење вина, посебно у пивницама;
- традиционално обављање сеоских и занатских радова, што туристима омогућује да се с њима упознају и да у њима учествују.

г) Неготински крај веома је богат природним лепотама:

- камена капија Вратна, која је смештена у скривеној оази нетакнуте природе;
- резиденција цара Максимиана Даје (III век н.е.) са називом Шар камен, која се налази у прелепом природном окружењу;
- дунавски пејзаж, који се простире крај реке Дунав и који је са аспекта флоре и фауне веома атрактиван;
- ваздушна бања, која се налази на подножју планине Дели Јован и која припада категорији најпознатијих ваздушних бања у Србији.

д) Сеоским културним туризмом у неготинском крају баве се становници села која располажу пивницама. У вези са тим треба истаћи:

- културни туризам у селу Рајац, који се већ дуго упражњава, с тим што он још није попримио потребне одлике да би се то село назвало туристичким селом;
- културни туризам у селу Рогљево и неким другим оближњим селима, која се такође не могу прогласити селима која испуњавају услове да се прогласе туристичким.

ђ) Логистику туризма у неготинском крају чине објекти и организације које у томе учествују. С тим у вези тога посебно треба истаћи:

- развијен лов и риболов, о коме туристи могу директно да се информишу или у њему активно учествују;
- објекти за смештај туриста, у које спадају градски хотели, виле и ресторани, као и скуп сеоских кућа са исхраном за туристе;
- објекти за организовање различитих културних манифестација;
- објекти за разоноду туриста, у које спадају спортско-рекреативни објекти у Неготину, разни културни објекти за разгледање и др.;
- установе за организацију туризма, које чине Туристичка организација општине Неготин, неколико комерцијалних туристичких агенција и скуп мештана који обезбеђују смештај за туристе.

2.1.2. Специфичности рајачког културног туризма

Рајачки културни туризам има своје специфичности унутар целине неготинског туризма. Ове специфичности нарочито се односе на: а) материјално наслеђе, б) духовно наслеђе и в) туристичко искуство.

а) Материјално културно наслеђе Рајца је у научно-стручним домаћим и страним круговима одавно добро познато. Њега чини уметнички повезано јединство пивница, цркве и гробља у смислу²¹:

- већег броја оригиналних винских пивница (њих 180) у којима је произвођено, а и данас се производи по традиционалној технологији, чувено висококвалитетно неготинско вино. Управо њихово постојање и функционисање допринело је стварању јаког култа вина у овом и другим селима неготинског краја;
- сеоска црква с оригиналном архитектуром, иконама и зидним сликама, која је била предмет неколико публикованих научних дела. Обреди у њој везани су за култ вина, нарочито при обављању литургија и у свечаностима венчања и крштавања деце;
- давно изграђеног сеоског гробља с уметнички обликованим надгробним споменцима, где се уважавало поштовање култа вина и веровања приликом обреда (сахрана, парастоса и др.).

б) Духовно културно наслеђе Рајца нарочито је специфично у односу на друга села ширег окружења из разлога:

- веровања у разне натприродне силе (вампира, магије, вилењаке и др.), као и веровања у могућности прорицања судбине;
- обављања обреда и разних светковина посвећених култу вина, славама, свадбама, црквеним свечаностима, итд.;
- неговања културе рада нарочито посвећене виноградарству, винарству, становању, одевању, локалном фолклору и др.

²¹ Бејанић-Лукач, Д. (1969): *Неготинска Крајина у време турске владавине*, Весник Етнографског музеја 31-32, Београд; Бошковић, Ђ. (1950): *Средњовековни споменици североисточне Србије*, Старинар, Београд; Васић, В. (1950): *Печалбарство источне Србије*, КЗС, Београд.

в) Туристичко искуство села Рајац, у односу на искуства других села у неготинском крају, је значајно богатије првенствено због наведеног обиља културног наслеђа. Оно је у основи карактеристично по:

- дужини бављења сеоским културним туризмом, јер је туризам у овом селу дуже присутан у односу на села из ужег окружења;
- комплетнијој туристичкој понуди у односу на друга села с обзиром на богатство културног наслеђа којим Рајац располаже;
- стеченом већем искуству из сеоског туризма у односу на друга села неготинског краја.

Зато се може констатовати да се рајачки културни туризам налази на осетно вишем нивоу у односу на туристичку понуду суседних неготинских села. По својим карактеристикама он је, ипак, још доста удаљен од теоријски дефинисаног туристичког села. Управо зато, у намери да се овим радом допринесе израстању Рајца у истинско савремено туристичко село, за тему рада одабрано је изучавање те врсте сеоског туризма с основним циљем да својим резултатима стимулише надлежне туристичке партнере да се то убрзано и реализује. На тај начин, последично ће се омогућити остваривање бољих економских и друштвених резултата сеоског туризма, што ће имплицитно представљати угледни модел по коме би и друга села у Србији требало да развијају свој културни туризам (првенствено она чије је културно наслеђе изразито оригинално).

2.2. Распољиво споменичко културно наслеђе

2.2.1. Фонд расположивог споменичког наслеђа

Третман фонда расположивог споменичког и укупног наслеђа села Рајац свакако је везан за демографска кретања у њему. Поводом тога треба истаћи да се, слично највећем броју села у Србији, становништво овог села у XX веку стално смањивало, тако да је оно, у 1900. години износило око 1.700 становника, да би се, у 2000. свело на око 440. Наравно, такво неповољно демографско кретање имало је снажан негативни утицај на очување богатог споменичког и укупног културног наслеђа овог села.

Начелно гледано, споменичко наслеђе села Рајац је појавно разноврсно, али је духовно испреплетано и интегрално повезано. Његово стварање било је узроковано и веровањима у Неготинској Крајини и окружењу, с једне, као и климатским и вегетативним факторима овог поднебља, с друге стране. Отуда се оно може посматрати са аспекта а) изворишта стварања и б) врста створеног наслеђа²².

а) Са аспекта стварања, као што је већ речено, рајачко споменичко (или градитељско) наслеђе је произашло из паралелног развоја хришћанске вере на посматраном простору и потреба живота у датим климатским условима.

Наиме, према оскудним, али довољним историјским доказима у првим вековима после нове ере, подручје Неготинске Крајине припадало је тадашњем Римском царству где се, услед климатских погодности веома интензивно гајила винова лоза и добијало квалитетно вино. Каснијим сеобама Словена, у VI веку после нове ере, у ово подручје доселили су се Срби који су ту затекли Влахе с њиховом специфичном културом, тако да се и сада, у општини Неготин, села деле на српски и влашки живаљ. Српски живаљ, је заузео источни, а влашки западни део овог подручја. У таквој подели, влашка села гравитирају ка планинском, а српска ка равничарском делу. Село Рајац се простире у претежно равничарском делу Неготинске Крајине, у коме су насељени Срби.

Уравно из споја хришћанског веровања и третираног привређивања, временом је створен култ вина који се заснива на симболичној идентификацији вина као Христове крви коју је он пролио давањем свог живота за овоземаљски и загробни спас човечанства. Врхунац у стварању тог култа датира у XVII веку, када су мештани Рајца и околиних села кренули с народним градитељством посвећеним том култу у смислу изградње специфичних пивница, затим изградње кућа и помоћних објеката, као и изградње локалних цркава и гробља. Сви ови изграђени објекти, круна народног градитељства, у већој или мањој мери били су везани за створени култ вина. Ово се нарочито односи на изградњу рајачких пивница, где се сакупљало произведено грозђе и од њега припремало висококвалитетно вино. Култ вина уграђен је не само у производњу грозђа и вина, већ и у све обреде који су се одигравали у пивницама (окупљање мештана, прославе посвећене црквеним свечаностима, седељке мештана уз конзумирање вина и традиционалне хране, итд.). Култ вина нашао је своје место и у

²² Подаци о расположивом културном наслеђу Рајца првенствено су преузети из следећих дела: Даутовић, В. (2009): *Црква Св. Вазнесења Господњег у селу Рајац*, Гласник ДКС 33, Београд; Влаховић, М., Миловановић, П. (1956): *Сеоски надгробни споменици у Србији*, ДКС, Београд; Зечевић, С. (1982): *Култ мртвих код Срба*, Вук Караџић, Београд.

црквеним обредима (литургијама, причешћима, крштењима, венчањима и др.), где се вино, као симбол Христове крви, користи на одређене начине. Такође, култ вина коришћен је и у обредима везаним за сахране, као и у домаћинствима приликом разних сеоских свечаности (слава, заветина, дочека гостију и комшија итд.).

Отуда се може констатовати да село Рајац располаже изузетно богатим и вредним фондом споменичког наслеђа које је израз народног градитељства прожетог култом вина и другим локалним веровањима, и тако креираног да у себи носи елементе специфичне уметности (о чему је већ написан већи број књижевних дела). Такав фонд споменичког наслеђа није само интересантан за културолошка изучавања, већ је погодан и за коришћење у културном туризму сеоског типа.

2.2.2. Особености фонда споменичког наслеђа

Споменичко наслеђе Рајца, као израз народног градитељства, богато је и његово настајање, првенство у XVIII и XIX веку је, у основи, имало животне и верске мотиве. Оно је, као такво, међусобно идејно повезано и његову структуру чине претходно споменици културе: а) винске пивнице, б) сеоске куће, в) локална црква, г) надробни споменици, д) остало споменичко наслеђе – што треба детаљније приказати, с обзиром на карактер теме којом се овај рад бави, а коју чини рајачки културни туризам.

а) Пивнице су грађене за потребе производње и чување вина од врхунских сорти грожђа које је узгајано у великом комплексу винограда. Наиме, винова лоза је у околини Неготина гајена још у римско доба, вероватно од почетка III века н.е.²³. Наиме, климатски услови за ту делатност су у том крају били изузетно повољни, па је локално становништво од тога махом и живело. Касније, досељавањем Словена у те крајеве, наставило се са виноградарством, тако да се и данас у овом крају добар део становништво тиме бави. Половином XX века готово сва села Неготинске Крајине су имала винограде, у чему су предњачили Рајац, Рогљево, Смедово и др.

Нарочити продор неготинског вина у Европу десио се око 1870. године, када је филоксера харала француским и другим виноградима Западне Европе. У тим годинама, Неготинска Крајина се појављује као важан извозник квалитетних вина широм Европе и Русије. Чак је тадашња Аустроугарска у Београду имала свој конзулат преко којег је увозила неготинско вино. Вино се првенствено извозило бродовима преко луке у

²³ Пивнице, Туристичка организација општине Неготин, Неготин 2012.

Радујевцу на Дунаву. Међутим, временом је смањиван извоз неготинског вина, па су се тиме и смањивали засади с виновом лозом. Према садашњим проценама, у неготинском виногорју има око 1.000 хектара засађених виновом лозом. Од аутохтоних сорти, сада се у овом виногорју најпре негују бугрина, зачинак, прокупац, вранац и смедеревка.

По виноградарским засадима у неготинском крају су одувек предњачила села Рајац, Рогљево и Смедовац. Њихова вина су имала посебну арому створену избором посебних сорти и дејством погодне климе на винову лозу (квалитета земљишта и прикладне надморске висине). Управо из тих разлога у овим селима су, у XVIII и XIX веку, изграђене многе тзв. пивнице коришћењем умећа народног градитељства. Њихова функција се сводила на лагеровање обраног грожђа, затим на израду и чување вина по специфичној традиционалној технологији, као и на обављање разних ритуала везаних за вино и створен култ вина.

Пивнице су обично грађене у близини винограда, на косим теренима и на одређеној удаљености од сеоског насеља. У градњи су поштовани одређени принципи, као што су:

- делимична или потпуна укопаност каменог подрума за вино, изнад којег су се налазиле изграђене дрвене или камене просторије за одмор чланова домаћинства током послова у винограду и подруму;
- размештање пивница у редове, између којих је обезбеђен комуникациони пут ширине од 3 до 4 метра;
- ископани бунари на погодним местима, чија вода је коришћена за прање винских посуда и за личну употребу;
- саграђени посебни објекти (тзв. сабори), у којима су се окупљали мештани ради обележавања разних традиционалних свечаности, нарочито оних које су посвећене култу вина.

Поред наведених, и друга села неготинског краја су раније имале своје пивнице. Међутим, услед небриге и тока времена, оне су последњих деценија масовно нестајале, чиме је нестајало и веома атрактивно културно добро као печат успеле креације народног градитељства овог краја. Изузетак у томе чине поменуте рајачке и рогљевске пивнице од којих су неке у добром стању и служе својој функцији. Ово се нарочито односи на рајачке пивнице чији су их власници адаптирали за пријем туриста и за неговање традиционалних обичаја (Фотографија 1).

*Фотографија 1. Спољни изглед једне од очуваних пивница
Извор: фотографија аутора рада*

Рајачке пивнице, као најочуваније, чине јединствен архитектонски комплекс од 180 винских подрума са логистиком, саграђених око централног трга са заједничким саборним објектом. Од трга крећу кривудава улице са мањим трговима и бунарима. Ове пивнице су грађене од тесаног камена и брвана, а покривене су ћерамидом. Скоро сви подруми су делимично укопани у земљу, како би температура у њима имала што мање варијације током године. На спрату пивница су просторије за боравак у доба бербе грождја и производње вина. У том и таквом јединственом насељу централно место је одувек заузимало вино у смислу производње, чувања, конзумирања и продаје. Но, у последњим деценијама, поред вина, пивнице почињу да посећују туристи, чиме се оживљава и обогаћује традиција пивница. У вези тога ваља истаћи, да су се у селу Рајац, одређени домаћини, као власници пивница, почели бавити туризмом тако што су опремили своје пивнице и куће за смештај гостију (Фотографија 2)..

Фотографија 2. Једна од ретких пивница опремљених за пријем гостију

Извор: фотографија аутора рада

Имајући у виду крупан културни значај пивница у неготинском крају, општина Неготин²⁴ је 1983. године донела одлуку о заштити рајачких и рогљанских пивница, као вредних културних добара сагласно Закону о заштити тих добара²⁵. Таква одлука подразумева да су власници пивница у обавези да их одржавају у изворном стању и да немају права да их руше или да мењају аутентичност њихове форме, односно, да су у обавези да за сваку промену прибаве сагласност. Уз проглашење пивница за заштићено културно добро, дато је адекватно образложење које се своди на именовање заштићених пивница, локацију и истицање основних карактеристика сваке пивнице. На тај начин су се стекли формални услови да се расположиве пивнице штите од утицаја времена и неправилног третмана од стране власника.

Међутим, од тада па надаље, услед неповољних кретања кроз које је пролазила Србија, као и даљег тренда смањивање становништва у Рајцу, регулисана заштита пивница у овом селу слабо је реализована. Наиме, од почетног броја од 250 пивница у 1983. години, око 70 их је до 2009. године дефинитивно пропао. Да би се тај неповољан тренд зауставио, 2009. године је сачињена Студија заштите градитељског наслеђа на

²⁴Ову одлуку Скупштина општине Неготин донела је 23.02.1983. године.

²⁵Закон о заштити културних добара, Службени гласник РС, 28/77.

простору села Рајац²⁶, у којој је детаљно сагледано стање преосталих 180 пивница с препоруком шта треба рестаурирати и конзервирати да би се зауставило даље пропадање. Истом студијом је обухваћено и стање кућа за становање с мерама за њихову заштиту у Рајцу, да би се очувала аутентичност веома вредног културног богатство овог села, али и читаве Србије.

У поменутој студији, када је реч о рајачким пивницама, истакнуто је да је мали број њих задржао аутентичну форму и да скоро све остале у мањој или већој мери треба рестаурирати и конзервирати (Табела 1.). Реч је наиме, о томе да је од укупног броја рајачких пивница само њих 16 (или 9%) одлично очувано, док је 44 (или 24%) лоше очувано. У овом броју највеће учешће имају осредње очуване пивнице (82 или 46%) и слабо очуване пивнице (38 или 21%). Као што се види, ови подаци показују у каквом стању се сада налазе рајачке пивнице и колико су оне, услед немара надлежних, изгубиле од своје туристичке атрактивности.

Табела 1. Грађевинска очуваност рајачких пивница и потребни радови на њима

Нивои очуваности	Број пивница	%	Потребни даљи радови
1. Висока очуваност	16	9	Наставак са даљим очувањем аутентичности у смислу екстерне форме и прикладне унутрашњости.
2. Осредња очуваност	82	46	Неопходни одређени рестаураторски и конзерваторски радови
3. Слаба очуваност	38	21	Неопходни значајни рестаураторски и конзерваторски радови
4. Лоша очуваност	44	24	Неопходни веома крупни грађевински, рестаураторски и конзерваторски радови
Укупно	180	100	-

²⁶Студија заштите градитељског наслеђа на простору села Рајац, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2009. Из ње је изведен шири преглед грађевинске и унутрашње очуваности рајачких пивница који је дат у прилозима у овом раду.

Слично стање влада и по питању унутрашње очуваности рајачких пивница у смислу аутентичности њихове унутрашње опреме (простора за пријем грозђа, простора за боравак, подрумске опреме за справљење и чување вина и сл.). Наиме, према наведеној Студији (Табела 2.), од укупног броја од 180 пивница, само њих 6 (4%) има потребну унутрашњу очуваност, док је ентеријер 86 пивница (48%) лоше очувано. Остале пивнице, њих 88 (48%) су са осредњом или слабом унутрашњом очуванашћу.

Табела 2. Унутрашња очуваност рајачких пивница и потребни радови у вези тога

Нивои очуваности	Број пивница	%	Потребни даљи радови
1. Висока очуваност	6	4	Наставак са даљим очувањем унутрашње аутентичности
2. Осредња очуваност	44	24	Потребни одређени корективни захвати
3. Слаба очуваност	44	24	Потребни значајни корективни захвати
4. Лоша очуваност	86	48	Неопходни комплексни корективни захвати
Укупно	180	100	-

Извор: претходно наведена Студија.

Подаци показују да рајачке (и суседне рогљевске) пивнице неспорно представљају пример вредног културног наслеђа које је слабо одржавано због сплета неповољних околности везаних за демографију села и занемаривање културе од стране културних институција и носилаца политичке моћи како на локалном, тако и на републичком нивоу (Фотографија 3).

Фотографија 3. Изглед распореда пивница

Извор: www.east.news.com

Културне институције нижих и виших нивоа очигледно нису препознале културну вредност и значај рајачких и других пивница у неготинском крају, што доказује очигледан немар када је реч о заштити овог необичног културног блага. После 1983. године, након регулисања заштите пивница као културног блага, ове институције су стале, ценећи да су своју улогу обавиле и препустиле су да се заштита сама од себе реализује.

Негативни допринос третману пивница као вредног културног наслеђа Рајца и других околних села, дали су и њихови власници. Наиме, они су услед раније поменутих негативних демографских трендова, временом старили и њихов број се смањивао, тако да ни они нису довољно схватили какво наслеђе имају у власништву и како се оно може туристички користити. Уз то, власници су, услед отежаних услова привређивања и старења, смањивали своје виноградарске заседе, чиме су њихове пивнице нужно остајале без основне сировине, грозђа које треба прерадити у квалитетно вино. Пивнице су од већег броја власника почеле напуштене и занемарене, и као резултат тога било је убрзано смањење броја објеката и њихово рунирање (Фотографија 4).

Фотографија 4. Типичан изглед запуштених пивница

Извор: www.rts.ge/stories/sr/story/16/Kultura/745292/

б) Сеоске куће у Рајцу се, по архитектонском критеријуму, могу поделити на традиционално грађене и касније грађене. У прву групу спада око 38 кућа, док је друга група значајно већа и обухвата преко 200 кућа. Међутим, са аспекта сеоског културног туризма, туристички значај имају само поменутих 38 традиционално грађених кућа, које су већином грађене у XIX веку, те представљају опредељење ранијег народног градитељства које се поклапа с временом градње пивница и сеоске цркве и гробља – што ће се касније разматрати.

Традиционално грађене куће у Рајцу представљају потенцијал за смештај туриста који су заинтересовани да упознају рајачко културно наслеђе. Међутим, скуп од 38 традиционално изграђених кућа већином није очуван, ни од његових житеља, ни од надлежних институција. То упечатљиво показују подаци из раније поменуте Студије по којој, са становишта грађевинске очуваности (Табела 3.), постоје 5 кућа (13%) високо очуваних и 5 кућа (13%) лоше очуваних. Најбројније су осредње очуване куће (21 или 56%) и слабо очуване (7 или 18%). Из тога се очигледно може извести оцена по којој су традиционално грађене куће у Рајцу само делом погодне за пријем туриста. Овде је првенствено реч о спољном и унутрашњем изгледу тих кућа, али и њивој опреми. Проблем чини и помешаност традиционално и модерно грађених кућа у Рајцу, што не погодује туристима наклоњеним културном туризму.

Табела 3. Грађевинска очуваност рајачких традиционално грађених кућа и потребни радови

Нивои очуваности	Број кућа	%	Потребни даљи радови
1. Висока очуваност	5	13	Наставак са даљим очувањем тих зграда
2. Осредња очуваност	21	56	Неопходно извођење додатих грађевинских радова
3. Слаба очуваност	7	18	Неопходно извођење озбиљнијих грађевинских радова
4. Лоша очуваност	5	13	Неопходно извођење комплексних грађевинских радова
Укупно	38	100	-

Извор: претходно наведена Студија.

Посматрано с аспекта унутрашње очуваности посматраних зграда треба истаћи да су добијени резултати слични претходним. Наиме, према наведеној Студији (Табела 4.), само 2 зграде (5%) су високо очуване, затим следи 8 зграда (21%) слабо очуваних, па иза тога 13 зграда (35%) осредње очуваних, а остатак од 15 зграда (39%) је лоше очувано.

Табела 4. Унутрашња очуваност рајачких традиционалних кућа са потребним радовима

Нивои очуваности	Број кућа	%	Потребни даљи радови
1. Висока очуваност	2	5	Наставак са даљим очувањем
2. Осредња очуваност	13	35	Неопходни корективни радови
3. Слаба очуваност	8	21	Неопходни озбиљнији радови
4. Лоша очуваност	15	39	Неопходни комплекси радови
Укупно	38	100	-

Извор: претходно наведена Студија.

в) Православна црква Светог Вазнесења Господњег подигнута је у средишту Рајца крајем XIX века. По локалном предању, њу су изградили мајстори са југа и у њене зидове су уграђени и одређени надгробни споменици са оближњег старог сеоског гробља.²⁷ Ова монументална грађевина, по својој форми, изграђена је од камених блокова из Рогљева и она по форми представља веома значајно верско и уопште културно добро које по архитектонским решењима спада у врх црквеног градитељства у Србији. (Фотографија 5).

Ову цркву, интерно гледано, карактеришу прикладно размештене непокретне зидне слике и покретне иконе са звездано осликаним сводом. Томе свакако ваља додати у дрвету сачињен позлаћени иконостас са пратећим предметима коришћеним за одређене црквене службе и верске свечаности. Све то, као значајно, послужило је одређеном броју експерата да у својим делима интерпретирају аспекте уметности којом зраче примењена архитектура и унутрашњи садржаји ове цркве. Те интерпретације у основи указују на високе уметничке домете свега тога, чиме се ова црква убраја у скуп посебно значајних црквених објеката не само у Србији већ и шире.

²⁷ Даутовић, Вук, *Црква Светог Вазнесења Господњег у селу Рајцу*, Гласник ДКС 22, Београд, 2009.

Фотографија 5. Спољни изглед Цркве Светог Вазнесења Господњег у Рајцу

Извор: ауторска фотографија

Све ово заједно на посетиоце оставља утисак верског здања које је прилагођено духу православља и у коме су уграђене одређене традиције овог села и читаве Неготинске Крајине. Ово последње нарочито се односи на остварен верски спој између тако изграђеног црквеног објекта, затим комплекса атрактивних пивница, као и

оближњег старог гробља са веома оригиналним надгробним споменицима. У томе битну улогу имају православни обреди у свим тим објектима и пратећи култ вина прикладно уграђен у све те обреде и традиционални живот и рад мештана Рајца.

г) Рајачко старо гробље, уз суседно рогљевско, чине два најбоље очувана сеоска гробља у Неготинској Крајини. Рајачко гробље има преко 50 надгробних споменика различитих облика и висина који су подигнути у XVIII и XIX веку. Ти споменици су типични за неготински крај и његово шире окружење. Као такви, они су, заједно са пивницама, 1983. године проглашени значајним културним добром и имају статус адекватне друштвене заштите. Локацијски гледано, посматрано гробље се налази на брду званом Бели брег и оно се граничи са комплексом изграђених пивница.

Ово гробље у је формирано у XVIII веку, с тим што су досељени становници из оближњих села у Рајцац, пренели своје мртве и њихове надгробне споменике. Надаље мештани су своје мртве сахрањивали у тако формирано гробље, при чему су им посвећивали ретке надгробне споменике које су од тесаног камена сачињавали искусни каменоресци, као врхунски мајстори те врсте заната. При томе је била пракса, да се на надгробним споменицима не урезају имена покојника, осим у случајевима када то наручиоци изузетно захтевају. Могући разлог је у веровању, по којем душа покојника 40 дана лута, а њен надгробни споменик јој служи да се она врати и одатле крене у загробни живот. При томе, ако надгробни споменик нестане, у том случају душа покојника је осуђена на вечно лутање без споја са Божјим Царством.

По локалном предању, неурезивање имена у надгробним споменицима произашло је из страха живих од покојника који су чинили лоша дела и тиме доказивали да имају везе са ђаволима. Наиме, покојник који се повампире лутајући, није у стању да нађе свој надгробни споменик, па тиме отпада опасност да он у свом селу чини зла дела.

Међутим, и поред статуса заштићеног културног добра, старо гробље у Рајцу је веома запуштено, зарасло у коров, а надгробни споменици се на адекватан начин не одржавају. Ипак, посматрани надгробни споменици представљају праву инспирацију за заљубљенике у старију националну културну баштину. У том смислу треба рећи, да је ово гробље служило и сада као мотив служи, многим уметницима (сликарима, песницима, антрополозима, етнологима, историчарима уметности и сл.), за стварање њихових уметничких дела. Такође, ово гробље је и вредан чинилац за проучавање феномена култа мртвих.

Посматрани надгробни споменици имају различите форме које могу бити стубасте, крстасте и пресличасте. Стубасти споменици, најчешће са тзв. Капом, потичу делом из раније римске провинције, која се простирала северним делом Србије до Дунава. Ови споменици су високи од 1 до 2 метра, са уклесаним рељефима, од којих су, из наведених разлога, ретки они са именима покојника. Најчешће рељефи имају форму кругова и троуглова са зрацима. У каснијем периоду, уместо поменутих капа ови споменици су се завршавали полукружно. Крстасти споменици су високи до 2 метра. Ту је занимљив облик крста који се кити разним украсима. Ови споменици су посвећивани умрлој деци, а на њима нема уклесаних имена. Најзад, пресличисти споменици, су такође, високи до 2 метра. Њих најмање има, вероватно зато што је за њихову израду требало највише времена. Тежина њихове израде произашла је из деликатности креирања овалних форми и потребе да се он оките чипкастим украсима. Управо из тих разлога, претпоставља се да су ови споменици намењивани умрлим млађим женским особама.

Збирно гледано, предања о културним симболима овог гробља су оскудна.²⁸ Ово отуда што су се она, у протеклом времену, првенствено усмено преносила са колена на колена, па су, у том процесу, стално губила на својим верским и укупним духовним изворима и подлогама. Сходно томе, данашњи изглед старог рајачког гробља оставља утисак некакве чудне позоришне или филмске сценографије о некој уистину непознатој цивилизацији која је зарасла у густу џунглу. Споменици збуњују својим положајем, јер је већина од њих накривљена на неку страну, па већ то отвара питање да ли је то намерно учињено с обзиром на неку симболику или поруку. Претпоставља се да је до тога дошло дејством клизишта, али за то нема озбиљнијих доказа. (Фотографија 6.)

²⁸ Драшковић, Мирослав, *Култни симболи у рајачкој некрополи*, Развитак бр. 5, Зајечар, 1986.

Фотографија 5. Положај споменика на старом гробљу у селу Рајац

Извор: фотографија аутора рада

Но, суштински посматрано, може се рећи да старо Рајачко гробље, уистину, представља веома вредан споменик културе који је временом запуштен будући да о његовом одржавању скоро нико није водио рачуна – ни мештани, ни локална самоуправа, а ни културне институције. Тиме се, свакако, много губи како на очувању тако вредног културног наслеђа, тако и на његовом излагању заинтересованим туристима.

д) Остало споменичко наслеђе у Рајцу такође је бројно. У њега спадају јавне грађевине, дућани и археолошка налазишта. Сви они датирају из прошлих времена којима се комплетира фонд културног наслеђа Рајца.

Склоп јавних грађевина односи се на зграде старе општине (сада месне заједнице), затим зграду основне школе, као и на зграду железничке станице. Све оне се на разне начине, уклапају у пејзаж прошлих времена богатих стварањем културног наслеђа. Слично се односи и на зграде дућана и занатских радњи, које су смештене у центру села и, такође, сведоче о историји његовог развоја. Најзад, када је реч о археолошким налазиштима, треба истаћи да су у подручјима пивница и оближњих винограда, ископани многи предмети који сведоче о праисторији и римској владавини на овом подручју.

2.3. Акумулирано духовно културно наслеђе

2.3.1. Неговање и упражњавање култа вина

Централни духовни фактор културног наслеђа Рајца чини давно створен култ вина. Он је, на овим просторима, стваран још у доба старогрчке цивилизације, а нарочито је интензивирао у доба римске владавине када је император Проха, још у III веку, одобрио дотле забрањено гајење винове лозе и производњу вина, јер се, до тада, веровало да конзумирање вина подстиче нерад и слаби одбрану римске империје. Након тога, тадашњи становници овог поднебља, с обзиром на плодну земљу и добре климатске услове, убрзано су повећавали виноградарске засаде и на традиционални начин производили већ тада чувено вино. Досељавањем Срба у ове крајеве настављена је и усавршавана традиција производње висококвалитетног вина од чије продаје су тадашњи становници живели.

Све ово нарочито важи за неготинско село Рајац које је, практично, од XV века по вину било веома познато и у Турској и у већини тадашњих европских држава којима је производ транспортован првенствено дунавским бродовима. Чак и само име села Рајац на одређене начине је везивано за његово виногорје са суседном прелепом храстовом и буковом шумом, о чему сведоже следеће легенде:²⁹

- по првој легенди, сеоски јунак Рајко, као саборац Дели-Јована у борби против Турака, бранио је виноградарске атаре неготинског краја и са својом дружином радо пио вино, па је по њему село прво названо Рајче, а касније Рајац;
- по другој легенди, у околини Рајца је један сурови Турчин имао свој велики виноград за кога су кулучили околни сељаци као раја, одакле је село Рајац по том термину („раја“) добило садашњи назив;
- по трећој легенди, рајачко виногорје са квалитетним винима и оближња шума представљали су изузетну лепоту која је симболизовала рај на земљи. Управо због тога ово село као центар те лепоте добило је име Рајац.

²⁹ Генов, Г. (2010): *Туризам посебних интересовања*, Висока туристичка школа, Нови Сад; Зечевић, С. (1993): *Митска бића народних веровања североисточне Србије*, КПЗС, Београд; Илић, М. (1980): *Социологија културе и уметности*, Научна књига, Београд.

Међутим, аналитички гледано, формирање култа вина у Рајцу, а и у суседним селима, има своје духовне корене који су карактеристични по следећем:

- практично сви гости Рајца су постављали питање мештанима зашто су пивнице посебно грађене, кад се вино могло производити и у подрумима постојећег сеоског насеља. Аргументован одговор на ово питање гости нису могли добити због мистерије да је у то умешано поштовање вина од којег су мештани у основи живели;
- рајачке пивнице, по свом спољном изгледу веома личе на поморске средњовековне тврђаве (сличне дубровачким, которским и другим тврђавама). То се објашњава тиме да су оне по својој тврдој каменој грађи, са малим прозорима (нишама) грађене и за одбрану од турске најезде, с тим да у свему томе битну улогу управо има вино;
- скоро свака пивница на улазним вратима има урезан знак лука, што, такође, представља неразјашњену мистерију. Могуће је да тај знак симболизује отпор који су спремни домаћи винари да пруже сваком освајачу;
- на рајачким пивницама стално влада тишина, која, практично, симболизује добронамерност винара који су окренути свом мирном винарском раду;
- рајачком вину је посвећена слава светог Трифуна, заштитника виноградара и винара, која представља значајну манифестацију културе овог села;
- ритуали конзумирања вина на рајачким пивницама су веома специфични јер су они уграђени у све оброке;
- вино у Рајцу има своју битну улогу у разним верским и свечаним обредима (у цркви, на гробљу, на славама, на крштењима, на венчањима итд.).

Управо због тога, култ вина је дубоко усађен у свест сваког мештанина Рајца, јер их је вино вековима бранило и давало им одређени духовни печат. Тај редак и необични духовни печат осећају туристи жељни ширења своје културе који посећују Рајац првенствено да боље упознају култ вина. Наравно, успут су они заинтересовани и за разгледање рајачког споменичког наслеђа. Чиме то, поред осталог, говоре и подаци по којима Рајац годишње посети преко 10.000 гостију (туриста и других), без обзира на то што је његово споменичко културно наслеђе слабо очувано и што смештај гостију није прикладно решен. Поводом тога, може се оправдано поставити питање какви би се економски и други друштвени ефекти постигли уколико би посматрано наслеђе било прикладно приређено и када би се туристима обезбеђивали одговарајући смештајни и

други услови. Одговор на ово питање своди се на то, да рајачко културно наслеђе завређује да се организује адекватан културни туризам и да село Рајац, на тим основама, убрзано израсте у познато туристичко село. То сада није случај, будући да је културни туризам у Рајцу, познат једино експертима историје уметности, као и мањем броју туриста који су, стицајем околности, посетили Рајац.

2.3.2. Остало духовно наслеђе

Село Рајац, поред приказаног богатог споменичког наслеђа и култа вина, карактеришу и одређени други облици духовног наслеђа попут културе рада, културе становања, као и културе обреда³⁰. Култура рада рајачких мештана првенствено обухвата традиционално обављање виноградарских и винарских послова. У том контексту, за одређене туристе је интересантно да прате неке од тих послова и по жељи учествују у њима.

Култура становања у Рајцу нарочито је интересантна у традиционално изграђеним стамбеним објектима и понекад и у сопственим пивницама. Треба напоменути да туристима треба обезбедити такав смештај који представља прикладну комбинацију традиционалног и савременог становања. У склопу смештаја, битно је да се туристима понуди традиционална храна, као и да им се, по жељи обезбеди увид у начин припремања хране.

Култура обреда у Рајцу је добро развијена, с обзиром на церемонијално обављање сеоских и породичних слава, венчања, крштења, сахрана и других манифестација. Такође, заинтересованим туристима треба омогућити да начин у свему томе учествују кроз посматрање обреда и слушање.

Разуме се, целина овог духовног наслеђа у Рајцу се сада у малој мери упражњава, али њу треба акцентирати у процесу преображаја овог села у истинско туристичко село.

³⁰ Костић, П. (1969): *Годишњи обичаји у Неготинској Крајини*, Гласник Етнографског музеја 31-32, Београд; Макуљевић, Н. (2007): *Црквена уметност у Србији (1882-1914)*, Филозофски факултет, Београд; Тодоровић, А. (1990): *Теорија туризма и културно-уметничке вредности*, КПЗС, Београд.

2.4. Токови рајачког културног туризма

2.4.1. Почечи рајачког културног туризма

Делатност организованог културног туризма у Рајцу успостављена је крајем XX века. Она се, у почетку, сводила на појединачне и групне посете заинтересованих туриста за које су домаћини обезбеђивали лично припремљене програме у смислу разгледања пивница, старог гробља, цркве и сл., које се уобичајено завршавало прикладном закуском у пивницама и пратећим даровањем боца вина туристима. Цене оваквих туристичких услуга одређивали су сеоски домаћини, урачунавајући у то трошкове смештаја и трошкове исхране у пивницама и у својим домовима.

Нешто касније у то се укључила Туристичка организације општине Неготин, која је отпочела са рекламирањем рајачког и укупног неготинског туризма нарочито издавањем и дистрибуирањем прикладно илустрованих рекламних материјала. Ова врста рекламе, иако доста уска у односу на рекламирање модерног туризма, ипак је допринела да се потенцијални туристи из ширег окружења информативно упознају са сеоским културним туризмом неготинског краја, односно са туризмом у селу Рајац – што је узроковало да неки од њих посете Рајац. У тај процес затим су се укључиле комерцијалне туристичке организације (нарочито из Београда), које су договарале посете Рајцу у директним контактима са сеоским домаћинима или посредством Туристичке организације општине Неготин. Овоме још ваља додати масовније посете Рајцу од стране пословних људи који су самоиницијативно посећивали ово село ради набавке грожђа и вина. Слично важи и за одређене групе туриста у доба културних манифестација у Неготину које су посећивале Рајац нарочито у време сеоских слава, као и за неке ђачке екскурзије. Међутим, те и такве посете се делимично уклапају у изворни сеоски културни туризам.

У почетном периоду, о очувању културне баштине Рајца бринули су власници пивница и традиционалних кућа, затим црквене власти, као и сви мештани када је реч о одржавању старог гробља. Међутим, целокупна ова брига, нарочито када су у питању пивнице и старо гробље била је слабо организована и недовољна да се очува аутентичност посматраног културног наслеђа. Овде је реч првенствено о томе да се локална самоуправа (општина Неготин и Месна заједница Рајац) слабо укључивала у очување заштићеног културног блага овог села. У таквој ситуацији, услед осиромашења, власници пивница нису имали довољно средстава за њихово правилно одржавање, што је довело до раније наведеног лошег стања у коме су се нашле те

пивнице. Још лошија ситуација је задесила старо рајачко гробље, које због неименованих покојника, практично и није одржавано.

Овоме још ваља додати слабо очуване традиционалне сеоске куће у којима су ретко одседали туристи и којима су их, њихови домаћини, несистематично упућивали у традицију исхране, рада и веровања овог краја. Зато се може рећи, да је почетак рајачког културног туризма био изузетно неорганизован и веома тежак.³¹

2.4.2. Садашњост рајачког културног туризма

Последњих година у рајачком културном туризму бележе се извесне позитивне промене које се, уз велике напоре остварују. Реч је о томе, да су се у те активности укључиле одређене локалне организације, првенствено Месна заједница Рајац и основано Удружење власника пивница „Прозор“. Ове организације покушавају да, са своје стране, допринесу очувању културног наслеђа Рајца и ефикаснијем организовању доласка, боравка и испраћаја туриста. Међутим, услед недостатка финансијских средстава за очување предметног културног наслеђа и подизање стандарда боравка туриста, резултати рада ових организација нису осетније промениле стање у посматраној области.

Овде се, очигледно, ради о одсуству пажње и сарадње шире друштвене заједнице, првенствено од стране Туристичке организације општине Неготин, затим саме општине Неготин, и републичких органа задужених за културу и туризам. Сви они, услед кризних проблема, али и недовољне бриге, занемарују значај културног наслеђа Рајца и других неготинских села и могућности које оно пружа за развој културног туризма. Наравно, из доста неповољне ситуације очигледно није лако изаћи, али се на томе мора упорно и организовано радити како би Рајац, и нека друга околна села, израсли у модерна туристичка места која би могла од туризма остваривати значајне економске и друштвене ефекте на корист, не само села, него и читаве Србије³².

³¹ О почецима рајачког културног туризма нема синтетизованих података, па су за обраду овог аспекта коришћени парцијални подаци и искази лица који су у Рајцу и Неготину упућени у ту област.

³² Такође, о садашности рајачког културног туризма нема систематизованих података, па је овај аспект обрађен коришћењем парцијалних налаза и сазнања.

3. СТАЊЕ У РАЈАЧКОМ КУЛТУРНОМ ТУРИЗМУ

3.1. Поставке реализованог емпиријског истраживања

3.1.1. Разлози за реализовање истраживања

Полазећи од карактера и предмета овог рада, а у циљу унапређивања рајачког културног туризма, неопходно је да се сакупе и затим интерпретирају емпиријски подаци о реалном стању сеоског туризма, чиме ће се илустровати претходно изнет уопштен поглед на то стање. Ово отуда, што ће се, на тај начин, обезбедити основа која ће, уз коришћење теорије савременог сеоског културног туризма, послужити да се, на основу тога, изврши пројектовање даљег успешног развоја сеоског туризма. Дакле, ово емпиријско истраживање је потребно да се, и са те битне стране, додатно размотри стање сеоског туризма.

Прикупљени емпиријски подаци, везани за стање рајачког културног туризма, уз коришћење адекватног упитника и одабраних испитаника, представљају битну основу за интерпретирање реалног стања у коме се сеоски туризам налази, што последично подразумева потребу да се у томе користе логички поступци анализе, синтезе, индукције и дедукције. Сви ти разлози су узети у обзир у овом истраживању, што ће детаљније бити приказано посредством искоришћене структуре упитника и изабраног узорка испитаника.

3.1.2. Структура упитника и избор испитаника

Примењени упитник у овом истраживању од укупно 60 питања, артикулисан је на три основна дела, и то³³:

- први део, у коме је постављено 10 питања у вези квалификованости испитаника за оцену стања у рајачком културном туризму;
- други део, унутар којег је постављено 25 питања директно повезаних за оцену стања у рајачком културном туризму;

³³Из уобичајених разлога, иза основног текста овог рада приложен је образац коришћеног истраживачког упитника. Поред тога, треба истаћи да се скуп попуњених примерака упитника налази у личној архиви аутора ове докторске дисертације и он се може ставити на увид свим заинтересованим субјектима.

- трећи део, где је такође постављено 25 питања, али не за стање, већ за пројектовање даљег успешног развоја рајачког културног туризма³⁴.

Узорак испитаника у овом анкетирању чинило је по 20 представника рајачког културног наслеђа и целокупног неготинског туризма (укупно 40 испитаника), које је одабрао аутор овог рада по критеријуму упућености у општи и рајачки културни туризам. На тај начин у укупној популацији од око 200 познавалаца општег и конкретног рајачког културног туризма у неготинском крају, узорак од 40 одабраних испитаника учествује са 20% - чиме је обезбеђена пуна репрезентативност узорка за спровођење истраживања.³⁵

Томе још треба додати, да је за истраживање било потребно израчунати коефицијент линеарне корелације (r) одговара те две групе испитаника, како би се, на тај начин, проверила усаглашеност њихових одговора на постављена питања. Потребно је подвући, да су резултати израчунавања показали високу усаглашеност одговора група испитаника (r), која се, код свих питања, налази у распону од 0,9 до 1,0 (просечан износ коефицијента корелације износи $r = 0,93$),³⁶ чиме је доказано да испитаници обе групе, приближно, имају сличне или подударне ставове у вези свих постављених анкетних питања. Ово, са своје стране, указује да одабрани испитаници, у пуној мери, репрезентују укупну популацију познавалаца посматраног туризма, па се зато њихови одговори на постављена питања могу узети за научно целисходне. Ово ће се нарочито имати у виду када се, касније, буде разматрала истинитост постављених истраживачких хипотеза.

3.1.3. Компетентност изабраног узорка испитаника

Поред констатоване чврсте везе између одговора група испитаника на постављена питања, било је потребно проверити њихову компетентност за оцењивање стања у рајачком културном туризму. У том контексту, ради разврставања испитаника на две групе, прво анкетно питање се односило на њихову припадност. На тај начин скуп од 40 испитаника подељен је на две групе од по 20 испитаника у које спадају

³⁴ Радовановић, Тихомир, Оп.цит., стр. 132-137.

³⁵ Планом анкетирања предвиђено је да у њему учествује 48 испитаника (2×24). Међутим, позиву се одазвало 40 испитаника (2×20), док осталих 8 (2×4) у томе нису учествовали из непознатих разлога.

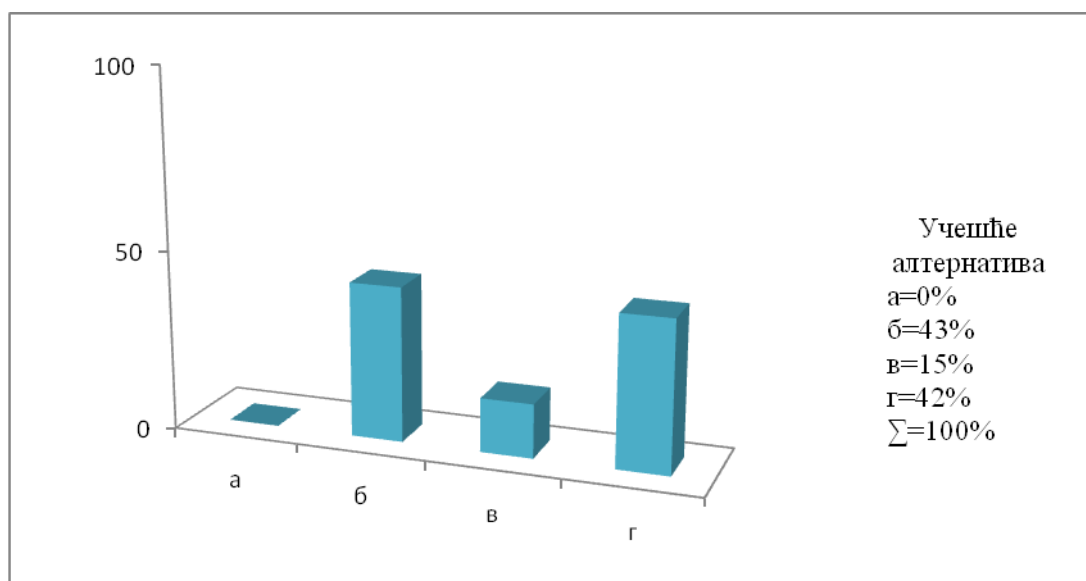
³⁶ Резултати коефицијента корелације (r), по препорукама за писање научних радова, дати су у прилозима овог рада. Истовремено, они су конкретно изложени у основном тексту, при разматрању резултата анкетирања код сваког постављеног питања.

представници културног наслеђа Рајца и представници културног туризма општине Неготин. Свако, па и ово истраживање, подразумева да одабрани испитаници поседују одговарајући ниво образовања (минимално IV степен стручности). Управо из тих разлога, ради оцене компетентност одабраних испитаника, постављено им је питање нивоа школске спреме којим располажу (табела 5, слика 1.). На основу добијених анкетних резултата, највећи број испитаника има средњу и високу школску спрему (по 17 испитаника или по 43%).

Табела 5. Који ниво школске спреме имате?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) ниже образовање	-	-
	б) средње образовање	13	65
	в) више образовање	2	10
	г) високо образовање	5	25
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) ниже образовање	-	-
	б) средње образовање	4	20
	в) више образовање	4	20
	г) високо образовање	12	60
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) ниже образовање	-	-
	б) средње образовање	17	43
	в) више образовање	6	15
	г) високо образовање	17	42
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 2 (коэффициент корелације r – непотребан).

Слика 1. Збирни резултати из 5. табеле

Приликом анкетирања одабраних испитаника, битно питање свакако је представљала њихова упознатост са теоријом појаве која се истражује. Ово због тога што, у научним истраживањима, испитаници морају да буду добро упућени у домете научне теорије којој предмет истраживања припада. На тај начин, њихови одговори би требало да буду прецизнији, нарочито када је реч о неусклађености посматране научне појаве са нараслим захтевима конкретне друштвене праксе.

Наравно, све ово важи и за предметно истраживање, будући да се квалитет одговора одабраних испитаника подиже у мери у којој су они упућени у научну теорију и праксу укупног туризма и посебно посматраног конкретног сеоског културног туризма. У том контексту, на питање упознатости испитаника са теоријом сеоског културног туризма они су у основи дали очекиване одговоре (табела 6, слика 2.). Збирно гледано, највећи број испитаника је истакао да је солидно упознат са теоријом (27 испитаника или 67%).

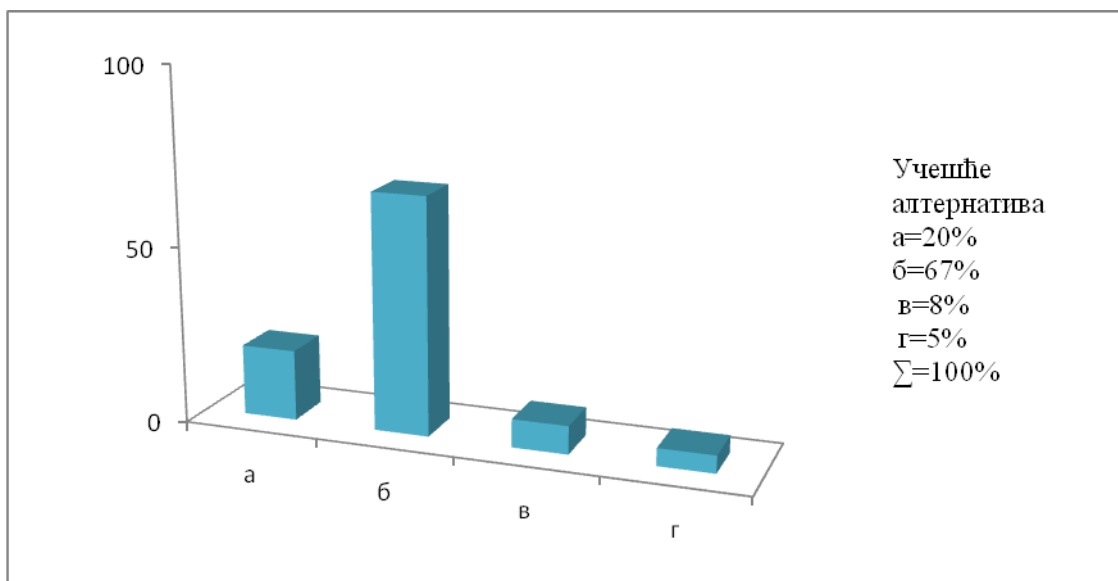
Ово збирно показује, да анкетирани представници туризма, у основи, себе сматрају добрим познаваоцима теорије туризма и посебно, сеоског туризма, што је, највећим делом, тачно. Питање које се, с тим у вези може поставити, јесте како то да они ту област добро познају, а да своје познавање нису ставили у функцију развоја рајачког и укупног неготинског туризма. Одговор је прикривен, али је, ипак, логичан и јасан. Наиме, они своје знање нису могли опредметити првенствено зато, што је Србија ушла у многе тешке статусне и економске проблеме због којих је, област културе и туризма, стављена на по страни, што траје деценијама. У таквој ситуацији, иако су одабрани испитаници за предметно истраживање компетентни, они логично у наведеној реалности, на плану развоја неготинског туризма, нису могли да понуде озбиљнији да допринос.

Гледано са становишта истраживача, конкретизованог одређеним истраживачким хипотезама, може се констатовати, да су дата опредељења испитаника у основи сагласна, што, са своје стране, доказују да између тих ставова, нема, практично, никаквих неслагања која би довела у питање одрживост хипотеза. Наравно, овде је реч о упознатости испитаника са теоријом сеоског културног туризма не у експертском, већ у општем смислу, којим се обухвата суштина те данас већ добро познате области туризма.

Табела 6. Колико сте упознати са теоријом сеоског културног туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) веома сам упознат/а	3	15
	б) солидно сам упознат/а	13	65
	в) донекле сам упознат/а	2	10
	г) не могу да се изјасним	2	10
	Σ 1	20	100
2. Представници Негодина	а) веома сам упознат/а	5	25
	б) солидно сам упознат/а	14	70
	в) донекле сам упознат/а	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) веома сам упознат/а	8	20
	б) солидно сам упознат/а	27	67
	в) донекле сам упознат/а	3	8
	г) не могу да се изјасним	2	5
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 3. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 2. Збирни резултати из табеле бр.6

Компетентност појединца за оцену стања у некој појави у основи, зависи од познавања научне теорије те појаве и од временског периода њеног праћења. Ово се објашњава тиме, што се, са познавањем појаве и друштвене праксе везане за њу, повећава компетентност појединца за оцену стања у њој. Разлог за такво опредељење лежи у чињеници, што, кроз време, појединац све више стиче увид у неусклађеност теорије и праксе у вези са конкретном појавом.

У конкретном случају (табела 7, слика 3.), анкетирани резултати показују, да највећи број испитаника прати културни туризам у Рајцу од 6 до 10 година (20 испитаника или 50 %), а на крају су испитаници (5 испитаника или 13 %), који ту област прате од 11 до 15 година (табела 7, слика 3).

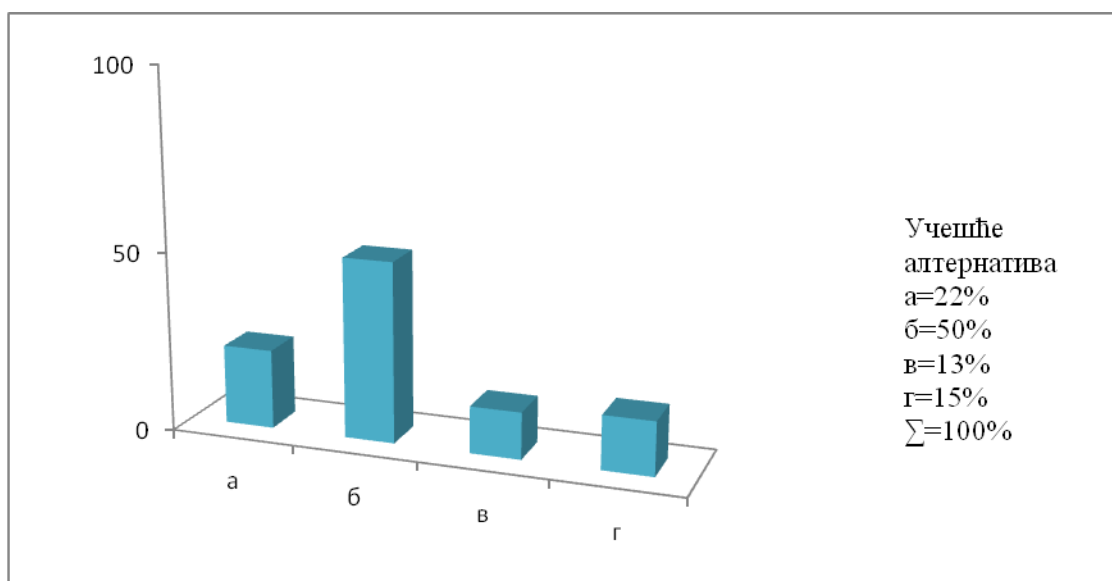
Овакви резултати анкете показују да одабрани испитаници, у просеку, довољно дуго прате рајачки културни туризам, па су, тиме, стекли искуства која су потребна да би квалификовано могли да оцењују стање у туризму и предлажу његов даљи успешан развој. Ово тим више, када се у обзир узме њихова претходно образложена, добра упућеност у теорију савременог сеоског културног туризма. Из тих разлога, њихово искуство их, свакако, увршћује у репрезентативне представнике целине културних и туристичких активности неготинског краја, и нарочито, рајачког културног туризма. У том контексту, њихови одговори на анкетна питања имају потребну „тежину“, и зато представљају емпиријске податке који су релевантни да се, на основу њих, добију битни и поузданији резултати. Наравно, при интерпретирању података, они се морају адекватно комбиновати са прикупљеним теоријским подацима.

Ипак, посматрано са аспекта истраживачких очекивања, прогнозирано је да ће просек дужине праћења рајачког културног туризма од стране испитаника бити већи од 10 година, посебно када је реч о испитаницима из Рајца, где је старосна структура становништва углавном виша. Међутим, и у томе има логике будући да се културним туризмом у Рајцу, претежно баве млађи људи, што је, дакако, веома добро, посебно са аспекта даљег развоја туризма (наиме, они су за туризам већ опредељени, и неће ту активност мењати неким другим пословним ангажманом).

Табела 7. Колико година пратите културни туризам у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) до 5 година	4	20
	б) 6 до 10 година	6	30
	в) 11 до 15 година	4	20
	г) преко 15 година	6	30
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) до 5 година	5	25
	б) 6 до 10 година	14	70
	в) 11 до 15 година	1	5
	г) преко 15 година	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) до 5 година	9	22
	б) 6 до 10 година	20	50
	в) 11 до 15 година	5	13
	г) преко 15 година	6	15
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 4. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 3. Збирни резултати из табеле бр.7

Да би испитаник био компетентан за попуну истраживачког упитника, мора бити добро упознат са предметом истраживања. Ово проистиче из чињенице по којој, оцењивач, појаве која се научно истражује мора познавати научну теорију и друштвену праксу, која се бави том појавом. Познавање само научне теорије конкретне области, односно познавање само праксе, имплицитно доводи до тога да се, у анкетирању испитаника, могу добити подаци који су научно неупотребљиви. Овде је реч о томе да се, у сваком истраживању, морају суочити теорија и пракса, односно суочити њихови међусобни несклади.

Управо из тих разлога, испитаницима у овом истраживању, у циљу оцењивања њихове научне компетентности је и постављено питање у којој мери су они упознати са рајачким споменицима културе (пивницама, црквом и старим гробљем). С обзиром на дате одговоре, (табела 8, слика 4.), не изненађује податак по коме највећи број испитаника (25 или 53%) сматра да су „веома добро упознати“ са рајачким споменицима културе. Остали одговори су мање фреквентни, јер, по њима, број испитаника који „веома добро познаје посматрано наслеђе“, износи 11 (или 37 %), а затим следе испитаници који су, донекле са тим упознати (4 испитаника или 10%).

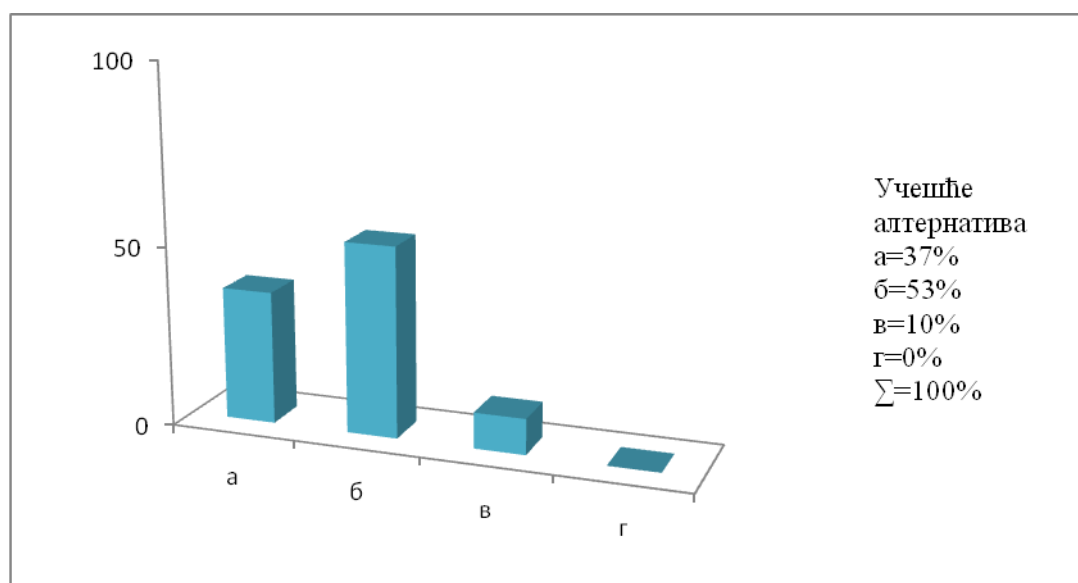
Разуме се, овакви анкетни резултати су једино прихватљиви, јер би, супротни, довели у питање репрезентативност испитаника па би они, за предметно истраживање, били неупотребљиви. То се односи само на ситуацију у којој би се, већина испитаника, определила за одговор да је „само донекле упозната“ са рајачким споменицима културе, што се, у овом случају, и није десило. Наравно, то се није догодило најпре зато што се планом истраживања тежило да се изабере они испитаници који су „добро упознати“ са рајачким споменицима културе (нарочито пивницама, црквом и старим гробљем).

Може се констатовати, да су истраживачка очекивања, добрим делом, била испуњена будући да се, с разлогом, претпостављало да ће одабрани испитаници бити солидно упућени у структуру рајачких споменика културе, па је, на тај начин, постигнут добар склад између наведених ставова испитаника и постављених истраживачких хипотеза. Наравно, ово није вештачки учињено, већ плански, јер су, за испитанике, управо одабрана она лица која добро познају структуру и карактер рајачког културног наслеђа.

Табела 8. У којој мери сте упознати са рајачким споменицима културе (пивницама, црквом и гробљем)?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) веома сам упознат/а	6	30
	б) солидно сам упознат/а	13	65
	в) донекле сам упознат/а	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	29	100
2. Представници Неготина	а) веома сам упознат/а	5	25
	б) солидно сам упознат/а	12	60
	в) донекле сам упознат/а	3	15
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) веома сам упознат/а	11	37
	б) солидно сам упознат/а	25	53
	в) донекле сам упознат/а	4	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 5. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 4. Збирни резултати из табеле бр.6

У одређеним истраживањима духовног карактера, првенствено се проучава припадајуће духовно наслеђе (вера, обичаји, обреди, манифестације и др.). Наравно, и овде битан услов репрезентативности узорка испитаника чини захтев да добро познају духовно наслеђе краја, региона, читаве националне државе итд. Наравно, и овде испитаници при својим одговорима компарирају теорију и праксу конкретног наслеђа, тежећи да својим одговорима допринесу унапређивању теорије која ће, у примени, даље развијати припадајућу друштвену праксу. Разуме се, појединачни одговори испитаника не доводе до резултата истраживања, већ се то постиже њиховом прикладном научном интерпретацијом.

С обзиром на то да село Рајац не располаже само споменичким, већ и вредним духовним наслеђем, било је битно да се, у вези познавања духовног наслеђа овог села, испитаницима постави и такво анкетно питање. Добијени су очекивани одговори испитаника (табела 9, слика 5.), будући да се њихов највећи број изјаснио да је са наслеђем „добро упознат“ (29 испитаника или 73 %). Остали испитаници (њих 11 или 27 %) су се изјаснили да су „упознати у високој мери“ (7 испитаника или 17 %), односно „у мањој мери“ (4 испитаника или 10 %).

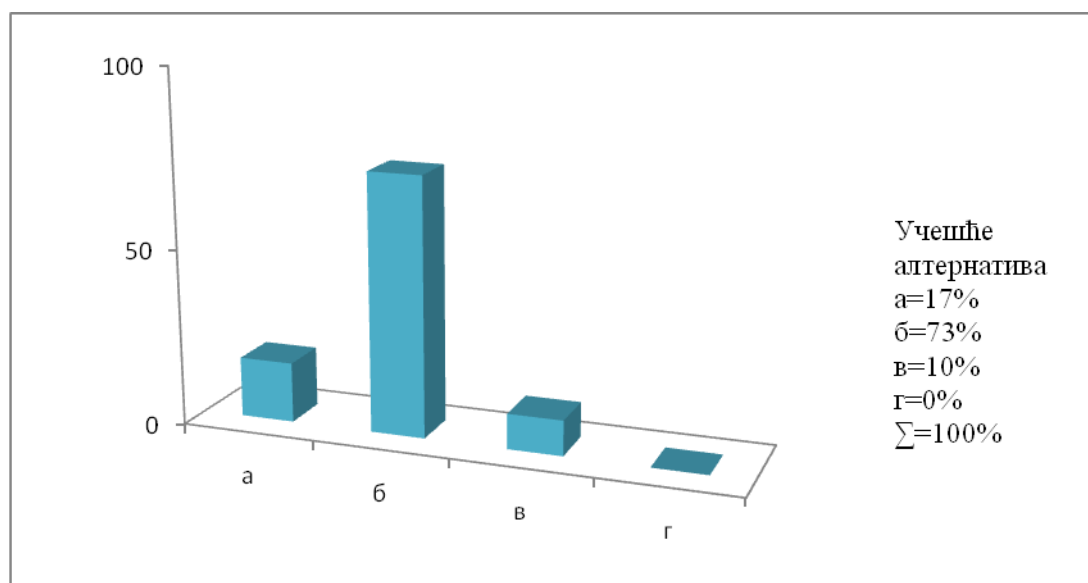
На овај начин је комплетирано оцењивање компетентности испитаника са аспекта целине културног наслеђа посматраног села (споменичког и духовног). Наравно, постојао би битан методолошки проблем, уколико би разлике у познавању споменичког и духовног наслеђа, од стране испитаника, биле велике. Међутим, ту треба имати у виду закониту високу корелацију између посматрања споменичког и пратећег духовног наслеђа. Наиме, добро познавање споменичког наслеђа, подразумева добро познавање и пратећег духовног наслеђа.

Зато се може рећи, да овакав истраживачки резултат, у основи, одговара очекивањима садржаним у постављеним истраживачким хипотезама. Наравно, та су се очекивања и испунила, будући да су испитаници управо бирани из редова најбољих познавалаца сеоског културног туризма, што важи и за представнике Рајца и представнике Неготина. На овај начин се потврдило, да је, одабрани узорак испитаника за ово истраживање, репрезентативан у односу на предмет овог истраживања.

Табела 9. У којој мери сте упознати са рајачким духовним наслеђем
(вером, обичајима и сл.)?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у високој мери	3	15
	б) у доброј мери	16	80
	в) у мањој мери	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) у високој мери	4	20
	б) у доброј мери	13	65
	в) у мањој мери	3	15
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	20
3. Укупно (1+2)	а) у високој мери	7	17
	б) у доброј мери	29	73
	в) у мањој мери	4	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање б. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 5. Збирни резултати из табеле бр.9

Када је реч о културолошком истраживању, веома је битно да одабрани испитаници буду добро упознати са традицијом и културом предмета истраживања. Ово је нарочито битно, када се културолошким истраживањима обухвата конкретан културни туризам. При томе, треба разликовати традицију и културу неког подручја од његовог споменичког наслеђа. Разлика се појављује у појмовној ширини традиције и културе у односу на било коју посебну врсту културолошког наслеђа. Ово отуда што се традицијом и културом обухвата целина културног наслеђа – споменичко наслеђе, духовно наслеђе, култура традиционалног рада и становања, традиционални обичаји и обреди, традиционалне манифестације итд.

Када је у питању културни туризам у Рајцу као предмету овог рада, а ради оцене репрезентативности одабраних испитаника, ваља сазнати у којој мери су они упознати са традицијом и културом овог села. У вези са тим, по логици одговора на претходна питања (табела 10, слика 6.), већина испитаника (21 испитаник или 53 %) истиче, да су „у солидној мери“ упознати са традицијом и културом села. Друге алтернативе одговора знатно скромније су биране, будући да знатно мањи број испитаника сматра да је са тим „веома упознат“ (15 испитаника или 37 %), а најмањи број сматра да је „упознат у мањој мери“ (4 испитаника или 10 %).

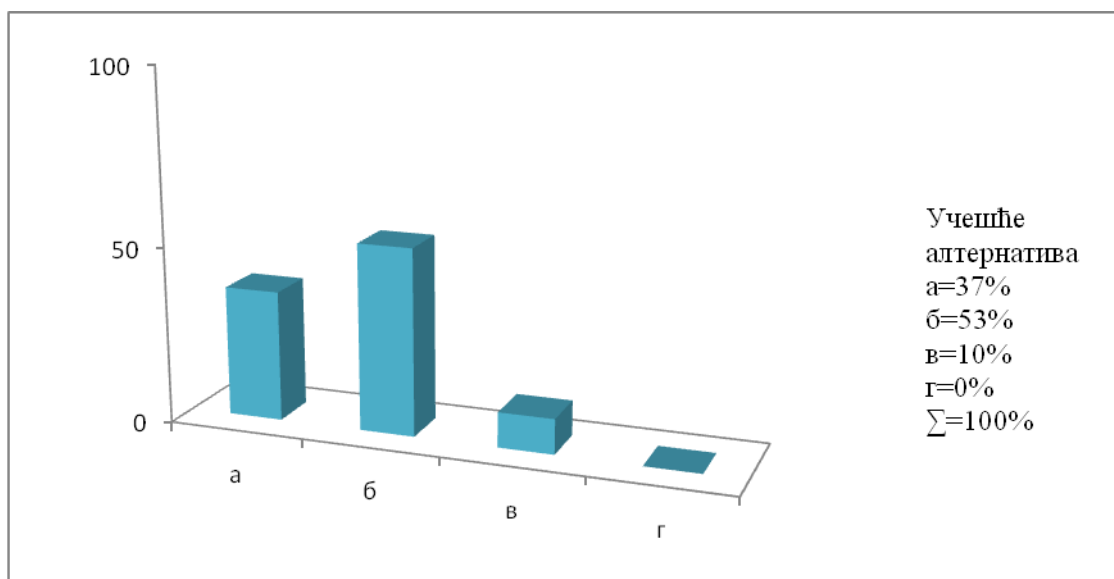
Овакви резултати су очекивани, и они са своје стране, потврђују оцену по којој је одабран узорак испитаника за ово истраживање потпуно репрезентативан. Они, свакако, проистичу из тога што се, значајна већина испитаника, раније изјаснила „да добро познаје споменичко и духовно наслеђе Рајца“ које представља битну основицу традиције и културе, па зато представља одређено специфично проширивање и уопштавање одабраног предмета истраживања. Разуме се, да се до таквог резултата дошло путем истраживачког опредељења да се испитаници појединачно изаберу из редова добрих познавалаца рајачког културног наслеђа и пратећег културног туризма.

Овакав анкетни резултат је високо сагласан са истраживачким очекивањима, јер је постигнут поменути начин избора испитаника, чиме је избегнута опасност која би, неминовно, произашла из другачијих начина избора (нарочито проглашавањем да популацију испитаника чине сви грађани Рајца и Неготина одакле би се, случајним избором, утврдио узорак испитаника).

Табела 10. У којој мери сте упознати са традицијом и културом Рајца?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) веома сам упознат/а	8	40
	б) солидно сам упознат/а	10	50
	в) донекле сам упознат/а	2	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) веома сам упознат/а	7	35
	б) солидно сам упознат/а	11	55
	в) донекле сам упознат/а	2	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) веома сам упознат/а	15	37
	б) солидно сам упознат/а	21	53
	в) донекле сам упознат/а	4	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 7. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 6. Збирни резултати из табеле бр.10

Културно наслеђе неког краја последњих година се по правилу тежи користити за туристичке сврхе, будући да се тиме остварују све значајнији економски и друштвени ефекти. Овде је наравно потребно разликовати културно наслеђе и културни туризам, јер културно наслеђе не мора да прати и културни туризам док, са друге стране, културни туризам обавезно подразумева коришћење неког културног наслеђа. Зато појединац може бити добар познавалац одређеног културног наслеђа, а да је слабо упознат са његовим коришћењем у туризму. Са аспекта истраживања културног туризма, битно је да ангажовани испитаници добро познају и конкретно културно наслеђе и његов организовани туризам.

За потребе овог истраживања, битан податак представља мера у којој су одабрани испитаници упознати са садашњим рајачким културним туризмом (табела 11, слика 7.). Највише испитаника (30 испитаника или 75 %), сматра да је упознато „у доброј мери“, док су остали упознати „у високој мери“ (7 испитаника или 17 %), односно „у мањој мери“ (3 испитаника или 8 %).

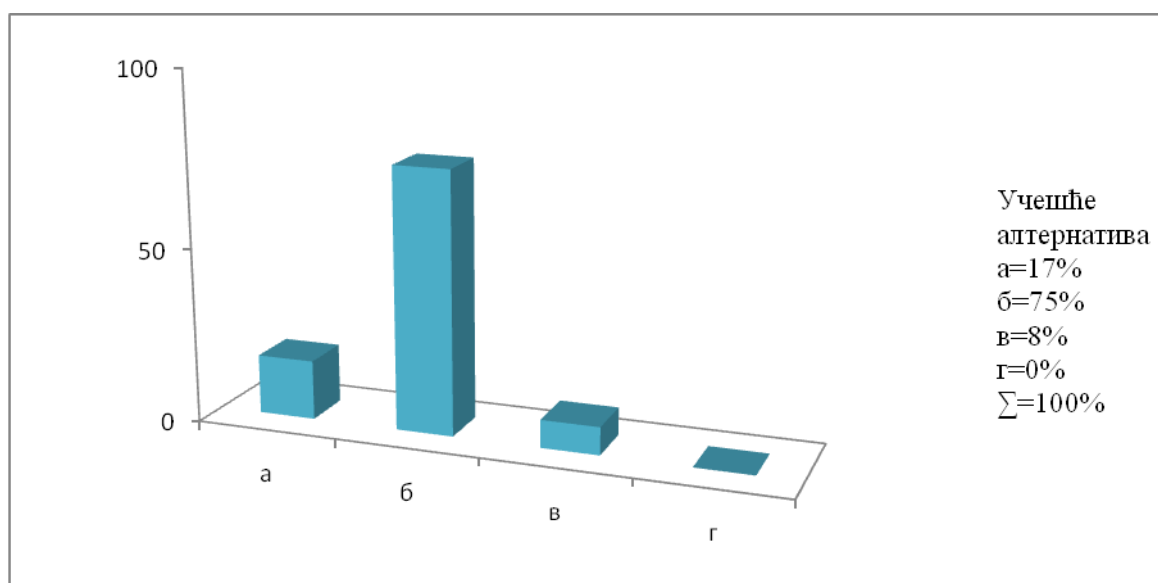
Овакви резултати, по са своје стране, доказују да су одабрани испитаници репрезентативни за конкретно истраживање, будући да је значајна већина њих солидно упозната са текућим стањем културног туризма у Рајцу. Истовремено, то значи да су они компетентни и за предлагање начина за даљи развој ове врсте туризма, будући да су се већ изјаснили да су добро упућени у теорију савременог сеоског културног туризма, што је значајно за ово истраживање.

Овде ваља, такође, истаћи да је такав анкетни резултат постигнут на тај начин што су конкретни испитаници одабрани по критеријуму солидног познавања не само рајачког културног наслеђа, већ и целине туризма у Рајцу и читавом неготинском крају. Ово подједнако важи за избор испитаника из Рајца и из Неготина, па су, у том смислу испитанике из Рајца чинили мештани који се баве сеоским туризмом, док су испитанике из Неготина чинили стручњаци укључени у туризам, културне институције и општинске органе управе. При томе треба истаћи чињеницу, по којој, свакако, постоји извесна разлика међу групама испитаника када је у питању познавање текућег културног туризма у Рајцу, али она нема одлучујући значај са аспекта репрезентативности таквог узорка.

Табела 11. У којој мери сте упознати са текућим културним туризмом у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у високој мери	3	15
	б) у доброј мери	15	75
	в) у мањој мери	2	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) у високој мери	4	20
	б) у доброј мери	15	75
	в) у мањој мери	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у високој мери	7	17
	б) у доброј мери	30	75
	в) у мањој мери	3	8
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор. Упитник – питање 8. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 7. Збирни резултати, табела бр.11

Мишљење туриста, као корисника туристичке понуде, представља кључну информацију када се истражује стање туризма и пројектује његов развој. Ово због тога, што су туристи најпозванији валоризатори одређене туристичке понуде, будући да је они конкретно користе. С тим у вези, периферно је мишљење неке туристичке организације о њеној туристичкој понуди, јер ће конкретни туристи њу валоризовати у мери којој ће се она њима свидети. Ово заправо значи, да је, по народној, „муштерија увек у праву“ и да његови захтеви представљају заповест за прибављање неких производа и вршење ма какве услуге. На таквим основама се, с разлогом, спроводи модерни маркетинг и формирају стандарди било какве делатности чије излазне продукте верификују конкретно туристи.

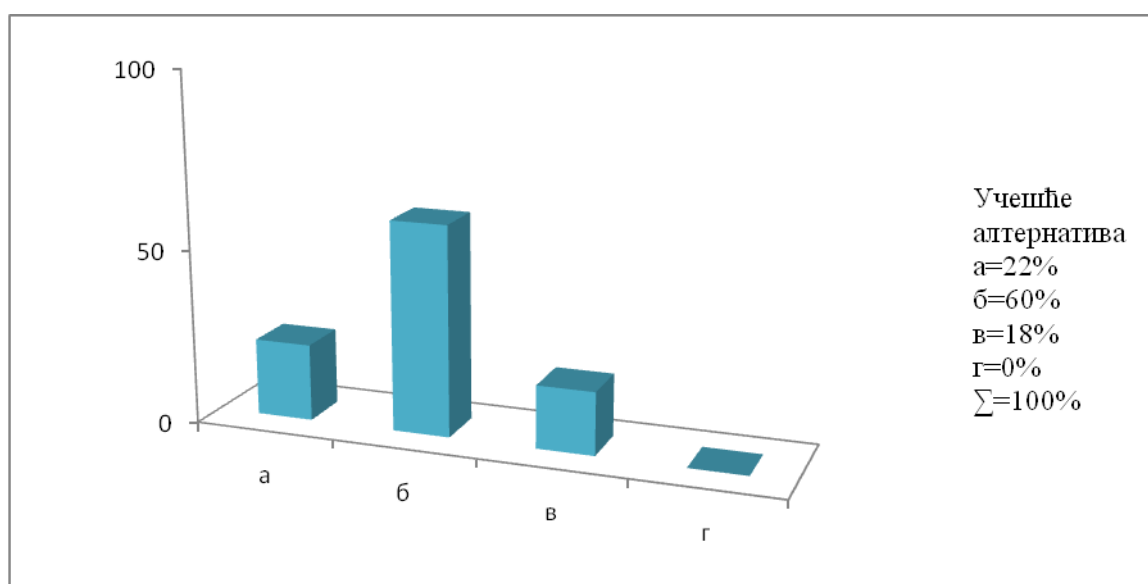
За потребе посматраног истраживања веома је битно сазнање колико су ангажовани испитаници упознати са мишљењем туриста који су користили услуге културног туризма у Рајцу (табела 12, слика 8). Поводом тога треба истаћи, да наглашена већина испитаника (24 испитаника или 60 %) сматра да је са тим „солидно упозната. Мањи број њих (9 испитаника или 22%) оцењује да је са тим“ веома упозната, док најмањи њихов број (7 испитаника или 18 %) истиче да је са тим „упозната у мањој мери“.

Треба указати, да су и ови резултати очекивани и да они упућују на добру упознатост испитаника са мишљењем туриста о културном туризму у посматраном селу. Разуме се, овакав анкетни резултат свакако доприноси раније датој констатацији, да је одабран узорак испитаника репрезентативан, односно компетентан да валоризује стање и предлаже развој конкретног сеоског културног туризма. Наравно, може се поставити питање, који су критеријуми за одмеравање упознатости испитаника са мишљењем туриста и о квалитету културног туризма у Рајцу. Међутим, у конкретној ситуацији, ради се о оцењивању општег стања у посматраном сеоском културном туризму и, такође, о општим смеровима његовог развоја да би он постао ефикасан. С те стране изабрани испитаници су, свакако, компетентни, јер су сви они солидно упознати са општим кретањима посматраног туризма, будући да се она мисаоно компарирају са успешним туризмом и успешним другим гранама привреде. Отуда и већ дата констатација да су одабрани испитаници и са овог битног аспекта компетентни да изложе свој суд.

Табела 12. Колико сте упознати са мишљењем туриста о културном туризму у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у високој мери	5	25
	б) у доброј мери	10	50
	в) у мањој мери	55	25
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) у високој мери	4	20
	б) у доброј мери	14	70
	в) у мањој мери	2	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у високој мери	9	22
	б) у доброј мери	24	60
	в) у мањој мери	7	18
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор. Упитник – питање 9. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 8. Збирни резултати из табеле бр.12

Слично се односи и на упознатост испитаника са резултатима који се остварују у одређеном предмету истраживања. Наиме, ту основни услов компетентности испитаника чини њихова информисаност у вези тога какви се економски и друштвени резултати постижу у предмету истраживања, наравно, када се ради о делатностима које свој рад излажу тржишту и које су, у данашње време, изразито доминантне. У тим ситуацијама, при оцени резултата посматране појаве, испитаници, пре свега, изражавају своје мишљење о ефикасности њене праксе, где компаративни критеријум чини остваривање конкретне и опште користи од те и такве праксе. Разуме се, вредност мишљења испитаника директно је везана за њихову компетентност у тој области.

Када је у питању посматрано истраживање, неопходно је указати да су и овде постигнути очекивани анкетни резултати (табела 13, слика 9.). Наиме, већина испитаника је истакла (26 испитаника или 65 %), да је са резултатима рајачког културног туризма упозната „у високој мери“. ³⁷ Мањи број (7 испитаника или 17 %), сматра да је са третираним резултатима упознат „у доброј мери“, а остатак (7 испитаника или 18%) оцењује да је са тим упозната „у мањој мери“.

Управо зато се може констатовати, да су ангажовани испитаници, и са овог завршног аспекта, доказали своју пуну компетентност за оцењивање стања и развоја рајачког културног туризма. Сходно томе, њихови даљи одговори на постављена анкетна питања, морају се озбиљно укључити у интерпретирање завршних резултата у истраживању, како оних који се односе на стање, тако и оних који се односе на даљи развој посматраног сеоског културног туризма. Овакво изјашњавање испитаника веома је битно за крајње резултате овог истраживања, будући да оно директно утиче на оцену садашњег стања посматраног туризма и предлагање промена како би он постао ефикасан.

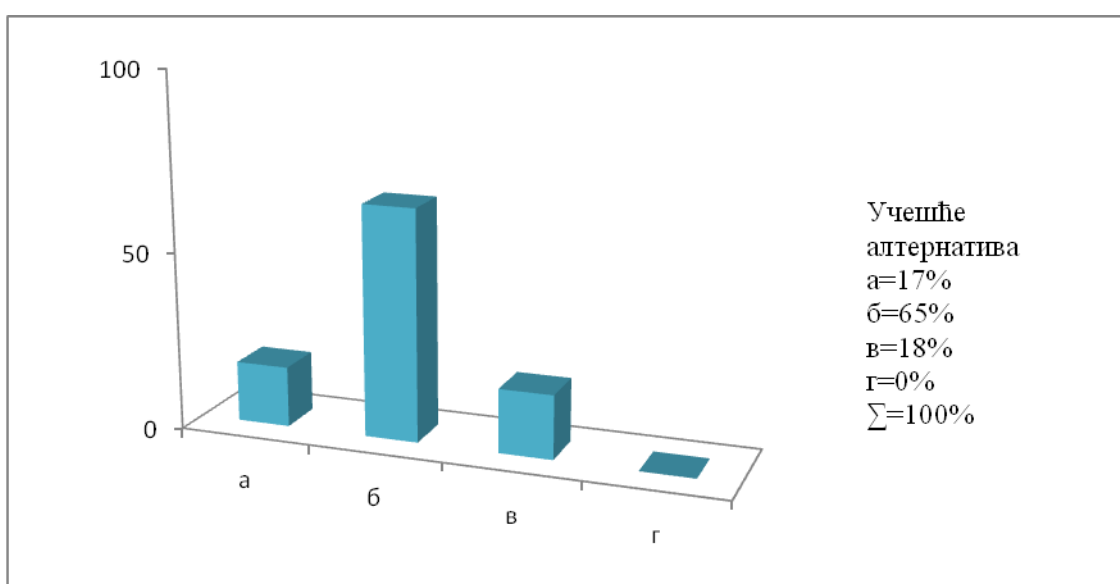
Управо зато је овде потребно да се, овај синтетизовани анкетни резултат, највећим делом, поклапа са истраживачком намером да одабрани испитаници морају бити добро упознати са третираним сеоским туризмом чиме они доказују да чине истински репрезентативни узорак. Оваквим изјашњењем испитаника је постигнута истраживачка намера да у овом истраживању узорак испитаника чине најбољи познаваоци стања и развоја рајачког културног туризма као предмета овог истраживања.

³⁷ Није баш јасно који су критеријум узимали испитаници при изјашњавању да су са резултатима рајачког културног туризма упознати у високој мери када се ти резултати систематски не воде.

Табела 13. Колико сте упознати са резултатима културног туризма у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у високој мери	3	15
	б) у доброј мери	12	60
	в) у мањој мери	5	25
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) у високој мери	4	20
	б) у доброј мери	14	70
	в) у мањој мери	2	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у високој мери	7	17
	б) у доброј мери	26	65
	в) у мањој мери	7	18
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор. Упитник – питање 10. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 9. Збирни резултати табеле бр.13

3.2. Туристичка припремљеност културног наслеђа

3.2.1. Припремљеност споменика културе

С обзиром на туристичку атрактивност, водећа улога у културном туризму Рајца припада расположивим културним споменицима овог села у која спадају пивнице, црква и старо гробље. Отуда је у функцији утврђивања укупног стања у рајачком културном туризму прво потребно детаљније размотрити туристичку припремљеност наведеног споменичког наслеђа овог села³⁸. У функцији тога користиће се одговори испитаника на сет постављених анкетних питања везаних за ту област.

У савременим културолошким истраживањима, веома је важно проучити компаративне предности конкретног споменичког наслеђа у односу на окружење. Ово због тога што се тиме утврђује туристичка атрактивност посматраног наслеђа.

У том контексту, битно је утврдити на ком месту се налази рајачко културно наслеђе у односу на друга села у неготинском крају (табела 14, слика 10.). Доминантна већина испитаника (28 испитаника или 70 %) сматра да се рајачки културни потенцијал налази на првом месту у односу на друга неготинска села. Другачија изјашњавања осталих испитаника (11 испитаника или 30 %) су практично занемарљива и не доводе у питање валидности већинског дела испитаника.

Овакав резултат је логичан, будући да сеоско културно наслеђе Рајца заузима једно од водећих места и у односу на села у Србији. Истина је да нека неготинска села такође имају своје пивнице и неке друге знаменитости, али у односу на Рајац ниједно друго село нема такав комплементарни скуп веома вредног културног наслеђа (пивнице, цркву и гробље). Управо зато, расположиво споменичко наслеђе Рајца који омогућује селу да развије савремени културни туризам и да прерасте у истинско туристичко село.

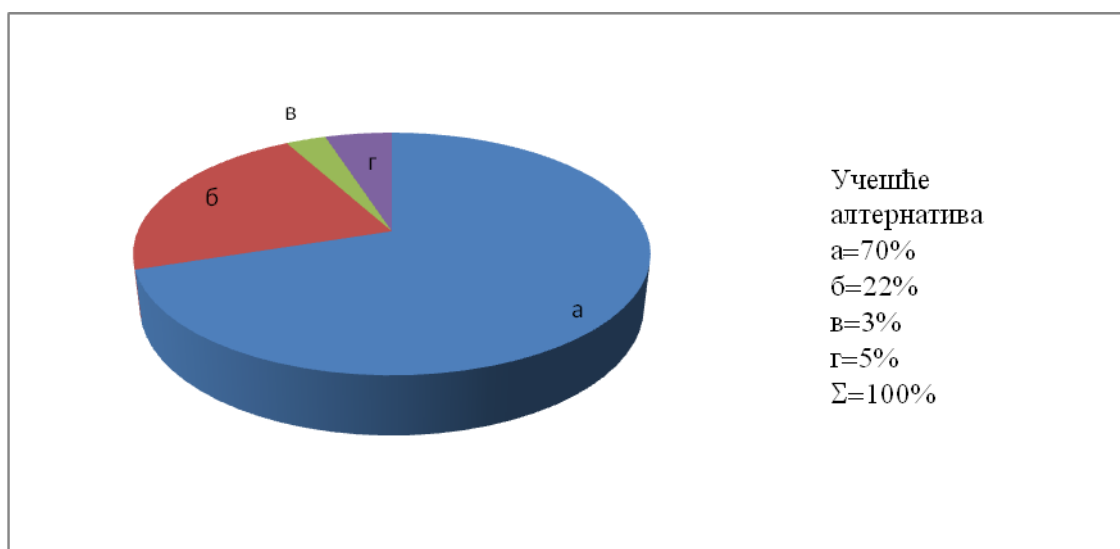
Овде је заправо реч о томе да склоп блиског и међусобно повезаног културног наслеђа Рајца представља истински лапидаријум расположивог културног блага који својом уметничком лепотом и пратећим духовним порукама надилази сва друга села неготинског краја и налази се у врху села, по том основу, у Србији.

³⁸ Приликом обраде овог дела текста нарочито су коришћени ставови следећих познатих аутора: Петковић, С. (2003): *Културна баштина Србије*, Православна реч, Нови Сад; Пешић-Максимовић, Н. (1984): *Споменичке вредности сеоских центара у Србији*, РЗЗСК, Београд; Ризнић, М. (1988): *О старинама у Округу крајинском*, Старинар, бр.3, Београд.

Табела 14. На ком се месту по атрактивности сеоског културног наслеђа у неготинском крају, налази рајачки туристички потенцијал?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) на првом месту	13	65
	б) на другом месту	5	25
	в) на нижем месту	1	5
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) на првом месту	15	75
	б) на другом месту	4	20
	в) на нижем месту	-	-
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) на првом месту	28	70
	б) на другом месту	9	22
	в) на нижем месту	1	3
	г) не могу да се изјасним	2	5
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 11. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 10. Збирни резултати табеле бр.14.

Гледано са аспекта савременог културног туризма, предмет интересовања туриста по правилу представља комплементарни сплет споменичког и духовног наслеђа везан за неки крај, историјски догађај, неко ретко градитељско дело и др. У томе, споменичко наслеђе представљају материјализовани предмети културног наслеђа са својом физичком формом и структуром, док духовно наслеђе чини доживљај појединца везан за изгледа и поруке материјализованог наслеђа. Поводом тога ваља истаћи да духовно наслеђе нема физичку форму, тј. није опипљиво, већ својим идејним порукама утиче на свест појединца који тиме обогаћује своју укупну културу. Овде се, дакле, ради о јединству споменичког и духовног наслеђа у коме споменичко наслеђе претежно представља независну, а пратеће, духовно наслеђе у основи зависну варијаблу. Тај однос обично има карактер каузалности, тј. одлике чврсте међусобне узрочно-последичне релације.

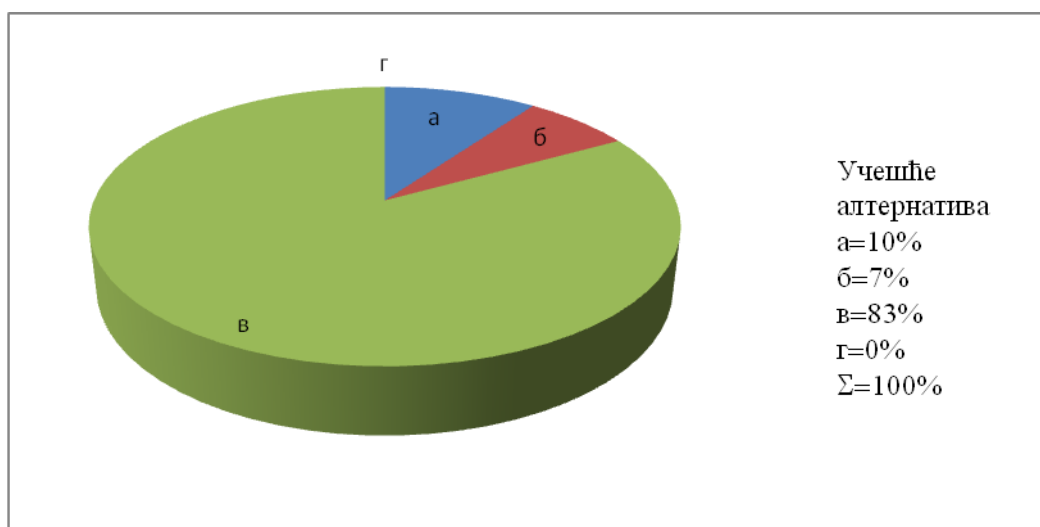
Поводом тога битно је установити шта спада у основи садржај културног наслеђа који се нуди рајачким туристима. Да ли су то само споменици културе, духовно наслеђе или све то заједно? Резултати анкетања су показали да главнина испитаника (33 испитаника или 83 %) сматра да рајачко културно наслеђе чини комбинација споменичког и духовног наслеђа (табела 15, слика 11). Остатак испитаника (7 испитаника или 17 %), сматра да у то наслеђе спадају само споменици културе, што, наравно, не одговара истини будући да је првенствено на основу њих претежно створена духовна култура посматраног села.

На тај начин, поред осталог, одабрани испитаници су доказали тачност раније дате тврдње да су упознати са савременом теоријом сеоског културног туризма, што управо указује на јединство споменичке и духовне културе становника одређеног краја (села, региона, државе итд.). Наиме, они су ту своју упознатост конкретизовали на примеру рајачког културног туризма. Свакако, при томе су испитаници полазили од духовних порука расположивог споменичког културног наслеђа Рајца, у чему основну поруку има давно створен култ вина. При томе, они су, у налету сопствене духовне културе, очигледно повезали тај култ са богатим другим веровањима овог краја и тиме дошли до констатације о томе да рајачко културно наслеђе управо чини јединство споменичког и духовног наслеђа. Наравно, такав њихов став је очигледно исправан, будући да он представља битан принцип савремене теорије културног туризма, па се стога све то веома слаже са утврђеним истраживачким хипотезама у овом раду (првенствено дефинисаним посебним хипотезама).

Табела 15. Шта чини основни садржај културног наслеђа рајачког културног туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) споменичко наслеђе	2	10
	б) духовно наслеђе	1	5
	в) све то заједно	17	85
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) споменичко наслеђе	2	10
	б) духовно наслеђе	2	10
	в) све то заједно	16	80
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) споменичко наслеђе	4	10
	б) духовно наслеђе	3	7
	в) све то заједно	33	83
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 12. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 11. Збирни резултати табеле 15.

Познато је, и сасвим логично, да у савременом културном туризму сви расположиви сегменти културног наслеђа морају бити што аутентичнији, с тим да њихова логистика буде примерена данашњим туристима. Ово првенствено важи за споменичко културно наслеђе које мора бити очувано и прикладно приређено да га туристи разгледају, фотографишу и др. У неким случајевим, ради атракције и комплетирања доживљаја, туристима се нуде стручна објашњења, одређени сувенири, предмети за сећање, учешће у неким обредима и закускама и сл., све у циљу да се подигне задовољство туриста извршеном посетом одређеном споменичком наслеђу. Дакле, сва та туристичка понуда мора се пажљиво програмирати и довести у склад са главним захтевима туриста заинтересованим за сеоски и укупни културни туризам. Гледано са тог аспекта, у односу на предмет овог истраживања, испитаницима је постављено питање у ком стању се сада налазе рајачке пивнице с обзиром на захтеве туриста који су их већ посетили (табела 16, слика 12.)³⁹. Одговарајући на ово питање, доминантна већина испитаника (28 испитаника или 70%), оценила је да су пивнице у целини налазе „у доста лошем стању“. Насупрот томе, преостали део испитаника (12 испитаника или 30%) определио се да се оне налазе претежно „у прихватљивом стању“.

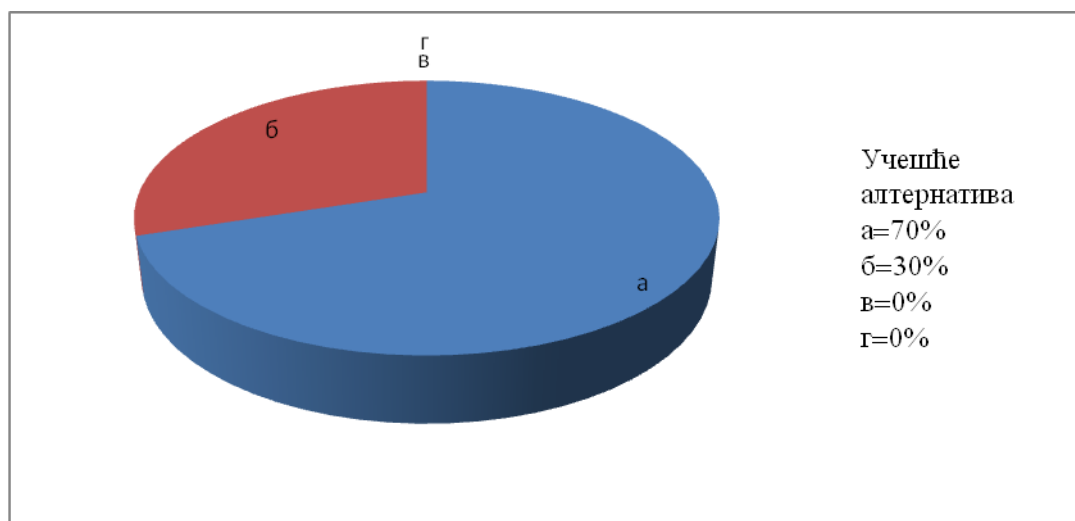
Овакав већински одговор испитаника, да се пивнице сада налазе у претежно лошем стању, потврђују подаци раније поменуте Студије Републичког завода за заштиту споменика културе из 2009. године у којој се о томе детаљно говори. Ово уједно значи, да су посматране пивнице делом изгубиле своју атрактивност, јер су, услед лошег и неправилног одржавања, као и због занемаривања њихове раније функције, смањиле своју туристичку атрактивност. Наравно, овакво стање пивница, уз одређене организационе слабости, негативно је утицало на обим туриста који су их посећивали. Међутим, у томе збуњује податак по коме 30% испитаника ипак сматра да се пивнице налазе „у претежно прихватљивом стању“, чиме се негира чињеница до које су дошли стручњаци Републичког завода. Ту се вероватно ради о незнању испитаника који се не разумеју у аутентичност конкретног споменичког наслеђа, па су, из тог разлога, о томе, у анкетирању, изложили свој недовољно утемељени став. Но, без обзира на ову дигресију, очигледно је да је утврђено стање рајачких пивница доста лоше, будући да је оно констатовано, не само резултатима поменуте Студије, већ и одговорима значајне већине испитаника. На тај начин је остварен одређени склад између тих оцена и постављених посебних хипотеза у овом истраживању.

³⁹ Сурдуковић, Ј., Стефановић, М. (1997): *Затис о рајачким пивницама*, Мокрањчеви дани, Неготин.

Табела 16. Са аспекта захтева туриста, у ком стању се сада налазе
рајачке пивнице?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) претежно у лошем стању	13	65
	б) претежно у прихватљивом стању	7	35
	в) већином у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Негодина	а) претежно у лошем стању	15	75
	б) претежно у прихватљивом стању	5	25
	в) већином у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) претежно у лошем стању	28	70
	б) претежно у прихватљивом стању	12	30
	в) већином у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 13. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 12. Збирни резултати табеле бр.16

Пропусти у одржавању аутентичности споменичког културног наслеђа имплицитно смањују њихову туристичку атрактивност. Ово није тешко објаснити будући да туристи, као суштински познаваоци лепоте споменичког наслеђа, имају одбојност према неуређеном наслеђу и према изменама његове аутентичности. У том смислу, за најзахтевније туристе довољно је да они запазе било какве пропусте везане за аутентичност културног наслеђа и да, на основу тога, стекну осећај да њега ни сами мештани не цене, па ће на основу тога негативно оценити целу посету том културном наслеђу. Међутим, штета од тога се тиме не завршава већ се она повећава јер ће такви, туристи, о свом мишљењу информисати друге туристе као потенцијалне посетиоце који ће тако изгубити интерес да конкретно споменичко наслеђе посете.

Поводом тога, испитаницима је постављено питање „шта нарочито смањује садашњу туристичку атрактивност рајачких пивница“. Из претходног разлога (табела 17, слика 13.), и овде се огромна већина испитаника определила да су „пивнице запуштене“ и да је неуређен простор око њих (32 испитаника или 80 %). Управо зато је занемарив значај одговора осталих испитаника (8 испитаника или 20 %), који о томе другачије мисле.

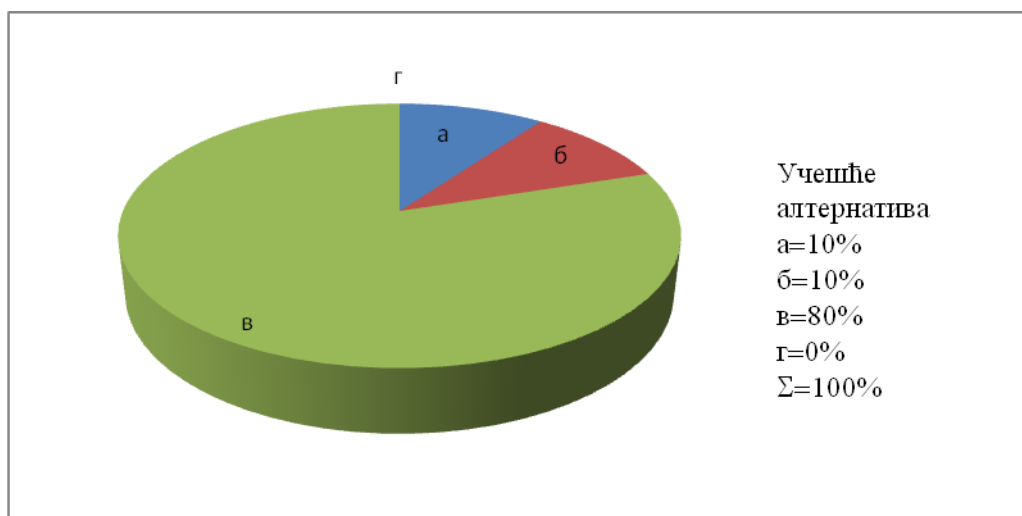
Наравно, да је главнина испитаника имала разлоге за претежно негативну оцену садашње туристичке атрактивности пивница, јер се то на терену може запазити а о томе је пуна аргументација дата у раније поменутој Студији Републичког завода за заштиту споменика културе из 2009. године. Наиме, како је у Студији детаљније истакнуто, садашње стање рајачких пивница је „претежно лоше“ будући да је њихова спољашњост и унутрашњост осетно нарушена и да је добар део њих напустио своју традиционалну функцију (неговање винограда, претварање грожђа у вино у пивницама, упражњавање ритуала у пивницама итд.). Ово практично важи не само за наглашену већину конкретних пивница, већ и за неуређен комуникациони простор међу њима. Истовремено, то важи и за прилазне путеве пивницама који се налазе у изразито лошем стању.

Са аспекта истинитости постављених посебних истраживачких хипотеза, налаз добијен од већинског одговора испитаника и поменуте Студије Републичког завода у целини потврђује генералне ставове тих хипотеза, што треба имати у виду приликом њихове касније верификације. У сваком случају, овакав истраживачки налаз има ударни значај, будући да посматране пивнице имају водећу улогу у укупној културној баштини Рајца.

Табела 17. Шта нарочито смањује садашњу туристичку атрактивност рајачких пивница?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1.Представници Рајца	а) запуштена спољашњост и унутрашњост	1	5
	б) неуређен простор око пивница	1	5
	в) и једно и друго	18	90
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2.Представници Неготина	а) запуштена спољашњост и унутрашњост	3	15
	б) неуређен простор око пивница	3	15
	в) и једно и друго	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3.Укупно (1+2)	а) запуштена спољашњост и унутрашњост	4	10
	б) неуређен простор око пивница	4	10
	в) и једно и друго	32	80
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 14. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 13. Збирни резултати. табеле бр.17

Посматрано са аспекта савремене теорије културног туризма, када се ради о већем скупу сличних споменика културе на једној локацији, најбоље је да сви они буду погодни за туристичку посету. Ово због тога, што се, на тај начин, повећава задовољство туриста посетом, јер се они суочавају са свим обухваћеним споменицима културе у аутентичној форми. Насупрот томе, логично је да неуређени скуп одређених споменика културе, у смислу да су неки од њих задржали своју аутентичност, док остали нису, код туриста стварају осећај „домаћинове небриге“, због чега се, у таквој ситуацији, значајно смањује задовољство туриста обављеном посетом. Управо зато, теорија културно туризма инсистира на томе да све елементе одређеног скупа споменичког наслеђа треба адекватно приредити за туристичке посете.

Полазећи од тога, на питање колико је од 180 пивница у Рајцу, процентуално погодно за туристичке посете (табела 18, слика 14.), највећи број испитаника је одговорио да таквих има до 15% (37 испитаника или 92 %). Иза њих, по фреквентности одговора, долази мали број испитаника (3 испитаника или 8 %), који сматрају да је у скупу пивница њих преко 15 %, погодно за туристичке посете.

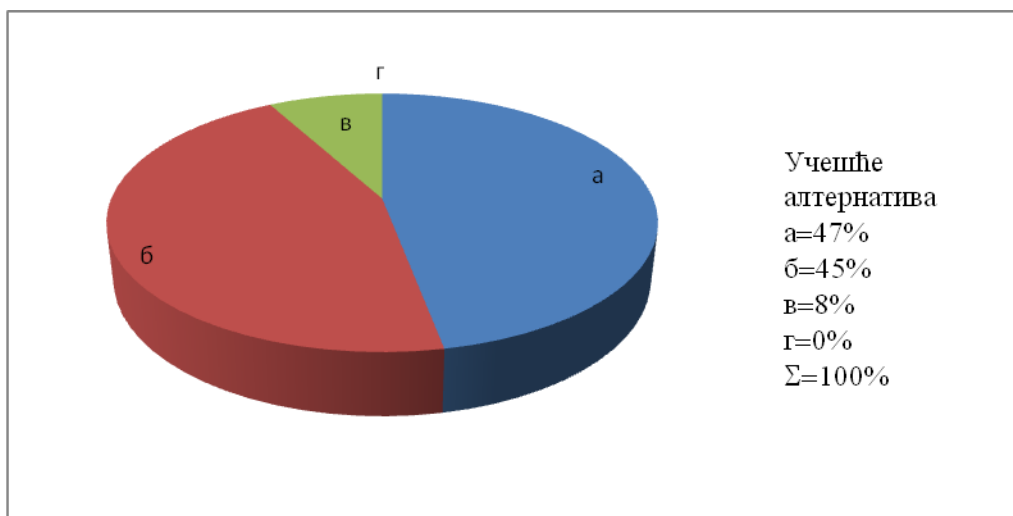
На овај начин, потврђена је раније истакнута констатација аутора наведене Студије Републичког завода за заштиту споменика културе из 2009. године по којој је, услед протока времена и небриге, сасвим мали број рајачких пивница (негде око 8%) задржао своју аутентичност, па је тиме погодан за туристичке посете. Наравно, у тој Студији је било речи само о очуваности спољне и унутрашње форме рајачких пивница, а не и о њиховој логистици (уређености уличних простора између пивница, изгледу центра пивница итд.). Међутим, у својим одговорима на постављено питање испитаници су, свакако, имали у виду и тај фактор, због чега између њихових одговора и налаза у Студији има извесне разлике која је у суштини незнатна и зато занемарљива. У томе је свакако најважнији податак поменуте Студије по којој се за туристичке сврхе сада може користити око 8% пивница, док све остале треба у мањој и већој мери рестаурирати и затим конзервирати.

Овакво стање пивница је веома забрињавајуће јер оно прети да све више нарочито запуштених пивница практично нестане и да се нестанку примакне главнина пивница уколико се ургентно не приђе њиховој адекватној ревитализацији. Наравно, све се то имало у виду при постављању посебних истраживачких хипотеза у овом раду и при предложеним мерама на основу којих посматране пивнице треба ревитализовати да би оне биле атрактивне за културни туризам.

Табела 18. Од расположивог скупа рајачких пивница, колико их је погодно за туристичке посете?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) до 10%	8	40
	б) 11 до 15%	10	50
	в) преко 15%	2	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) до 10%	11	55
	б) 11 до 15%	8	40
	в) преко 15%	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) до 10%	19	47
	б) 11 до 15%	18	45
	в) преко 15%	3	8
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 15. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 14. Збирни резултати. табеле бр.18

Неки споменици културе грађевинског карактера за туристе су значајни како по свом изгледу и функцији, тако и по обредима који су у њима традиционално обављани. Ово се нарочито односи на средњовековне дворце у којима су властодржци (краљеви, кенжеви, војводе итд.) одржавали разне обреде, па се данас у туристичке сврхе не само разгледају дворци, већ се и имитирају одређени традиционални обреди. Поред тога, неки грађевински објекти као споменици културе, раније су служили као места неке чувене производње и, уједно, као објекти за одређене обреде у њима, који се данас такође користе у туристичке сврхе ради разгледања и приређивања атрактивних обреда. Дobar пример тога чине рајачке пивнице које су служиле за производњу и чување чувеног неготинског вина, али и користиле за обављање разних светковина са обавезним гозбама у смислу конзумирања традиционалних јела и произведеног вина.

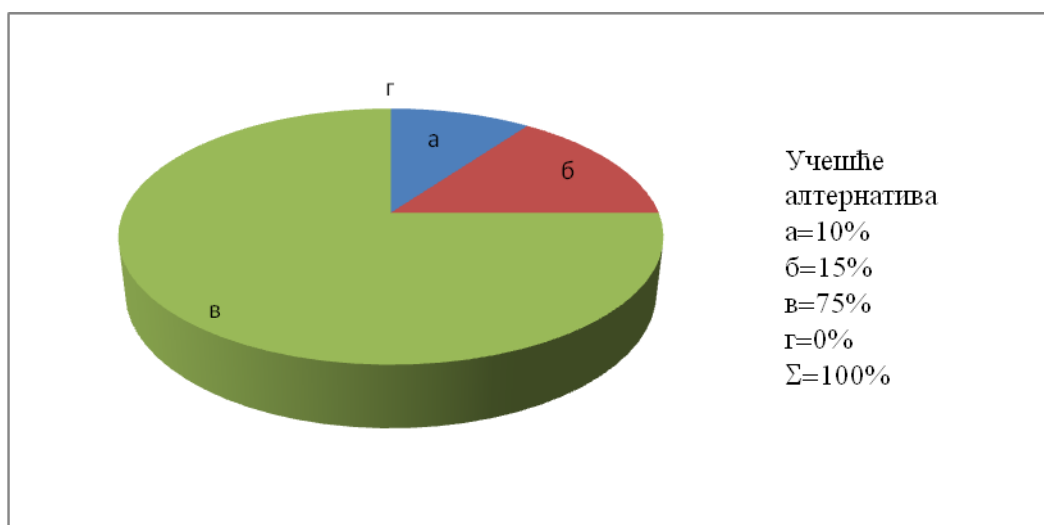
У вези тога је интересантно питање шта се туристима нуди приликом посете рајачким пивницама – да ли само њихово разгледање или и учешће у прикладној закуски. По очекивању добијен је одговор већине испитаника (30 испитаника или 75 %) који истичу да се туристима у основи нуди традиционална закуска уз очигледно узгредно разгледање само пивнице у коју су дошли (табела 19, слика 15.). Насупрот тога, остали испитаници истичу да се туристима нуди само разгледање пивница (4 испитаника или 10 %), односно да им се нуди само закуска (6 испитаника или 15 %).

Ово у основи показује да програм туристичке посете рајачким пивницама није адекватно уобличен, већ се, у основи, своди на посете конкретної пивници у којој домаћин, на свој начин, излаже историју пивница и приређује закуску по обичају сопствене породице. Наравно, таква туристичка понуда је оскудна, будући да домаћини туристима, без претходне едукације, на своје начине интерпретирају историју пивница и њихов значај за живот и културу мештана. Ово у потпуности важи и за одговор главнине од 75% испитаника, јер се он само односи на то да се туристима обезбеђује разгледање пивница и организовање закуски у њима, а да се тиме не обухвата квалитет тога. По свим индикацијама, квалитет услуга приликом посета је низак управо због неупућености власника пивница у историјат њиховог стварања и њихов практични и уметнички значај. Управо због тога се веома губи на туристичкој атрактивности посете пивницама, па тиме и на економским и општим ефектима који се постижу.

Табела 19. Шта се туристима нуди приликом посете пивницама?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) само разгледање пивница	1	5
	б) само традиционална закуска	1	5
	в) и једно и друго	18	90
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) само разгледање пивница	3	15
	б) само традиционална закуска	5	25
	в) и једно и друго	12	60
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) само разгледање пивница	4	10
	б) само традиционална закуска	6	15
	в) и једно и друго	30	75
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 16. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 15. Збирни резултати табеле бр.19

Савремена пракса културног туризма показује да свако културно добро које се излаже туристима свакако мора имати очувану аутентичност. Када су у питању верски објекти (цркве, манастири и др.) то подразумева потребу да они морају задржати екстерну и интерну аутентичност, као и оригиналност зидних и покретних илустрација (цртежа, икона и др.). Екстерном аутентичношћу се обухвата архитектонска оригиналност верског објекта са елементима уметности, док се интерна аутентичност односи на оригиналност унутрашње форме објекта. Фонд зидних и покретних илустрација показује у којој мери оне имају уметнички и симболички карактер. Међутим, сви ти фактори утичу на формирање утиска туриста који посећују конкретан верски објекат.

У случају овог истраживања испитаницима је постављено и питање „у ком стању се сада налази позната рајачка црква“.⁴⁰ У њиховим одговорима (табела 20, слика 16.) већина испитаника (22 испитаника или 55 %), сматра да се црква претежно налази у лошем стању, што практично значи да је она доста изгубила од своје аутентичности. Остали испитаници цене да се „она налази претежно у прихватљивом стању“ (18 испитаника или 45 %).

Овакво опредељене већине испитаника је слично ономе које је изложено у поменутој Студији Републичког завода за заштиту споменика културе из 2009. године, где се указује на осредњу очуваност цркве и на нека скретања када је реч о извршеним преправкама у њеној спољашњој и унутрашњој архитектури. Ово уједно показује да је са аспекта туриста, рајачка црква значајно боље очувана у односу на претходно анализирани пивнице. Ипак, према налазима у поменутој Студији, потребно је још тога учинити да би сеоска црква вратила своју пуну аутентичност. Ово се пре свега односи на потребне корективне радове везане за извршене послове одржавања грађевинског објекта цркве, и неке рестаураторске и конзерваторске радове на иконама и другим унутрашњим елементима цркве.

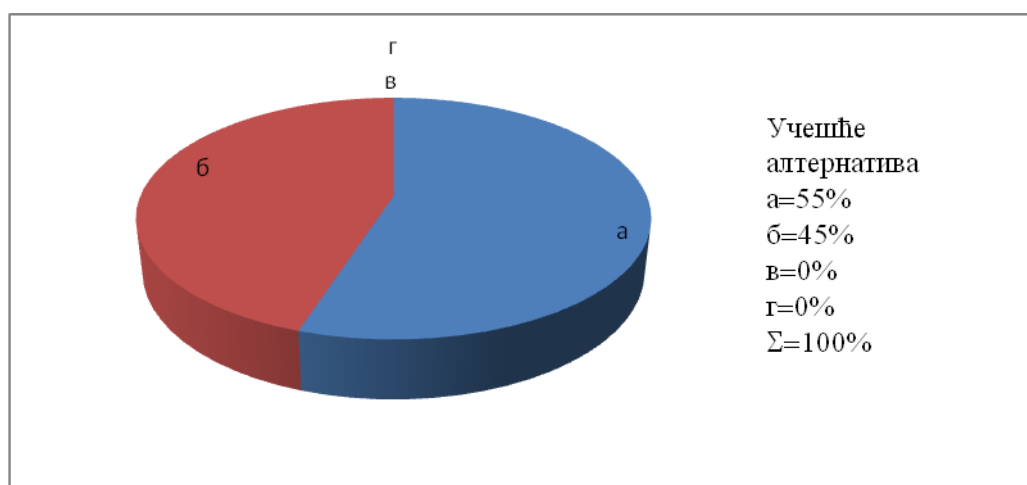
Но, без обзира на то, при формулисању посебних хипотеза у овом истраживању управо је узета у обзир поменута делимична неаутентичност цркве и потреба да се у том правцу изврше адекватне корекције. Управо зато дати одговори испитаника у основи су сагласни са постављеним посебним хипотезама.

⁴⁰Православне цркве у Краљевини Србији, СПЦ, Београд, 1895.

Табела 20. У ком стању се, са аспекта захтева туриста, сада налази рајачка црква?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) претежно у лошем стању	10	50
	б) претежно у прихватљивом стању	10	50
	в) већином у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) претежно у лошем стању	12	60
	б) претежно у прихватљивом стању	8	40
	в) већином у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) претежно у лошем стању	22	55
	б) претежно у прихватљивом стању	18	45
	в) већином у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 17. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 16. Збирни резултати табеле бр.20.

У самој пракси, споменик културе може бити запуштен услед слабог одржавања. Међутим, запуштеност одређеног споменика културе може изазвати и погрешан начин његовог одржавања. Ово се нарочито односи на ситуације, када се, погрешним реконструкцијама објекта, квари његов аутентични изглед, односно када се рестаурацијама занемарује изворна форма објекта. Поред тога, запуштеност споменика културе чини и неуређен прилазни простор у смислу лоше пешачке подлоге, неуређеног околног растиња и др. У сваком од тих случајева запуштеност споменика културе свакако обара његову туристичку атрактивност, тј. умањује значај доживљаја који остварују туристи при посети.

Питање туристичке атрактивности рајачке цркве је постављено испитаницима (табела 21, слика 17.). У овом случају, већински одговори су били усмерени ка томе да постоје одређени елементи спољне и унутрашње запуштености, односно да се та запуштеност своди и на неуређене путне прилазе (24 испитаника или 60 %). Остатак испитаника (16 испитаника или 40 %) сматра да се посматрана запуштеност своди на један или други посматрани фактор.

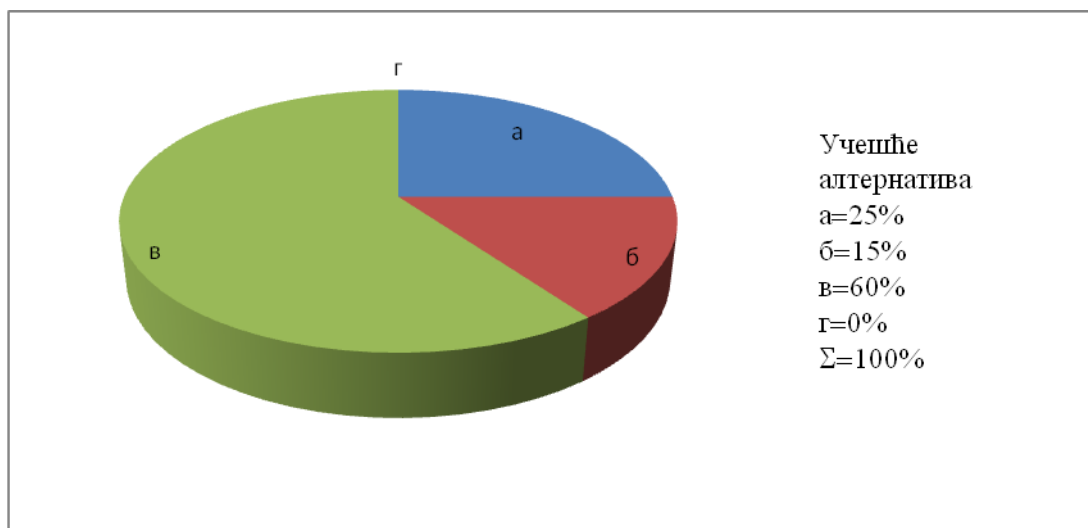
Овакви одговори испитаника по својој суштини су сложени, јер је постављено питање било усмерено да открије негативне факторе у туристичкој атрактивности рајачке цркве која је, иначе, солидно очувана. У вези тога, добар део испитаника је имао у виду чињеницу по којој корективни радови (рестаураторски и конзерваторски) понегде нису најквалитетније изведени, па је тиме то, у извесној мери, смањило укупну туристичку атрактивност ове познате православне цркве са одређеним верским обредима који имају наглашене специфичности. Дакле, овде се ради о неудубљивању испитаника у понуђене алтернативе за одговор. Сва је прилика да су се неки испитаници, по инерцији определили да су изведени грађевински радови „смањили аутентичност цркве“, а онда нису могли да се одреде и да је прилаз цркви у лошем стању. Наравно, у таквим случајевима је било исправно да се они одреде и за једно и за друго, што им правила анкетања нису дозвољавала. Ипак, добијени анкетни резултат је реалан, јер најмање 60% испитаника сматра да је туристичка атрактивност цркве прихватљива, али да има места да се она унапреди.

Ово се у основи слаже са постављеним истраживачким хипотезама, па ће се и то узети у обзир приликом њихове верификације.

Табела 21. Шта нарочито смањује садашњу туристичку атрактивност рајачке цркве?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1.Представници Рајца	а) спољна и унутрашња запуштеност	6	30
	б) неуређен путни прилаз	3	15
	в) и једно и друго	11	55
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2.Представници Неготина	а) спољна и унутрашња запуштеност	4	20
	б) неуређен путни прилаз	3	15
	в) и једно и друго	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3.Укупно (1+2)	а) спољна и унутрашња запуштеност	10	25
	б) неуређен путни прилаз	6	15
	в) и једно и друго	24	60
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 18. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 17. Збирни резултати табеле бр.21

Теорија савременог културног туризма указује да се одређено споменичко наслеђе може понудити туристима или да га сами разгледају или да га разгледају уз помоћ едукатора (туристичког водича). Први случај се препоручује у ситуацијама када су туристи компетентни да оцењују његову атрактивност (појединци или групе добро упућене у историју конкретног културног споменика и др.). Други случај се сугерише када туристи слабије познају етимологију конкретног споменика културе, па је зато битно да га у то упуте квалификовани едукатори. Очигледно је најлошије решење када одређени споменик културе разгледају недовољно упућени туристи без помоћи квалификованог едукатора. Њима, у таквој ситуацији, остаје да стичу индивидуалне импресије, које немају довољну уметничку и духовну подлогу.

Управо због тога је испитаницима и постављено питање „шта се туристима нуди приликом посете старом рајачком гробљу“ (табела 22, слика 18.).⁴¹ У вези с тим треба истаћи, да се највећи број испитаника определио да се туристима нуди „самостално разгледање гробља“, тј. ретких надгробних споменика у њему (17 испитаника или 42 %). Остали одговори испитаника се свде на упражњавање самосталног и едукативног разгледања (16 испитаника или 40 %), односно на едукативно разгледање (6 испитаника или 15%).

Овакви анкетни резултати су очекивани, будући да је у овом раду раније констатована изразита неуређеност рајачког гробља које туристи посећују без ангажованог адекватног едукатора. Разуме се, оваква стварност, са своје стране, обара укупну туристичку атрактивност рајачког културног наслеђа, па то, свакако, доприноси смањивању броја туриста заинтересованих за упознавање тог вредног културног наслеђа. Међутим, и овде ваља приметити да се постављеним питањем није залазило у квалитет едукативног разгледања. У самој тој пракси, едукаторе су чинили локални свештеници или представници одређених туристичких агенција, с тим што скоро сви они нису довољно упућени нарочито у питања уметничког дмета и верских порука које собом носе изузетно необични надгробни споменици. Наравно, када се то дода добијеним анкетним резултатима, у том случају ова туристичка понуда још више слаби на свом квалитету.

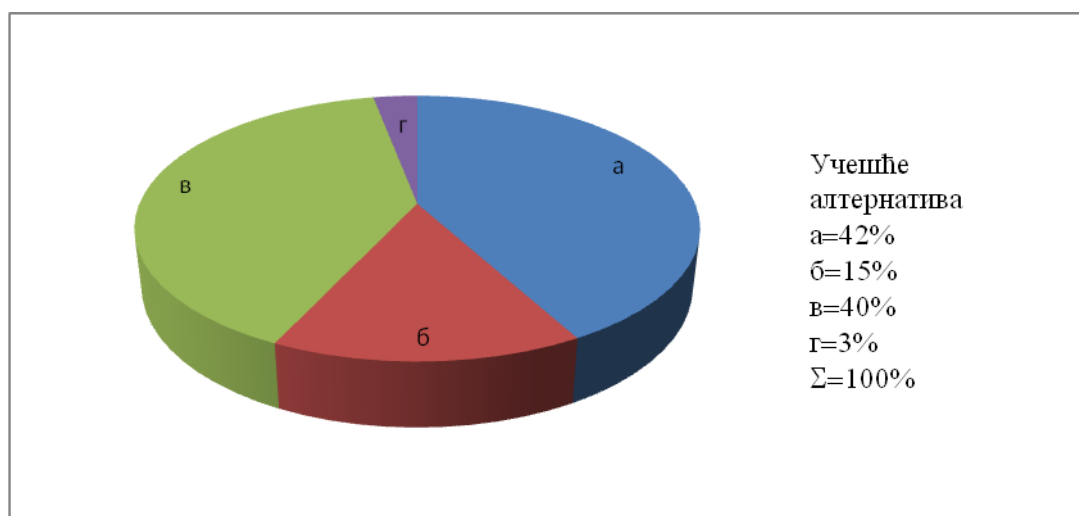
Генерално се може закључити да је туристичка понуда везана за посету рајачком старом гробљу доста оскудна и да она, са своје стране, обара укупне резултате текућег рајачког културног туризма.

⁴¹ *Споменичко наслеђе Србије*, РЗЗСК, Београд, 2007.

Табела 22. Шта се туристима нуди приликом посете старом рајачком гробљу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1.Представници Рајца	а) самостално разгледање	7	35
	б) едукативно разгледање	3	15
	в) и једно и друго	9	45
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2.Представници Неготина	а) самостално разгледање	10	50
	б) едукативно разгледање	3	15
	в) и једно и друго	7	35
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3.Укупно (1+2)	а) самостално разгледање	17	42
	б) едукативно разгледање	6	15
	в) и једно и друго	16	40
	г) не могу да се изјасним	1	3
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 19. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 18. Збирни резултати табеле бр.22

Раније је већ истакнуто, да стање одређених споменика културе најчешће одлучујуће утиче на њихову туристичку атрактивност. Оно заправо симболизује ниво припремљености споменика културе за туристичке посете. Њиме се, по културолошкој теорији, обухвата комплекс уметничке и духовне атрактивност конкретног споменичког наслеђа и очуваности његове аутентичности. Ово нарочито долази до изражаја када су у питању надгробни споменици, код којих је важно да буду у стању очуваности и да прилази њима буду прикладни. Сасвим је јасно и логично да од тога зависи задовољство које осете туристи који их посећују, посебно они који су дубље мотивисани за разгледање таквих споменика културе.

Конкретним истраживањем везаним за овај рад, испитаницима је постављено питање да, са аспекта интереса туриста, оцене садашње стање у коме се налази старо рајачко гробље са изразито оригиналним надгробним споменицима (табела 23, слика 19.). Највећи број испитаника се очекивано изјаснио да се гробље налази „у претежно лошем стању“ (27 испитаника или 67 %). Остали одговори су мање фреквентни (13 испитаника или 33 %), па зато они, као такви, и нису значајни.

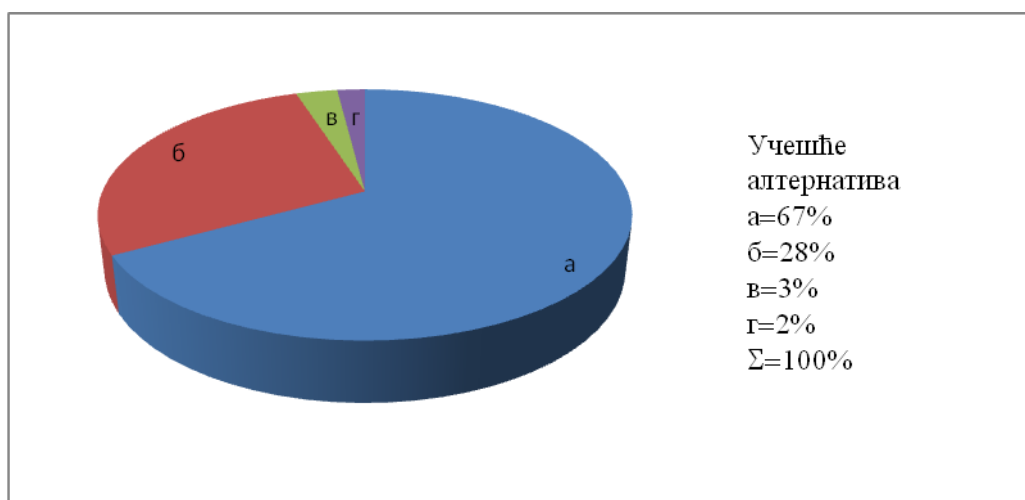
Оцењено стање се подудара са стањем старог гробља истакнутог у више наврата поменутој Студији Републичког завода за заштиту споменика културе. Логичку импликацију тога неспорно чини оцена да такво неповољно стање познатог рајачког старог гробља својим утицајем свакако умањује атрактивност укупне понуде рајачког културног туризма, што неспорно умањује интерес туриста да посете ово село. Проблем о коме је овде реч првенствено се своди на озбиљни ниво руинираности надгробних споменика, првенствено зато што на њима нема имена покојника, па је временом заборављено ко од мештана треба да их одржава. Додатни проблем представља изразита неуређеност простора унутар гробља и веома лоши путеви до њега. Само по себи се разуме да такво стање гробља такође утиче на лоше резултате рајачког културног туризма.

Добијени анкетни резултати по овом питању су доста реални и они, као такви, су у високом складу са налазима поменуте Студије Републичког завода и са суштином постављених хипотеза у овом истраживању.

Табела 23., У ком стању се, са аспекта захтева туриста сада налази старо гробље у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) претежно у лошем стању	13	65
	б) претежно у прихватљивом стању	6	30
	в) већином у добром стању	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) претежно у лошем стању	14	70
	б) претежно у прихватљивом стању	5	25
	в) већином у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) претежно у лошем стању	27	67
	б) претежно у прихватљивом стању	11	28
	в) већином у добром стању	1	3
	г) не могу да се изјасним	1	2
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 20. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 19. Збирни резултати табеле бр.23

Када се посматра рајачко гробље, са својим надгробним споменицима, са културолошког аспекта је битно да оно задржи своју аутентичност, посебно ако се сматра туристичком атракцијом. При таквом третману гробља, битно је да је гробљеочувано и да прилази споменицима буду прикладно уређени. У супротном, туристи губе интерес да га посећују будући да и најзнаменитије гробље, услед запуштености, веома губи на својој атрактивности. Ово се нарочито односи на туристе који се разумеју у културне вредности, будући да они лако препознају промене које угрожавају његову аутентичност, што првенствено важи за надгробне споменике а делом и прилазе њима. Управо зато је битно да културно знаменито гробље задржи своју пуну аутентичност и да се његова логистика прилагоди захтевима савремених туриста.

Сагласно томе, у овом истраживању је испитаницима постављено питање шта нарочито смањује садашњу туристичку атрактивност старог рајачког гробља (табела 24, слика 20.). И овде је главнина одговора испитаника била очекивана, јер су се они изјаснили да туристичку атрактивност гробља смањује запуштеност надгробних споменика и неуређеност прилаза њима (21 испитаник или 53 %). Остали одговори су мање значајни с обзиром на разуђеност и њихово мање учешће у укупном опредељењу испитаника (19 испитаника или 47 %).

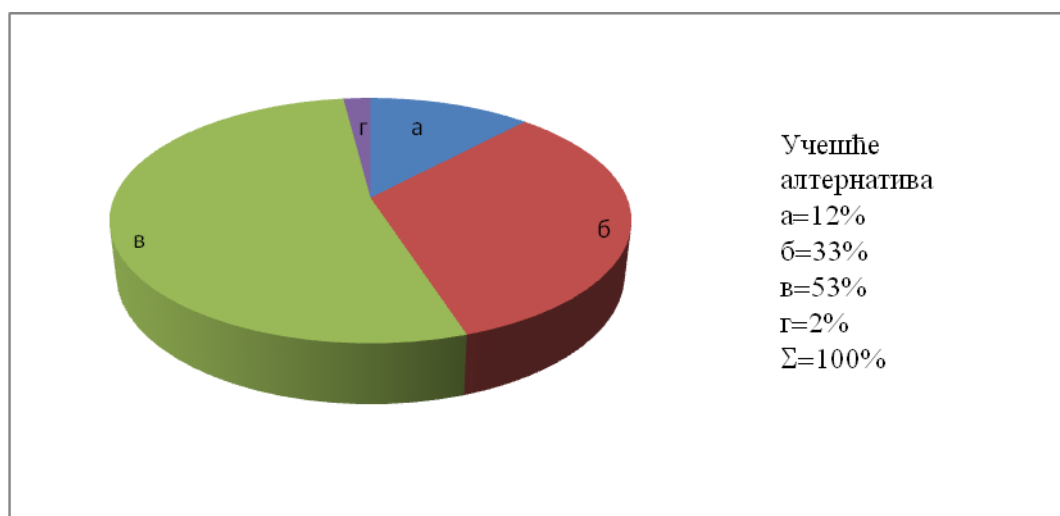
И на овом примеру дошло је до уједначеног одговора испитаника и оцене у посматраној Студији Републичког завода за заштиту споменика културе. Наиме, и једни и други су оценили да је старо рајачко гробље изразито запуштено како са аспекта очуваности надгробних споменика, тако и са становишта њихових прилаза. Разуме се, и овај фактор негативно утиче на туристичку атрактивност целине споменичког наслеђа у Рајцу, што свакако утиче на смањивање броја туриста који за своју дестинацију бирају разгледање рајачког културног наслеђа.

Са овим анкетним резултатом, комплетирају се укупни анкетни резултати у вези са рајачким споменичким наслеђем. Наиме, претежно лошем стању у коме се сада налазе рајачке пивнице, и нешто повољнијем стању када је реч о рајачкој цркви, томе се још придодаје лоше стање у коме се сада налази рајачко старо гробље. Све ово заједно показује, да се изузетно вредно и друштвено заштићено споменичко наслеђе села Рајац у основи налази у доста лошем стању, чиме је туристичка понуда осиромашена и као таква не може да омогућује постизање вредних крајњих туристичких резултата.

Табела 24. Шта смањује туристичку атрактивност старог гробља у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) запуштеност надгробних споменика	2	10
	б) неуређеност прилаза споменицима	7	35
	в) и једно и друго	10	50
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) запуштеност надгробних споменика	3	15
	б) неуређеност прилаза споменицима	6	30
	в) и једно и друго	11	55
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) запуштеност надгробних споменика	5	12
	б) неуређеност прилаза споменицима	13	33
	в) и једно и друго	21	53
	г) не могу да се изјасним	1	2
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 21. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 20. Збирни резултати табеле бр.24

3.2.2. Припремљеност духовне културе

Поред изложеног стања у споменичком наслеђу Рајца, потребно је сагледати и стање припремљености расположиве духовне културе за туризам у селу. Наравно, при томе ће се, поред теорије савременог сеоског туризма, користити и резултати извршеног истраживања. Треба истаћи, да се духовна култура неког краја налази у високој корелацији са расположивим споменицима културе. Зато је уобичајено да се туристима понуди не само разгледање споменика културе, већ и пратећа духовна култура, чиме они комплетирају свој створен културни доживљај о одређеном селу. Разуме се, ако се у таквој туристичкој понуди нешто занемари (најпре пратећа духовна култура), у том случају укупни туристички ефекти законито слабе. У конкретном случају, испитаницима је постављено питање шта се, осим споменика културе, туристима још нуди у Рајцу (табела 25, слика 21).⁴² Одговарајући на ово питање, значајна већина испитаника (26 испитаника или 65 %) се изјаснила да се њима само нуди „традиционални сеоски смештај са исхраном“. Насупрот томе, осетна мањина испитаника (14 испитаника или 35 %) се изјаснила да се туристима нуди и „упознавање са сеоском духовном културом“ (славе, култна веровања, обичаји, начини традиционалног рада итд.).

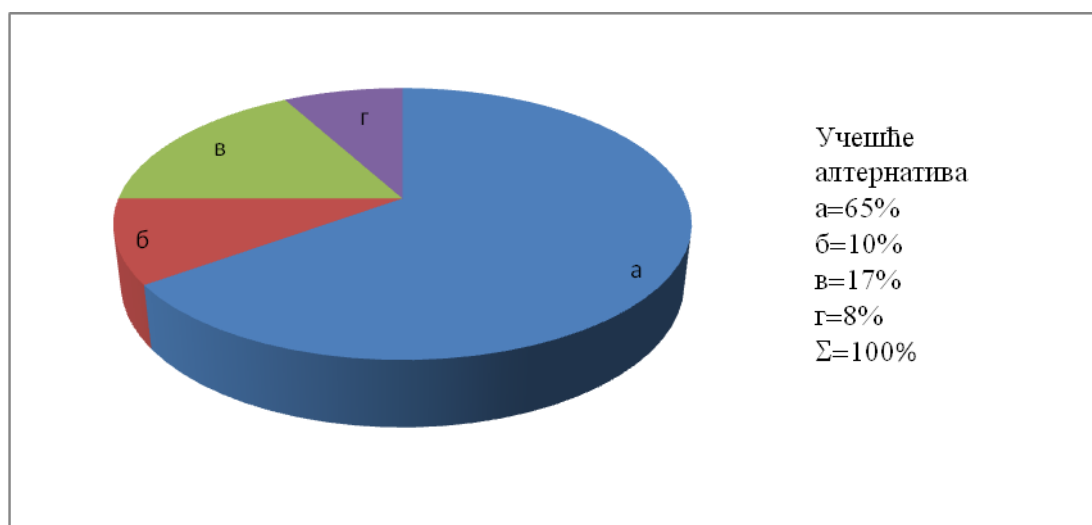
Очигледно је, да се духовна култура Рајца недовољно презентира туристима, чиме они бивају ускраћени за утисак који стичу упознавањем те области културе и њене везе са раније приказаним споменицима културе у овом селу. То, на први поглед, може изгледати мало значајно. Међутим, савремена теорија културног туризма с разлогом упућује на потребу обједињавања материјалне и духовне културе када се она презентира туристима. Наиме, сам смештај са исхраном само делимично задовољава интересе савремених туриста, јер смештај начелно, има особине хотелског смештаја. Већ самим својим опредељењем да посети културно наслеђе одређеног села, туриста очекује више од тога, односно добро организовану посету споменичком наслеђу, пратеће упућивање у укупну културу села, упознавање са духовним наслеђем села и др. Разуме се, у конкретном случају, већина тога се не обухвата текућом понудом. Управо зато, је у овом случају, постигнут склад између опредељења испитаника и суштине постављених посебних хипотеза, што ће се касније имати у виду када се оне буду верификовале.

⁴² Вентури, Роберт, *Сложеност и противречности у архитектури*, Грађевинска каријера, Београд, 2003; Вићентијевић, Данијела – Красојевић, Бранко, *Валоризација културног наслеђа кроз културни туризам*, Гласник ДКС, 34, Београд, 2002; Борђевић, Ђ., *Кривично-правна заштита културних добара*, Институт за криминолошка и социјална истраживања, Београд, 2001.

Табела 25. Са аспекта захтева туриста, шта им се, осим споменичког наслеђа, још нуди у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) сеоски смештај и исхрана	12	60
	б) упознавање сеоске културе	2	10
	в) и једно и друго	4	20
	г) не могу да се изјасним	2	10
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) сеоски смештај и исхрана	14	70
	б) упознавање сеоске културе	2	10
	в) и једно и друго	3	15
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) сеоски смештај и исхрана	26	65
	б) упознавање сеоске културе	4	10
	в) и једно и друго	7	17
	г) не могу да се изјасним	3	8
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 22. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 21. Збирни резултати табеле бр.25

Када је у питању духовно културно наслеђе села са значајним споменицима културе, савремена теорија културног туризма с разлогом инсистира да духовним наслеђем, пре свега, треба обухватити сплет култних веровања и обичаја, као и комплекс локалног традиционалног живота тог села. У том смислу, туристима треба понудити предања о битним локалним веровањима и пратећим обредима, традицији градње и становања, традицији рада и др. Ово због тога, што ће они, на тај начин, допунити своја културна знања и понекад из њих усвојити неке елементе за које сматрају да су им корисни. Ово последње се нарочито односи на укључивање заинтересованих туриста у традиционални рад, припремање специфичне хране, обезбеђивање зимнице итд. Разуме се, такво ангажовање туриста подразумева њихово добровољно укључивање које, њихов домаћин, треба да разуме и да подржава.

Према оцени испитаника, на питање шта чини скуп духовног културног наслеђа који се у Рајцу нуди туристима (табела 26, слика 22.),⁴³ највећи број њих (21 испитаник или 53 %), истиче да у то спадају култна веровања и локална традиција живота и рада у селу. Мањи број испитаника сматра да се туристима нуди „локална традиција живота“ (11 испитаника или 27 %), док се најмањи број односи на култно веровање (8 испитаника или 20 %). Подразумева се да би за локални туризам Рајца било најбоље да се туристима нуди целина сеоског духовног наслеђа. Међутим, чињенице управо показују да се то у пракси не дешава, чиме се чини крупан пропуст који обара ефикасност туризма. Но, такву стварност су узроковале опште тешкоће кроз које је, последњих деценија, пролазила Србија, које су узроковале да мештани Рајца, као природни носиоци туризма у овом селу, имају недовољну едукованост из области савременог сеоског туризма.

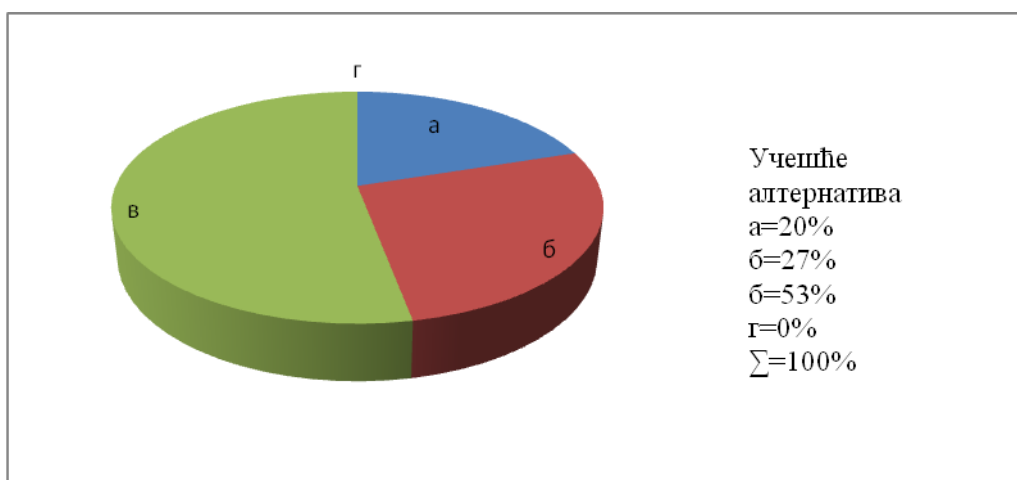
Доминира опредељење испитаника по коме они, у већини, сматрају да се туристима Рајце, у основи, нуди комбинација култног веровања и локалне традиције живота. Реално покриће за такав став практично не постоји, јер посматрана област сеоског културног туризма до сада није озбиљније истраживана. У том смислу, већинско опредељење испитаника је очигледно могуће, али оно није подржано чињеницама шта заправо представља садржај понуђене комбинације култа веровања и локалне традиције живота. Тај садржај може бити веома једноставан и наглашено комплексан. У овом случају очигледно се ради о простом третирању духовног наслеђа Рајца.

⁴³ Павловић, М., Оп.цит., стр. 67-72; Page, S.J. – Connel, J., *Tourism – a modern synthesis*, South – Western, Andover, 2009, str. 49-54.

Табела 26. Шта чини духовно културно наслеђе Рајца?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) култна веровања и обичаји	3	15
	б) локална традиција живота	6	30
	в) и једно и друго	11	55
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) култна веровања и обичаји	5	25
	б) локална традиција живота	5	25
	в) и једно и друго	10	50
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) култна веровања и обичаји	8	20
	б) локална традиција живота	11	27
	в) и једно и друго	21	53
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 23. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 22. Збирни резултати табеле бр.26

3.3. Функционисање примењеног културног туризма

3.3.1. Показатељи функционисања туризма

Наспрам описаног стања у припремљености културног наслеђа за туристе у Рајцу, потребно је приказати и стање у конкретној туристичкој делатности овог села⁴⁴. Ово ће се, такође, учинити комбинованим коришћењем савремене теорије сеоског туризма и ставова анкетираних испитаника.

У томе, свакако, битан фактор чини мера у којој се туристи упознају са расположивим сеоским културним наслеђем. Овај индикатор је веома важан у припреми конкретне туристичке понуде села које се бави културним туризмом. Зато ова активност мора имати прворазредни маркетиншки значај јер он показује шта би у конкретној туристичкој понуди, требало мењати да би одређени сеоски и културни туризам био ефикасан.

Полазећи од тога, прво питање за испитанике, које је било везано за функционисање рајачког културног туризма, управо се односило на меру у којој се туристи упознавају са расположивом културним наслеђем (табела 27, слика 23.). На ово туристички фундаментално питање, сви испитаници су се изјаснили да се туристи, при посетама Рајцу „у скромнијој мери“ упознају са целином његовог културног наслеђа (40 испитаника или 100 %).

Овакав анкетни резултат доста тога говори. При томе је најважнија порука по којој, туристи у посетама Рајцу делимично шире своја културна знања, па тиме, свакако, нису задовољни. Ово се нарочито мора имати у виду приликом пројектовања даљег развоја рајачког културног туризма. Конкретније, с обзиром на претходне одговоре испитаника, туристима у Рајцу нуди се разгледање културног наслеђа које је, услед небриге, једним делом изгубило своју аутентичност и туристичку атрактивност. Овоме још ваља додати, озбиљне слабости у упознавању туриста са аутентичним духовним благом овог села.

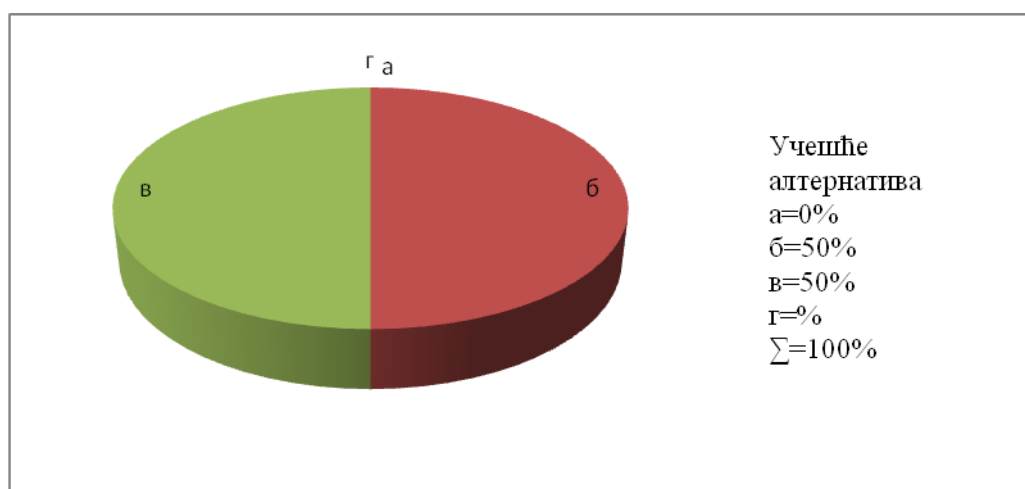
Добијени анкетни резултат упућује на то да се туристи, у мањој мери, упознају са целином културног наслеђа Рајца, што се, заправо, указује у постављеним хипотезама у овом истраживању, па то свакако представља битан фактор при каснијој верификацији хипотеза.

⁴⁴ До сада није публикована никаква студија о садашњем функционисању рајачког културног туризма.

Табела 27. У којој мери се туристи упознавају са рајачким културним наслеђем?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у већој мери	-	-
	б) у средњој мери	11	55
	в) у малој мери	9	45
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) у већој мери	-	-
	б) у средњој мери	9	45
	в) у малој мери	11	55
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у већој мери	-	-
	б) у средњој мери	20	50
	в) у малој мери	20	50
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 24. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 23. Збирни резултати табеле бр.25

Према препорукама савремене теорије културног туризма, путне везе до споменика културе који се туристима нуде на разгледање, требало би да буду квалитетно изграђене у смислу друмских саобраћајница, пешачких стаза, прикладних платоа итд. На тај начин туристи несметано посећују конкретно споменичко наслеђе и тиме расте њихово задовољство. Супротну ситуацију чине лоше путне везе до споменика културе које, са своје стране, стварају одређено незадовољство туриста не само због лоших прилаза, већ и због осећаја да, носилац туризма, слабу пажњу посвећује очувању предметног културног наслеђа. Тај разлог очигледно лоше утиче на целокупни доживљај туриста при посети таквим споменицима културе.

Из ових разлога испитаницима у овом истраживању постављено је питање о стању путних веза са рајачким културним наслеђем (табела 28, слика 24.). Сходно томе, без икаквих резерви, на ово питање изразита већина испитаника се изјаснила да се „путне везе налазе у лошем стању“ (33 испитаника или 82 %), док су остали испитаници (7 испитаника или 18 %) оценили да су „путне везе у осредњем стању“.

Негативна оцена стања путних веза са објектима рајачког културног наслеђа, заправо указује да овај фактор са своје стране, утиче на задовољство туриста посетом културном добру. До тога долази због тога што туристи приликом посете Рајцу, имају разне проблеме не само у доласку и одласку, већ и приликом кретања од једног до другог споменика културе (пивница, сеоско гробље, црква и сеоско насеље). Зато се може констатовати, да лош квалитет посматраних путних веза веома негативно утиче на задовољство туриста посетом Рајцу.

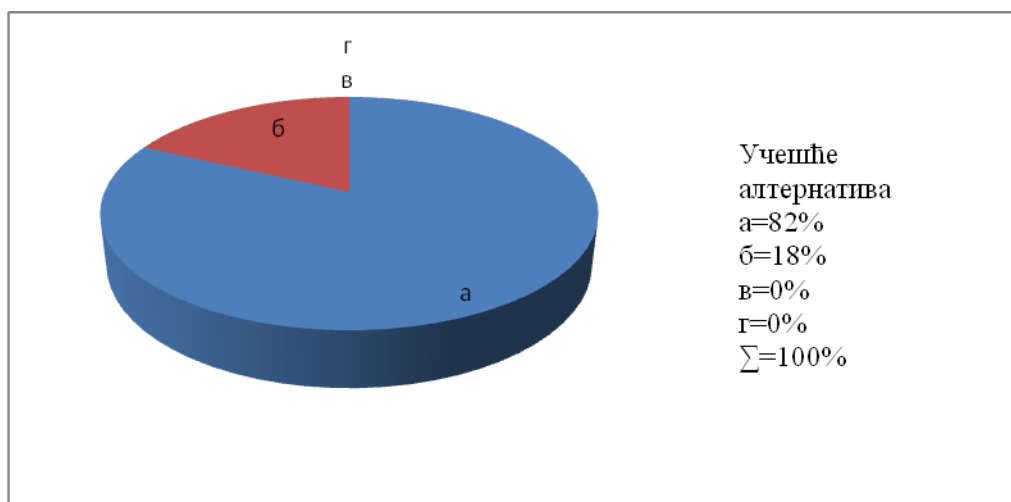
За такво неповољно стање путних веза, постоје одређена оправдања која, првенствено, потичу од недовољне економске развијености не само општине Неготин, већ и Србије као целине. Наиме, у последњим деценијама Србија се суочила са мноштвом крупних проблема (ратним цепањем СФРЈ, економском транзицијом, одвајањем Косова и Метохије, међународним санкцијама и бомбардовањем и др.), чије решавање је економски развој ставило у споредну позицију. Такво опште стање у Републици, утицало је на одређени начин да путне везе до Рајца буду у лошем стању, што, иначе, важи за комплетну путну мрежу.

Наравно, овакав одговор испитаника је истраживачки веома очекиван и сасвим логичан, па ће он као такав свакако имати удела у пројектовању даљег развоја рајачког културног туризма и приликом завршне верификације постављених истраживачких хипотеза.

Табела 28. У каквом стању се налазе путне везе са рајачким културним туризмом?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у лошем стању	16	80
	б) у осредњем стању	4	20
	в) у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) у лошем стању	17	85
	б) у осредњем стању	3	15
	в) у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у лошем стању	33	82
	б) у осредњем стању	7	18
	в) у добром стању	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 25. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 24. Збирни резултати табеле бр.28

Савремени сеоски културни туризам подразумева да о њему брину одређени друштвени партнери, сагласно организацији конкретне државе. У њих спадају: носиоци туризма, културне институције, туристичке организације и државни органи. У томе би основну, водећу улогу, требало да има носилац конкретног туризма, док остали партнери имају улогу комплементарне логистике. Сви би они, по одређеној подели рада, требало да буду укључени у конкретан туризам под јасним политичким, организационим и економским условима. Наравно, реализујући конкретан туризам, његов носилац требало би да има улогу централе која, у односу са другим партнерима, остварује одређену туристичку делатност.

Иза ових разлога, испитаницима истраживању постављено је веома битно питање: ко брине о рајачком културном туризму (табела 29, слика 25.). Већина испитаника (22 испитаника или 55 %) истиче да туризму, у основи, брину мештани Рајца. Одређен број (10 испитаника или 25 %) сматра да о томе брину мештани уз помоћ општине, док су се остали испитаници (8 испитаника или 20 %), изјаснило да на то питање „немају одговор“.

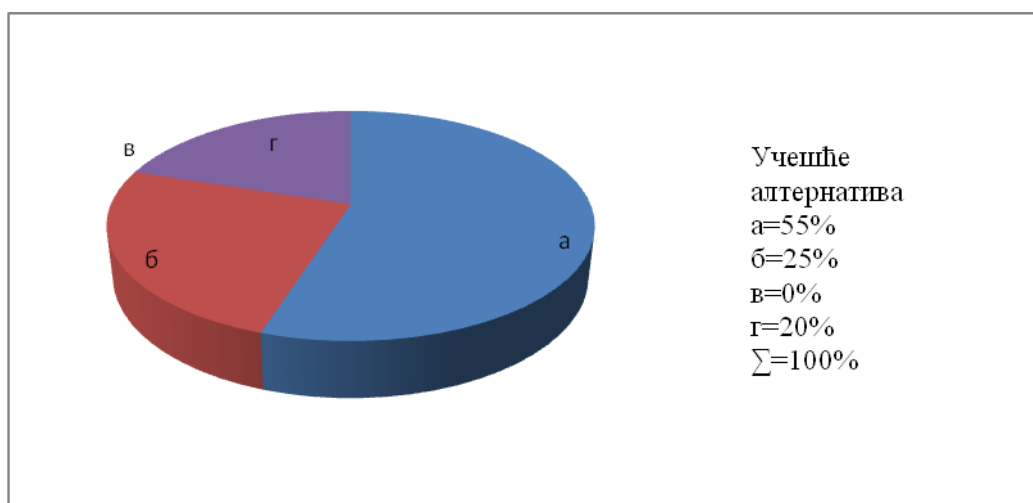
Овакав анкетни резултат баца негативно светло на укупну организацију сеоског туризма. Једино добро је што мештани Рајца у томе имају водећу улогу. Међутим, по многим индикаторима, водећа улога се своди не на организовано деловање, већ, пре свега, на иницијативу појединаца. Истина, у Рајцу постоји Удружење „Прозор“ које је основано да организује културни туризам у овом селу, али су ефекти његовог рада минорни. С друге стране, рајачки културни туризам веома слабо подржавају логистички партнери – културне институције, туристичке организације и државни органи.

Све ово показује да садашња организација туризма има мноштво слабости, како са аспекта носиоца тог туризма, тако и са становишта укључених логистичких партнера. Наиме, по логици ствари, носиоца овог туризма требало би да чини прикладна туристичка организација Рајца која још не постоји и чију су улогу преузели неки мештани као појединци, и поменуто Удружење „Прозор“. Наравно, такво решење је веома слабо, јер оно нема одлике неопходног јединства ни неке акционе координације. С друге стране, логистички партнери носиоца туризма (општина Неготин, Туристичка организација општине Неготин, комерцијалне туристичке агенције и др.) постоје, али они се туризмом успутно баве. Управо зато, овакво стање организације туризма представља главни разлог његове ниске ефикасности.

Табела 29. Ко брине о рајачком културном туризму?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) само мештани	10	50
	б) мештани уз помоћ општине	5	25
	в) мештани и неко други	-	-
	г) не могу да се изјасним	5	25
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) само мештани	12	60
	б) мештани уз помоћ општине	5	25
	в) мештани и неко други	-	-
	г) не могу да се изјасним	3	15
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) само мештани	22	55
	б) мештани уз помоћ општине	10	25
	в) мештани и неко други	-	-
	г) не могу да се изјасним	8	20
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 26. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 25. Збирни резултати табеле бр.29

Битан индикатор успешности сеоског и другог културног туризма свакако чини остварен годишњи број туриста. При томе је потребно одвојити истинске представнике културног туризма од осталих посетилаца (пословних посета, родбинских посета и др.). То би требало учинити тако, што би у туристе заинтересоване за културу требало уврстити само оне посетиоце који су на одређену дестинацију дошли са намером да се упознају са културним наслеђем одређеног краја (села, града итд.). У њих спадају појединачно или групно приспела лица која учествују у одређеном програму упознавања конкретног културног наслеђа задржавајући се при томе краће или дуже време у одабраној дестинацији.

Што се тиче овог важног индикатора, ради његовог упознавања, испитаницима је постављено питање колико туриста годишње посети Рајац, о чему сада нема прецизних података па зато одговори имају оријентациони карактер (табела 30, слика 26.). Испитаници су се, у сличном броју, определили да годишњи број туриста износи до 2.500 (23 испитаника или 57 %), односно 2.500 до 5.000 туриста (3 испитаника или 8 %). Остатак испитаника се, по овом питању, није изјашњавао (14 испитаника или 35%).

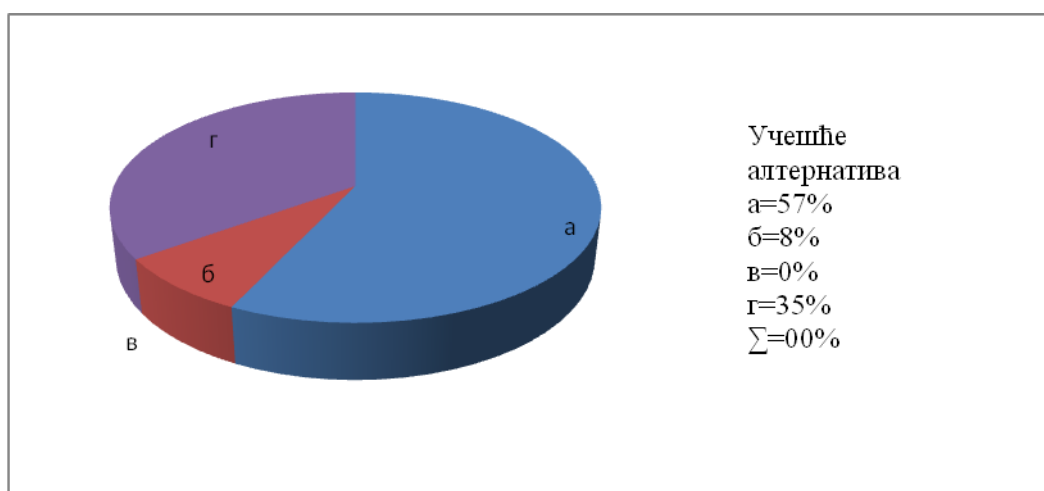
Оваква веома растегљива процена вероватно је узрокована применом различитих оцена испитаника по питању кога они третирају као „културног туристу“. Неки су, при томе, били ригорознији у смислу раздвајања културних туриста од других посетилаца Рајца, док остали испитаници у томе нису правили строже разлике. У сваком случају очигледно је да је годишњи број туриста, који посети Рајац, доста скроман имајући у виду атрактивност расположивог културног наслеђа и сеоске капацитете за пријем гостију. Већ сам податак, да Рајац годишње посети мање од 2500 туриста, подразумева да их, у просеку, само око 7 дневно долази у Рајац од којих, можда, само њих 5 то чини у једнодневnoj посети, а 2 у вишедневnoj посети. То практично значи, да успешан пријем свих туриста може успешно реализовати једна породица мештана са смештајним капацитетом од 2 до 3 собе.

Наравно, такав годишњи доток туриста у Рајац је симболичан, те као такав, никако не може бити економски и друштвено ефикасан. Ово, у поређењу са реалном атрактивношћу рајачког културног наслеђа, показује да се садашњи културни туризам налази на слабо организованом почетку.

Табела 30. Колико туриста годишње посети Рајац?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) до 2.500 туриста	11	55
	б) 2.500 до 5.000 туриста	-	-
	в) преко 5.000 туриста	-	-
	г) не могу да се изјасним	9	45
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) до 2.500 туриста	12	60
	б) 2.500 до 5.000 туриста	3	15
	в) преко 5.000 туриста	-	-
	г) не могу да се изјасним	5	25
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) до 2.500 туриста	23	57
	б) 2.500 до 5.000 туриста	3	8
	в) преко 5.000 туриста	-	-
	г) не могу да се изјасним	14	35
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 27. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 26. Збирни резултати табеле бр.30.

Према теорији савременог културног туризма, веома је битно да међу туристима, који посећују одређено културно наслеђе, буде што више странаца. Ово због тога што се, на тај начин, врши прилив девиза у земљу и што се, тиме, подиже културни рејтинг земље. То истовремено подразумева потребу да носилац конкретног културног туризма предузме различите савремене методе међународног маркетинга које ће упознати потенцијалне иностране туристе са туристичком понудом. Ваља нагласити да носилац културног туризма не би требало да буде усамљен, већ би требало да се активно укључује у програме познатих домаћих и иностраних туристичких организација које рекламирају носиоце туризма. Разуме се, ова активност је сложена, али је она неопходна у савременом туризму, јер од њене ефикасности зависи инострани број туриста који посећује домаће дестинације са вредним културним наслеђем.

На постављено питање у вези с тим (табела 31, слика 27.), већина испитаника сматра да међу туристима, који посећују Рајац, има до 10% странаца (25 испитаника или 62%). Остали испитаници, међутим, сматрају да странци у томе учествују са 11% до 20% (7 испитаника или 18%), док се преостали број о томе није изјашњавао (8 испитаника или 20%).

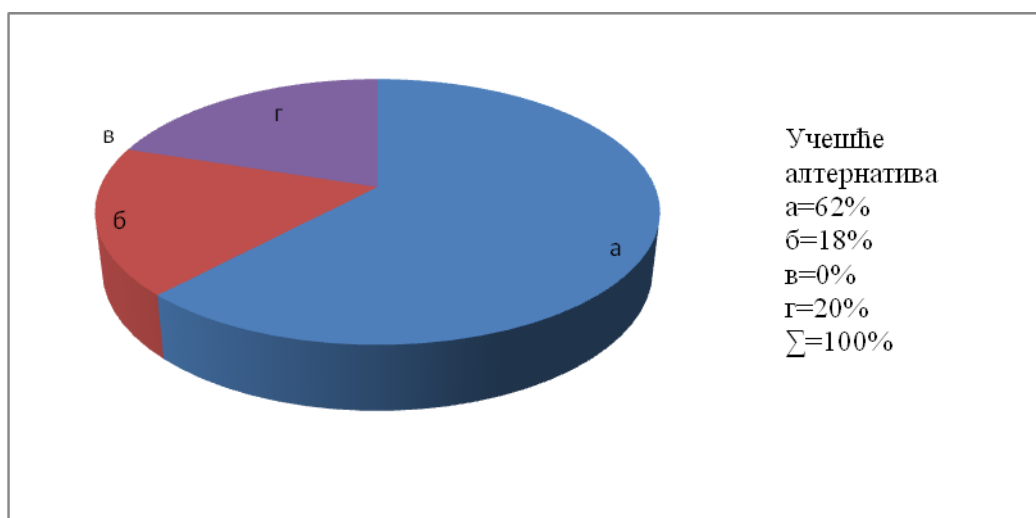
Дате процене испитаника у вези учешћа страних туриста у посетама Рајцу, без обзира што су апроксимативно дате, опомињу, јер је, свакако пожељно да би странаца у томе требало да буде много више. Наравно, носиоци туризма наилазе на језичке баријере, које се адекватно морају решавати учењем страних језика и ангажовањем преводилаца као добрих познавалаца конкретног културног наслеђа. Ово практично значи, да у просеку 1 страни туриста дневно долази у Рајац кога без икаквих тешкоћа може примити и угостити само један туристички оспособљен домаћин са својом породицом.

Зато се може констатовати, да страни туристи веома ретко посећују Рајац, наравно, због многих раније изложених неповољних околности: слабости у иностраном рекламирању рајачког културног туризма, смањене аутентичности расположивог споменичког наслеђа, лоше организације туристичке понуде, нерешеног питања језичких баријера итд. У сваком случају, овакво неповољно стање додатно показује да је рајачки културни туризам, у овом тренутку слабо развијен, што је чињеница која озбиљно обара економску и општу ефикасност текућег туризма у посматраном селу.

Табела 31. Колико је учешће странаца међу туристима који посећују Рајац?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) до 10%	12	6
	б) 11 % до 20%	4	20
	в) преко 20%	-	-
	г) не могу да се изјасним	4	20
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) до 10%	13	65
	б) 11 % до 20%	3	15
	в) преко 20%	-	-
	г) не могу да се изјасним	4	20
	Σ 2	20	100
3. Укупно(1+2)	а) до 10%	25	62
	б) 11 % до 20%	7	18
	в) преко 20%	-	-
	г) не могу да се изјасним	8	20
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 28. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 27. Збирни резултати. табеле бр.31

Са аспекта интереса носилаца културног и другог туризма, битно је да се, у одабраној дестинацији, туристи што дуже задрже, јер се тиме повећавају економски ефекти туризма. Овај фактор нарочито зависи од обимности и квалитета туристичке понуде. Под обимношћу се, притом подразумева бројност културних добара која се нуде туристима, разгледање, као и бројност осталих фактора понуде везаних првенствено за смештај, рекреацију, забаву итд. С друге стране, квалитет туристичке понуде, као што је, у више наврата, истакнуто, подразумева задовољство које туристи доживљавају коришћењем понуде. Савремени маркетинг у културном туризму тежи да идентификује такву туристичку понуду која ће, у примени, мотивисати туристе да се у одабраној дестинацији што дуже задрже.

Гледано са тог аспекта (табела 32, слика 28.), убедљива већина анкетираних испитаника је проценила да се у Рајцу до 20% туриста задржава дуже од једног дана (15 испитаника или 37%). Преостала група испитаника сматра да се до 40% туриста задржава у селу више од једног дана (6 испитаника или 15%), док се остатак испитаника о томе није изјашњавао (19 испитаника или 48%).

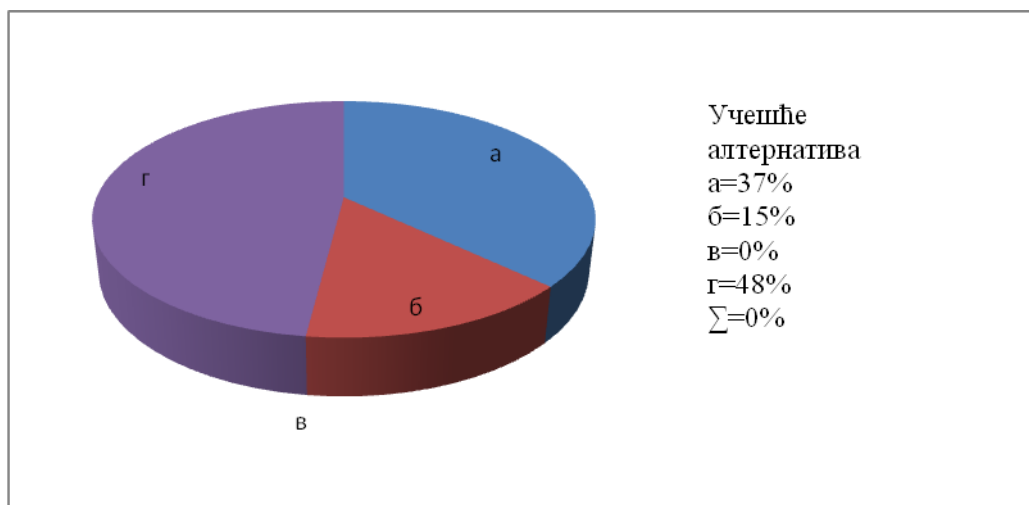
По свим битним индикаторима мали број приспелих туриста (можда до 10%) у Рајцу се задржава више од једног дана. Овакав податак је логичан, будући да је туристичка понуда овог села веома скромна и не одговара потенцијалу културног наслеђа којим располаже Рајац. Дакле, ту није проблем у самом културном наслеђу које је, иначе, изворно веома атрактивно, већ у слабој очуваности наслеђа и лошој организацији пратећег културног туризма. Отуда следи генерална оцена по којој је, у садашњем тренутку, генерална туристичка понуда овог села, у односу на културни потенцијал, изразито скромна, па је, из тог разлога, недовољни број туриста користи задржавајући се на тој дестинацији најчешће само један дан.

Индикативан податак представља велики број испитаника (48%) који се на анкетно питање није изјашњавао, вероватно зато што се о томе није располагало конкретним подацима. Ово, уједно, показује да се, у самом Рајцу, не прате систематски обими долазака и одлазака туриста, што, такође, важи и за надлежне државне органе (првенствено органе општине Неготин).

Табела 32. Од укупног броја туриста, колико њих се у Рајцу задржава
дуже од једног дана?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) до 20%	8	40
	б) 21 % до 40%	2	10
	в) преко 40%	-	-
	г) не могу да се изјасним	10	50
	Σ 1	20	100
2. Представници Негодина	а) до 20%	7	35
	б) 21 % до 40%	4	20
	в) преко 40%	-	-
	г) не могу да се изјасним	9	45
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) до 20%	15	37
	б) 21 % до 40%	6	15
	в) преко 40%	-	-
	г) не могу да се изјасним	19	48
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 29. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 28. Збирни резултати табеле бр.32

Код савременог сеоског културног туризма нарочито је битно, да његови носиоци, одређени мештани, буду адекватно едуковани за пружање услуга туристима. Сви они би требало да познају основне принципе теорије туризма, затим да су солидно упућени у структуру и значај расположивог сеоског културног наслеђа, као и да познају принципе, домаћинског односа према туристима које примају као своје госте. Ови услови се не испуњавају стихијски организованим сеоским туризмом, већ се захтева да мештани буду укључени у суштину туризма и буду подвргнути адекватним функционалним едукацијама. О томе би нарочито, требало да брине сеоска туристичка организација у сарадњи са другим туристичким организацијама и асоцијацијама виших нивоа. Разуме се, ако овај битан услов није испуњен, привлачност конкретног сеоског туризма за саме туристе биће значајно редукован.

Ангажовани испитаници (табела 33, слика 29.) су се већином изјаснили (26 испитаника или 65%) да су мештани Рајца недовољно едуковани за пружање туристичких услуга. Остала изјашњења по том питању су од мањег значаја (9 испитаника или 35%).

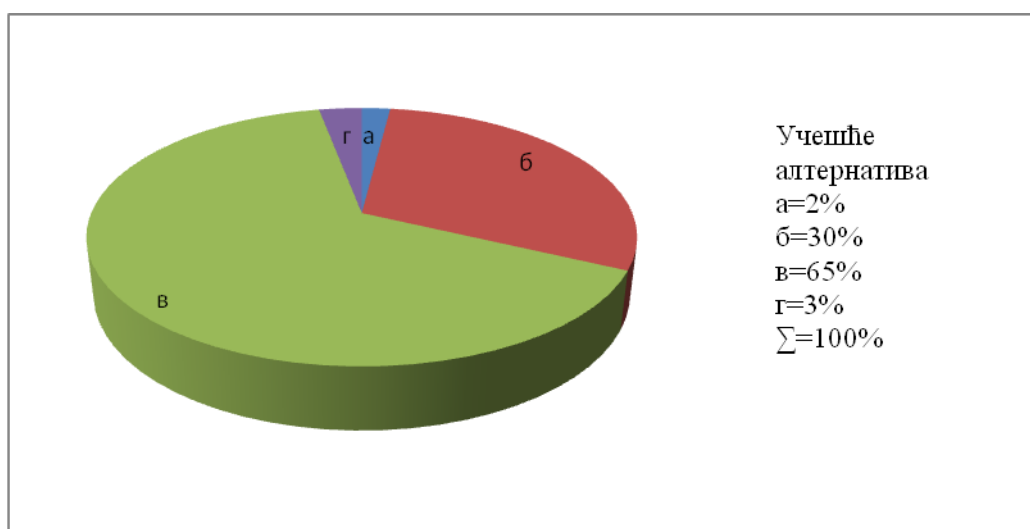
Ово уједно значи да је туризам у Рајцу, поред недовољно уређеног културног наслеђа, слабо развијен и због скромног познавања теорије туризма од стране мештана као домаћина. Мештани су препуштени сами себи, и они стога, на свој начин, дочекују и третирају туристе. Наравно, индивидуални приступи туристима у себи носе свакакве деформације које умањују привлачност туризма у селу. Дакле, овде је изостала брига виших туристичких организација и асоцијација о томе да мештане Рајца морају бити одговарајуће едукативни, што је имплицитно утицало на веома скромне резултате који су до сада забележени у рајачком културном туризму.

Наравно, и ова чињеница се уклапа у неповољну општу слику текућег стања у рајачком туризму. Суштина тога се своди на констатацију, да необучени домаћини туристима не могу пружити смештај и омогућити туристичке активности са којима ће они бити задовољни, што нарочито важи за захтевније туристе којих сада све више има. Управо тај разлог веома неповољно утиче на број туриста који посећују Рајац и на њихово задовољство посетама.

Табела 33. У којој мери су мештани Рајца едуковани за пружање услуга туристима?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у великој мери	1	5
	б) у средњој мери	7	35
	в) у малој мери	12	60
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) у великој мери	-	-
	б) у средњој мери	5	25
	в) у малој мери	14	70
	г) не могу да се изјасним	1	5
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у великој мери	1	2
	б) у средњој мери	12	30
	в) у малој мери	26	65
	г) не могу да се изјасним	1	3
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 30. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 29. Збирни резултати. табеле бр.33

3.3.2. Сарадња с туристичким организацијама

Стање конкретног сеоског културног туризма веома зависи и од успостављених веза између сеоске туристичке организације, као носиоцу конкретног туризма, и других виших туристичких организација и асоцијација у земљи а и у иностранству. Зато је битно да се у овом истраживању и то питање обради. То се првенствено односи на контакте локалне туристичке организације и туристичке организације одређене самоуправе (општине или града). Наиме, по савременом приступу, практично у свим данашњим земљама постоје мреже државних туристичких организација чији је задатак да подржавају и стимулишу конкретне комерцијалне туристичке организације (најпре агенције), у смислу заједничког програмирања и рекламирања, пословног повезивања, очувања културног наслеђа и др. Зато је битно, да сеоска туристичка организација, са атрактивним културним наслеђем, остварује сарадњу са поменутиим државним туристичким организацијама.⁴⁵

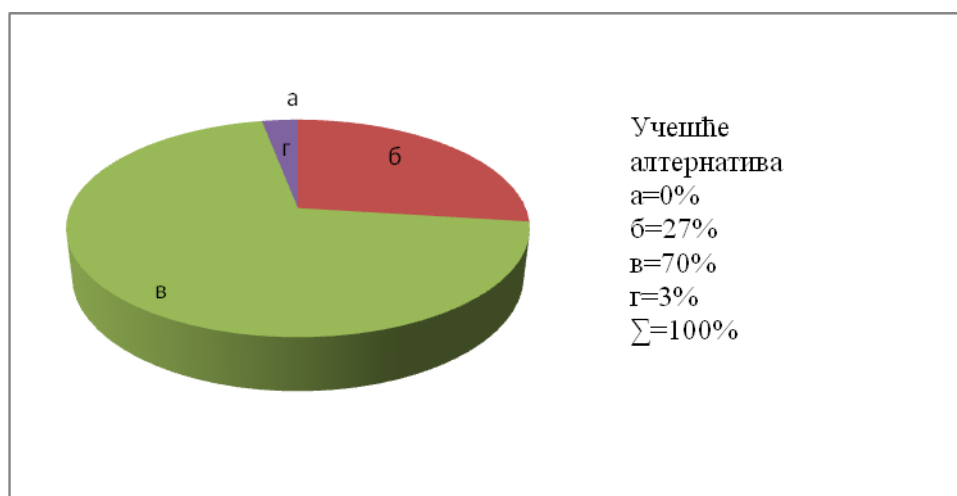
У конкретном случају, када је реч о доприносу Туристичке организације општине Неготин туризму у Рајцу (табела 34, слика 30), велика већина испитаника сматра да је тај допринос „мали“ (28 испитаника или 70%). Мањи број, међутим, истиче да је посматрани допринос „осредњи“ (11 испитаника или 27%). Овакав анкетни резултат уклапа се у раније изложено мишљење о неповољном стању у рајачком културном туризму. Наиме, према расположивим подацима, Туристичка организација општине Неготин у основи се брине о изради туристичких пројеката за целину општине и о подржавању крупнијих годишњих културних манифестација у локалној самоуправи (нпр. манифестација Мокрањчеви дани). Тиме се занемарује њена функција по којој би требало да буде иницијатор заштите културних добара, формирања адекватних сеоских туристичких организација, организовања туристичких едукација сеоских мештана итд. Као што се примећује, однос државне Туристичке организације општине Неготин према културном туризму у Рајцу је претежно недефинисан и импровизиран. Он, као такав, занемарљиво омогућује да се сеоски културни туризам осетније развије, што важи и за укупан сеоски туризам у неготинској општини. Ово је, уједно, еклатантан доказ да је организација сеоског туризма у посматраној општини, на веома ниском нивоу, што, иначе, важи и за друге општине широм Србије. То представља битан разлог због којег се сеоски туризам у Републици налази на ниском нивоу и не постиже значајније економске и друге ефекте.

⁴⁵ Не постоје писани извори у којима се приказује сарадња туристичких организација у неготинској општини и изван ње.

Табела 34. У којој мери рајачком туризму доприноси Туристичка организација општине Неготин?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у великој мери	-	-
	б) у средњој мери	6	30
	в) у малој мери	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) у великој мери	-	-
	б) у средњој мери	5	25
	в) у малој мери	14	70
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у великој мери	-	-
	б) у средњој мери	11	27
	в) у малој мери	28	70
	г) не могу да се изјасним	1	3
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 31. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 30. Збирни резултати табеле бр.34

Поред сарадње са државним (јавним) туристичким организацијама, савремена сеоска туристичка организација је упућена да, на економским основама, сарађује са већим бројем комерцијалних туристичких агенција из земље и иностранства које мотивишу и организују заинтересоване туристе за посету одређеним сеоским туристичким одредиштима. На тај начин се, конкретно туристичко село, умрежава у шири систем туристичких организација из којег се обезбеђује највећи број туриста који га посећују. Међу свим тим организацијама се успоставља јасан економски однос где посредничке и носеће туристичке организације наплаћују своје услуге. Разуме се, везе између умрежених туристичких организација могу бити различито ефикасне, што зависи од тога колико су оне професионално структуриране.

У посматраном истраживању (табела 35, слика 31.), по мишљењу већине испитаника, рајачком културном туризму ангажоване комерцијалне туристичке организације, „у малој мери“ доприносе (23 испитаника или 58%). Отуда су другачији одговори испитаника мање важни, па као такви немају већи значај (17 испитаника или 42 %) за истраживање.

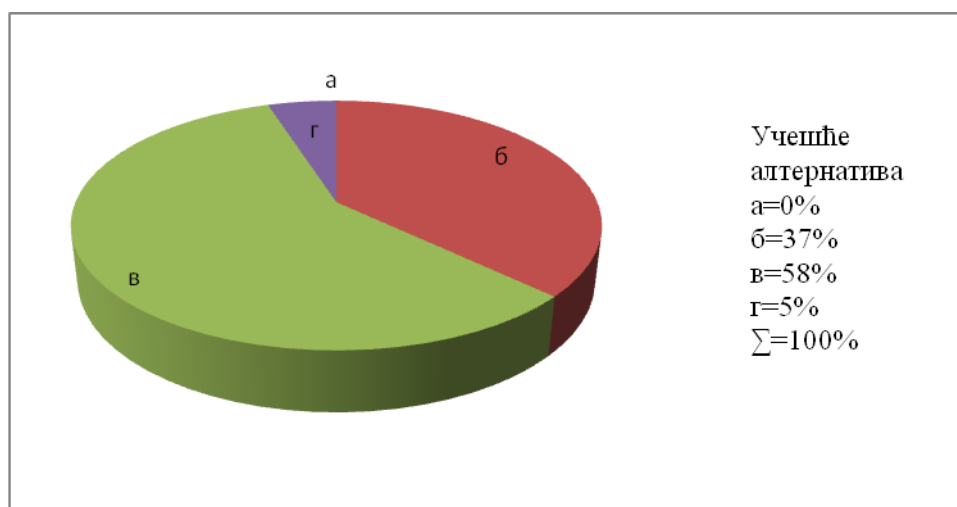
Зашто је то тако? Одговор на ово питање је комплексан и проистиче из више чињеница. Прву чињеницу представља недовољно припремљено културно наслеђе Рајца за туристичке посете. Друга чињеница се односи на то да су домаћини туристима у овом селу туристички недовољно едуковани. Најзад, трећа чињеница потиче од тога да село Рајца нема организовану адекватну туристичку организацију са којом би комерцијалне туристичке агенције могле да комуницирају. Истина, у том селу већ постоји Удружење „Прозор“, које претендује да се тиме бави, али су његови реални резултати, практично, занемарљиви.

Све ово указује, да адекватна мрежа туристичких организација у Србији још није успостављена, што се, нарочито, односи на извршне (локалне) туристичке организације. Оне су, у таквој ситуацији, скоро препуштене саме себи, јер посредничке туристичке организације вишег нивоа најпре аутономно теже да остваре што боље економске резултате. Све ово се односи и на рајачки културни туризам који слабо комуницира са комерцијалним туристичким агенцијама, управо зато што међу њима влада слаба пословна комуникација, по којој, сваки укључени учесник, тежи да самостално овлада туристичким тржиштем не схватајући да су тиме они сви на губитку. Наравно, за преокрет у томе је потребно испунити мноштво претпоставки, у чему водећу улогу мора имати држава и укупна туристичка организација.

Табела 35. У којој мери рајачком културном туризму доприносе ангажоване туристичке агенције?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у великој мери	-	-
	б) у средњој мери	9	45
	в) у малој мери	10	50
	г) не могу да се изјасним	1	5
	$\Sigma 1$	20	20
2. Представници Неготина	а) у великој мери	-	-
	б) у средњој мери	6	30
	в) у малој мери	13	65
	г) не могу да се изјасним	1	5
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у великој мери	-	-
	б) у средњој мери	15	37
	в) у малој мери	23	58
	г) не могу да се изјасним	2	5
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 32. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 31. Збирни резултати. табеле бр.35

3.4. Резултати реализације културног туризма

3.4.1. Парцијална оцена резултата туризма

Претходно анализирано тренутно стање у рајачком културном туризму, може се посматрати са разних парцијалних аспеката. У њих првенствено спадају: квалитет туристичке понуде и економска и мултикултурална ефикасност сеоског туризма.

Када је реч о квалитету туристичке понуде, како је раније већ истакнуто, он је израз атрактивности и припремљености расположивог културног наслеђа, затим стандарда смештаја туриста, као и обезбеђености услова за релаксацију и забаву. Ови фактори представљају кључне претпоставке којима се бави савремени туристички маркетинг. Управо зато, сви савремени носиоци културног туризма, веома инсистирају да обезбеде такву сопствену туристичку понуду која ће се свидети савременим туристима.⁴⁶

Но, у конкретном случају (табела 36, слика 32.) анкетирани испитаници су у великој већини истакли да је општи квалитет туристичке понуде Рајца „доста низак“ (27 испитаника или 67 %), с тим што мањина (12 испитаника или 30 %) сматра да је, у томе, ситуација „нешто повољнија“. Међутим, не само због опредељења већине испитаника, извесно је да су њихови ставови исправни.

Зашто је то тако, у овом је раду на више места раније указано, из чега јасно проистиче да је квалитет понуде рајачког културног туризма низак, првенствено због неприпремљености културног наслеђа и аматерског приступа у његовом коришћењу у туристичке сврхе. Разуме се, за такво неповољно стање нема конкретног кривца. Овде се првенствено ради о великим проблемима које су, последњих деценија, задесиле Србију и који су имплицитно довели до развојних застоја у свим делатностима и до осиромашења градског и, нарочито, сеоског становништва.

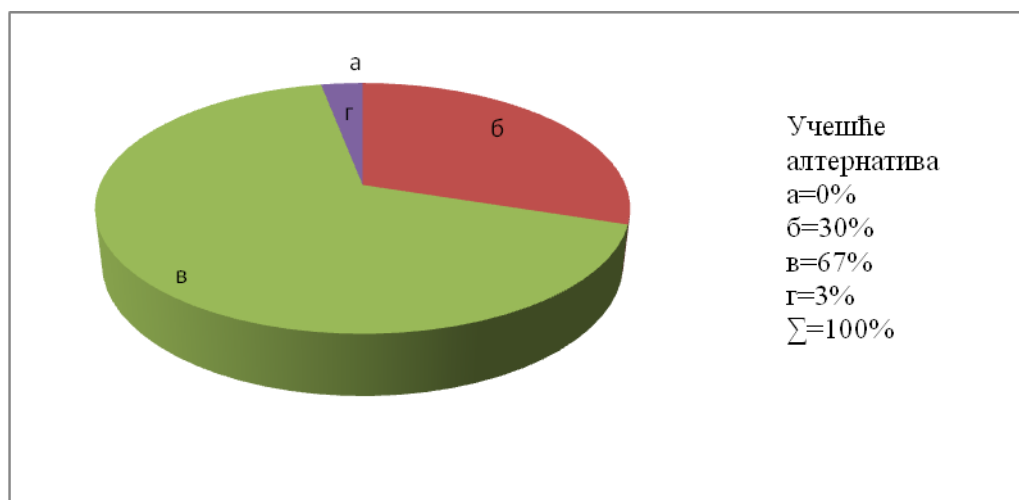
Једна од битних последица општег стања је и низак квалитет општих сеоских туристичких понуда у Србији, па тиме и у Рајцу. Наиме, све туристичке понуде су у начелу веома упрошћене и у њиховом креирању, најпре, нису учествовали стручњаци за туристички маркетинг. Оне, као такве, се, у основи, свде на нуђење сеоских туристичких услуга уз навођење оскудног и неуверљивог програма.

⁴⁶ Писани елементи туристичке понуде Рајца посебно не постоје, већ су они уопштено дати у рекламним пројектима Туристичке организације општине Неготин.

Табела 36. Који је опити квалитет туристичке понуде Рајца?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у основи висок	-	-
	б) претежно осредњи	7	35
	в) доста низак	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) у основи висок	-	-
	б) претежно осредњи	5	25
	в) доста низак	14	70
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у основи висок	-	-
	б) претежно осредњи	12	30
	в) доста низак	27	67
	г) не могу да се изјасним	1	3
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 33. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 32. Збирни резултати. табеле бр.36

Најважнији показатељ успешности сеоског и сваког другог савременог туризма, представља његова економска ефикасност мерена првенствено стопом рентабилности, где се посматра однос остварене добити и уложеног капитала. У вези с тим, по економској теорији, са аспекта рентабилности, прихватљив је сваки, па и туристички бизнис, ако је стопа рентабилности већа од тзв. дисконтне стопе која симболизује просечну каматну стопу на финансијском тржишту (при чему је бизнис најчешће прихватљив када је стопа рентабилности већа од око 8%).

У недостатку прецизнијих квантитативних података, за потребе овог истраживања испитаницима је било постављено питање да опишу економске ефекте у рајачком туризму. Према очекивањима, (табле 37, слика 33.), већина испитаника је оценила да се постижу „изразито незадовољавајући“ резултати (30 испитаника или 75 %). За остале одговоре се определио мали број испитаника (9 испитаника или 22 %), па зато они немају значајнији утицај.

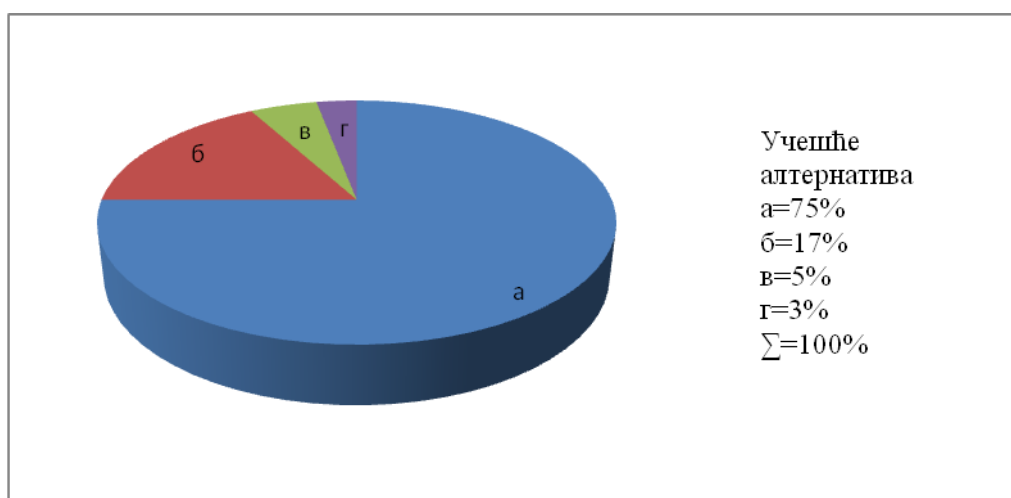
Објективно посматрано, ближих економских података о рајачком културном туризму практично нема, зато што се тиме искључиво баве власници очуванијих пивница, који својим везама обезбеђују туристе и њихове услуге, наплаћујући их по личним тарифама, што се посебно не евидентира. Оваква пракса јасно говори, да се рајачки културни туризам остварује индивидуалним иницијативама мештана који за то немају озбиљнију организациону и административну подлогу, што за последицу има непрофитабилност не само за мештане Рајца, већ и за државу.

Гледано са аспекта малог броја туриста који посећују Рајац, и скромних услуга које им мештани пружају, економски резултати су веома скромни. Резултати су нарочито неповољни, када се са њима упореде реални потенцијали културног наслеђа села. На овај начин се економски губи, не само на локалном, већ исто тако и на ширем друштвеном плану (општинском и републичком). Наравно то исто важи и за локални, у овом случају, за неготински туризам и културни туризам у Рајцу.

Табела 37. Какви се економски ефекти постижу од туризма у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) изразито незадовољавајући	14	70
	б) претежно осредњи	3	15
	в) углавном задовољавајући	2	10
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) изразито незадовољавајући	16	80
	б) претежно осредњи	4	20
	в) углавном задовољавајући	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) изразито незадовољавајући	30	75
	б) претежно осредњи	7	17
	в) углавном задовољавајући	2	5
	г) не могу да се изјасним	1	3
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 34. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 33. Збирни резултати табеле бр.37

На крају, сеоским и другим културним облицима туризма се, поред економског, постиже и мултикултурални ефекат. Овај други ефекат односи се на то што при посетама туриста културном добру, долази до размене прожимања културолошких порука које су туристи, раније усвојили. Ова прожимања, као што је познато могу бити на релацији сеоских и градских култура, затим између региона и етничких група, између држава итд. На тај начин, организатор културног туризма, доприноси расту битног културно рејтинга своје дестинације, своје државе и др., што собом, с друге стране, носи различите позитивне друштвене импликације.

Оцењујући мултикултуралне ефекте рајачког културног туризма, (табела 38, слика 34.), анкетирани испитаници су се у основи, изјаснили да су они „незадовољавајући“ (29 испитаника или 72 %). Мали број испитаника дао је „осредњу“ оцену (6 испитаника или 15%), односно „незадовољавајућу“ оцену (2 испитаника или 5 %).

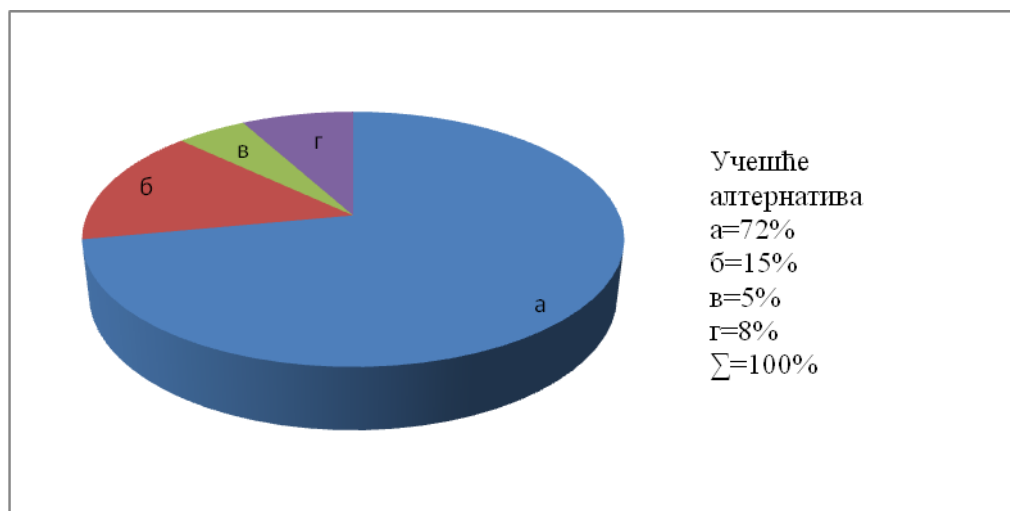
Као што се види, дате анкетне оцене су описне, јер за њихово мерење нема егзактних показатеља. Но, у свему томе преовлађује чињеница да се и оваквим „неуређеним туризмом“ остварују извесни мултикултурални ефекти, првенствено због великог туристичког потенцијала Рајца који, чак, и као такав, код туриста изазива велико занимање. Управо тај податак, у највећој мери, показује колики је потенцијал рајачког културног наслеђа, и какви се све економски и културни ефекти могу постизати када би туристички потенцијал био добро припремљен за туристичке посете.

Приликом посматрања ефеката сеоског културног туризма, акценат се ставља на економске, док мултикултурални ефекти имају периферни значај. Међутим, такав приступ је погрешан, јер занемарује чињеницу по којој, и мултикултурални ефекти, утичу на економске ефекте. То се објашњава тиме, што се оствареним мултикултуралним ефектима диже укупан рејтинг туризма у ужем и ширем друштвеном окружењу, што последично подиже интерес туриста да конкретну туристичку дестинацију. Управо то се, посебно мора имати у виду приликом пројектовања и имплементације даљег развоја рајачког културног туризма. Наравно, такви ефекти се не могу тренутно постићи, већ на њима треба упорно радити будући да су они израз квалитета конкретне туристичке понуде и њене имплементације.

Табела 38. Какви се мултикултурални ефекти постижу од туризма у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) изразито незадовољавајући	14	70
	б) претежно осредњи	3	15
	в) углавном задовољавајући	2	10
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) изразито незадовољавајући	15	75
	б) претежно осредњи	3	15
	в) углавном задовољавајући	-	-
	г) не могу да се изјасним	2	10
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) изразито незадовољавајући	29	72
	б) претежно осредњи	6	15
	в) углавном задовољавајући	2	5
	г) не могу да се изјасним	3	8
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 35. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 34. Збирни резултати табеле бр.38

3.4.2. Општа оцена стања у туризму

Изложене оцене садашњег стања рајачког културног туризма омогућају извођење следећих констатација:

- рајачко културно наслеђе, у споменичком и духовном смислу, поседује високу културну атрактивност и, као такво изразито је повољно за коришћење у туристичке сврхе;
- културно наслеђе, првенствено споменичко (нарочито пивнице и старо гробље), веома слабо је припремљено за сеоски туризам, нарочито у смислу очуваности, аутентичности и обезбеђености прикладне туристичке логистике;
- целина културног наслеђа се слабо користи за адекватан туризам, првенствено због недостатка ефикасне организације културног туризма на локалном и ширем друштвеном нивоу;
- економски и мултикултурални ефекти рајачког сеоског туризма су веома скромни у односу на расположиво културно наслеђе села.

Наведене слабости у рајачком културном туризму свакако су последица догађаја из прошлости Србије у последњим деценијама, који су пасивизирали развој туризма на нивоу државе, па тиме и рајачког културног туризма. На тај начин, веома вредно културно наслеђе Рајца скоро је симболично коришћено у туристичке сврхе, чиме се губило на економском и општем плану. Управо зато, данас постоји пуно економско и друштвено оправдање да се рајачки културни туризам реafirмише.

4. ПРОЈЕКЦИЈА РАЗВОЈА РАЈАЧКОГ ТУРИЗМА

4.1. Приступ извршеном емпиријском истраживању

4.1.1. Репрезентативност коришћеног узорка испитаника

По логици карактера предмета овог рада, након извршеног проучавања стања у рајачком културном туризму, неопходно је пројектовати његов успешан развој у наредном периоду. За такав истраживачки подухват, поред теорије савременог сеоског културног туризма, неопходно је користити и адекватне емпиријске податке које треба обезбедити анкетирањем репрезентативног узорка испитаника.

Поводом тога треба истаћи, да је то учињено и приликом претходног детектовања стања у рајачком културом туризму, где су емпиријски подаци прикупљени анкетирањем одабране структуре испитаника која је, за ту улогу, била репрезентативна. Теоријски гледано, структура испитаника је репрезентативна и за пројектовање развоја посматраног сеоског културног туризма с обзиром на следеће:

- структура већ коришћеног узорка испитаника је била подељена на представнике културног наслеђа (одабране мештане Рајца) и на представнике културног туризма у Неготину (одабране појединце упућене у културни туризам);
- сви испитаници су бирани по критеријуму добре упознатости са теоријом културног туризма и са стањем рајачког сеоског туризма, што одговара захтевима пројектовања даљег развоја посматраног туризма;
- најзад, таква структура испитаника свакако је репрезентативна за предлагање начина на који ће се рајачки културни туризам модернизовати, чиме ће, кроз време, Рајца с правом моћи да се назове туристичким селом.

Управо из тих разлога одабран узорак испитаника, попунио је и део упитника који се односи на развој третираног сеоског туризма. Одговори ће се, надаље, користити приликом пројектовања његовог даљег успешног развоја.⁴⁷ Разуме се, при пројектовању развоја посматраног туризма, одговори испитаника ће се критички посматрати у смислу њихових развојних порука и њихове усклађености са теоријом савременог сеоског културног туризма.

⁴⁷ Развојна опредељења испитаника изложена су у примерцима попуњеног упитника који се налазе код аутора овог рада и у њих се може остварити увид од стране заинтересованих лица.

4.1.2. Структура одговора испитаника

Одговори узорка испитаника везани за стратегију даљег развоја рајачког културног туризма, послужили су за пројектовање развоја са следећих аспеката:

- утврђивања стратегије одржавања културног наслеђа, у чему се пројектују приступи и начини ревитализације и очувања споменичког културног наслеђа;
- конципирања реорганизације обухваћеног културног туризма у смислу припремања туристичке понуде и адекватног организовања тог туризма;
- пројектовање резултата предложеног развоја, са аспеката очекиваних парцијалних и општих ефеката тог развоја.

Већина анкетних питања била је постављена у начелној форми управо зато што, таква питања, одговарају намери да се пројектује стратегија развоја предметног туризма, а и зато што, најчешће, конкретних података у вези с тим и нема (не ради се о подацима глобалног квантитативног карактера, већ се ради о квалитативним подацима). При томе се рачунало, да су начелно дати развојни подаци довољни за пројектовање стратегије развоја, јер су се искористили за интерпретирање одређених развојних решења, сагласно савременој теорији сеоског културног туризма. Међутим, у томе су нека питања била и конкретизована и она се односе на предлагање развоја третираног туризма када је реч о називу локалне туристичке организације, партнерима у развоју предметног туризма, улози концесије у томе и др. Ово се нарочито односи на предложени избор концесионара који, у текућој беспарици, може дати кључни развојни замах сеоском туризму.

4.2. Стратегија одржавања културног наслеђа

4.2.1. Потреба доношења адекватне стратегије

Стратегија одржавања рајачког културног наслеђа представља битан полазни сегмент стратегије развоја сеоског туризма општине Неготин⁴⁸. У тој општинској стратегији, као првој те врсте, потребно је, на основу културног и другог туристичког потенцијала, пројектовати развој сеоског туризма у наредних 5 до 10 година. Ову активност је најбоље припремити поступком у три фазе. У томе прву фазу чини пројектовање стратегије, другу израда стратегије и трећу имплементација стратегије. На основу ове стратегије, Месна заједница у Рајцу требало би да конкретизује

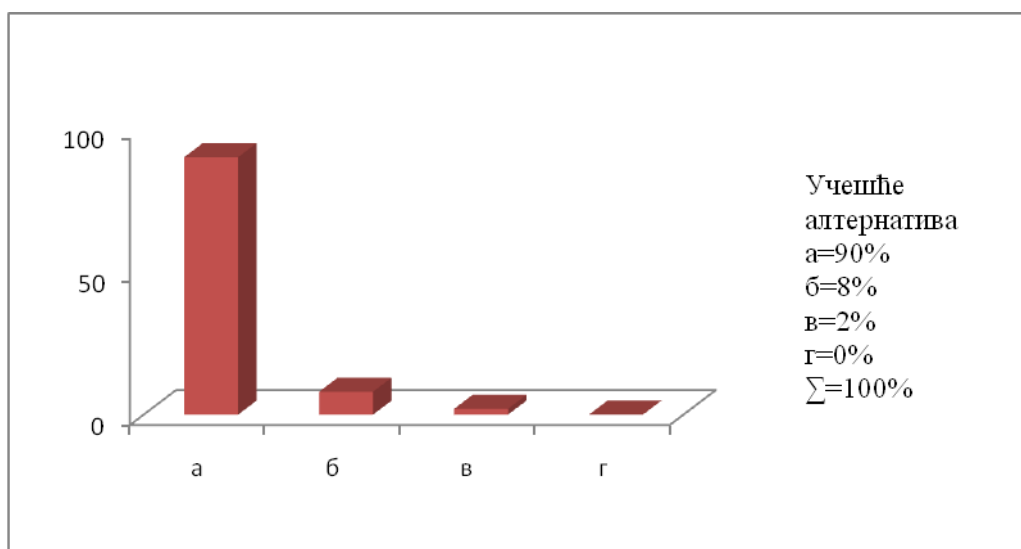
⁴⁸ У данашње време великих промена, битно је да свака организација има своју стратегију развоја.

пројекцију развоја туризма села у предвиђеном временском периоду. Испитаницима је постављено и питање, да ли је целисходно донети стратегију развоја рајачког културног туризма. Главнина испитаника се сложила да би стратегију требало донети (табела 39, слика 35.), али се њихови одговори разликују у томе под чијим вођством то треба учинити. Доминира одговор, да би то требало да организује општина Неготин (36 испитаника или 90%). Остали мисле да у вођство треба да има Месна заједница Рајац (3 испитаника или 8%), односно Туристичка организација општине Неготин (1 испитаник или 2%). Наравно, логични је одговор да водећу улогу треба да има општина Неготин, и Месна заједница Рајац, које ће, из такве стратегије конкретизовати пројекцију развоја културног туризма у Рајцу. При конкретизацији, ваљало би да се, стратегијом, обухвати развој туризма у свим селима која имају заједнички потенцијал културног наслеђа. Када је у питању изведена пројекција развоја културног туризма у Рајцу, њоме би првенствено, требало дефинисати мисију и визију развоја, затим програме заштите културних добара, односно организацију туризма у селу. Свака од ових области је специфична и деликатна. Предложеном пројекцијом требало би решити ове специфичности сагласно конкретним условима и препорукама савременог сеоског туризма. Анализирајући дубље остварене анкетне резултате, запажа се скоро фронтално опредељење испитаника да стратегију развоја рајачког културног туризма треба донети под вођством општине Неготин. Овакав став испитаника је сасвим исправан, будући да, по својој законској улози, општина Неготин представља репрезентанта свих обухваћених села, па тиме и села Рајац. То, поред осталог, проистиче из успостављеног политичког система, по коме је конкретна улога сваке општине да ствара услове за организовање свих делатности на својој територији, па тиме и за организовање сеоског туризма. Ово, у конкретном случају, тим више, важи пошто село Рајац нема потребан финансијски потенцијал за потребе ревитализације свог културног наслеђа и за поправке путне мреже, а уз то нема ни стручњаке који то могу да пројектују и имплементирају. Управо зато је потпуно исправно опредељење главнине испитаника да стратегију развоја рајачког културног туризма треба донети у организацији општине Неготин, с тим да се њоме обухвати целина сеоског туризма на тој територији или само на територији села Рајац. У конкретном случају, вероватно би било најбоље да се прво донесе стратегија развоја рајачког културног туризма, која би затим послужила као добар пример за доношење стратегије развоја целине сеоског туризма у овој општини. Наравно, са тим не треба оклевати већ треба ургентно прићи изради и примени ве стратегије

Табела 39. Да ли би било целисходно донети стратегију развоја
рајачког културног туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) треба под вођством општине Неготин	18	90
	б) треба под вођством Месне заједнице	2	10
	в) треба под вођством Турис.организације	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) треба под вођством општине Неготин	18	90
	б) треба под вођством Месне заједнице	1	5
	в) треба под вођством Турис.организације	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) треба под вођством општине Неготин	36	90
	б) треба под вођством Месне заједнице	3	8
	в) треба под вођством Турис.организације	1	2
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 36. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 35. Збирни резултати табеле бр. 39

Пројекције развоја рајачког сеоског културног туризма, као специфични и конкретизовани сегменти стратегије развоја самоуправе (општине или града), требало би да обухвата расположиво културно наслеђе као основу, и културно наслеђе целе самоуправе, као додатак. Ово због тога, што се, на тај начин туристи детаљније упознају са конкретним сеоским наслеђем, чему придодају и искуства са наслеђем других интересантних села. На тај начин су у прилици да компарирају наслеђа и стекну комплетнију представу о културним добрима одређеног краја. Тај принцип нарочито треба користити када и суседна села имају туристички интересантно културно наслеђе.

Уважавајући ово начело, а имајући у виду богато културно наслеђе других суседних села (табела 40, слика 36.), значајна већина испитаника се определила да, пројекцијом развоја културног туризма у Рајцу, треба обухватити и посете суседним селима и Неготину ради комплетирања утисака туриста (30 испитаника или 75 %). Остали испитаници имају другачије мишљење (10 испитаника или 25 %).

Са тим се хтело рећи, да приспелим туристима у Рајац, нарочито онима који ту остају више дана, треба у форми краћих излета омогућити да се упознају и са културним наслеђем Неготина и неких најинтересантнијих села. Наравно, у свему томе централно место заузима упознавање туриста са споменичким културним наслеђем Рајца, док излетнички додатак томе треба да има комплементарну улогу. Ово, уједно, значи да будућа туристичка понуда Рајца мора бити пажљиво и добро програмирана, у чију израду је пожељно укључити познате културне и туристичке стручњаке.

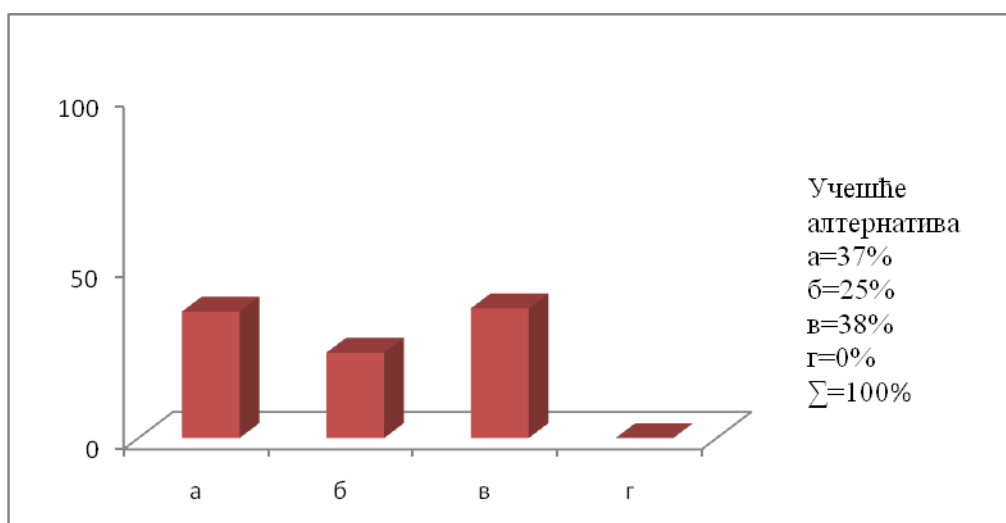
Таква понуда, очигледно, мора да има интерни и екстерни део. Интерни део био би посвећен рекламном приказу рајачког споменичког и духовног наслеђа. С друге стране, екстерни део те понуде требало би да буде усмерен ка додатном упознавању туриста са споменичним и духовним наслеђем целине неготинске општине. Разуме се, између ових основних делова туристичке понуде Рајца требало би остварити комплементарни склад, по коме интерни део има водећу а екстерни допуњујућу улогу.

Приликом израде овакве развојне стратегије туризма у Рајцу, неопходно је ангажовати компетентан тим стручњака под вођством општине Неготин. Реч је, наиме, о томе да у израду ове стратегије треба укључити тим стручњака добрих познавалаца рајачког споменичког и духовног наслеђа, професионалаца који се баве израдама рекламних туристичких понуда, познавалаца организације локалног туризма и др. Разуме се да би припремљену развојну стратегију ваљало упутити на широку јавну расправу, а затим је усвојити на заседању скупштине општине Неготин.

Табела 40. Шта треба обухватити стратегијом развоја културног туризма у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) културно наслеђе Рајца	5	25
	б) наслеђе Неготина као додатак	6	30
	в) и једно и друго	9	45
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) културно наслеђе Рајца	10	50
	б) наслеђе Неготина као додатак	4	20
	в) и једно и друго	6	30
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) културно наслеђе Рајца	15	37
	б) наслеђе Неготина као додатак	10	25
	в) и једно и друго	15	38
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 37. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 36. Збирни резултати табеле бр.40

4.2.2. Стратегија очувања и коришћења наслеђа

Полазни фактор у предложеној стратегији развоја туризма у неготинској општини, а нарочито у предложеној пројекцији развоја рајачког културног туризма, свакако чине мере за очување расположивог културног наслеђа⁴⁹.

Битно стратегијско питање односи се на то на који начин се може повећати туристичка атрактивност неког вредног споменичког наслеђа. Неспорно је да споменичко наслеђе губи туристичку атрактивност у мери у којој се смањује његова аутентичност због дејства времена и других негативних фактора. Тај проблем, по логици ствари, се решава његовом адекватном рестаурацијом и конзервацијом. Из тих разлога је битно да се стратегијом културног туризма предвиде такве мере на очувању аутентичности расположивог споменичког културног наслеђа.

Из ових разлога, на питање како се може повећати туристичка атрактивност рајачких пивница (табела 41, слика 37.), логички је одговорила значајна већина испитаника (25 испитаника или 63%) оцењујући да се то може постићи „обједињеним мерама рестаурације и конзервације“. Други одговори (15 испитаника или 37 %), су мањински и у основи занемарљиви.

Рајачке пивнице, сагласно ранијим наводима у овом раду, претежно су запуштене, без обзира што су законски заштићене. Да би повећале своју туристичку атрактивност, за шта имају наглашени потенцијал, веома је битно да се пројекцијом развоја рајачког културног туризма, систематски реши питање њиховог правилног одржавања. У вези с тим свакако најтеже питање представља финансирање враћања аутентичности највећем броју од садашњих 180 пивница, с обзиром на то да се, у ту сврху, свакако мора уложити велики новац. Ово питање најефикасније се може решити пројектовањем модела вођења будућег рајачког културног туризма, о чему ће у овом раду касније бити више речи.

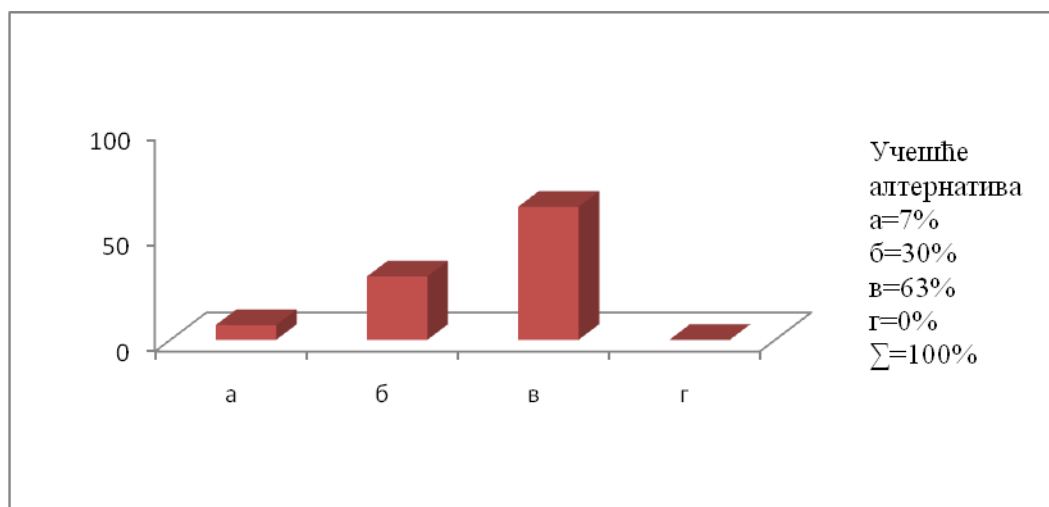
Овакав анкетни резултат у односу на истраживачка опредељења у постављеним истраживачким хипотезама, добрим делом је очекиван, јер се морао кретати потребом да се запуштене пивнице једино могу вратити својој аутентичности извођењем адекватних рестаураторских и затим конзерваторских радова.

⁴⁹ При обради овог сегмента рада нарочито су се користила следећа научна дела: Пантелић, Н. (1984): *Ликовне одлике српских надгробних споменика*, Галерија САНУ, Београд; Работић, Б. (2010): *Туристичко виђење из перспективе одрживог екотуризма*, Туристичко путовање, бр.3, Београд; Радовановић, М. (2010): *Проблеми и путеви заштите градитељског насеља на селу*, Гласник ОКС, 34, Београд; Томка, Д. (2001): *Образовање становништва и културне навике као основа успешног културног туризма*, ЗПКР, Сокобања.

Табела 41. Стратегијски гледано, како се првенствено може повећати туристичка атрактивност рајачких пивница?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) њиховом конзервацијом	-	-
	б) њиховом рестаурацијом	9	45
	в) и једним и другим	11	55
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) њиховом конзервацијом	3	15
	б) њиховом рестаурацијом	3	15
	в) и једним и другим	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) њиховом конзервацијом	3	7
	б) њиховом рестаурацијом	12	30
	в) и једним и другим	25	63
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 38. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 37. Збирни резултати табеле бр.41

Уобичајено је да се, у одређеним градитељским споменицима културе (на пример средњовековним замковима и др.), након њиховог разгледања туристима понуди и традиционална закуска по угледу на прошла времена. Уз то, унутар такве понуде, туристима се на поклон презентира тамошње традиционално алкохолно пиће (вино, виски, вотка и др.). На тај начин се, свакако, подиже ниво туристичке понуде и тиме организатор туризма шири интерес међу будућим туристима.

Добар пример за то су рајачке пивнице које су, поред осталог, у ранијим временима служиле за локална дружења, разне свечаности и сл., где се обавезно служила традиционална закуска (пршут, сир, кајмак и сл.) уз чувено вино управо произведено у тој пивници. То важно обележје пивница свакако треба користити у будућим туристичким активностима. Управо зато је испитаницима постављено питање шта би требало туристима понудити приликом разгледања пивница (табела 42, слика 38.). Највећи број њих је истакао, да туристима, уз разгледање пивница, треба понудити и традиционалну закуску уз додатну флашу вина као поклон (33 испитаника или 82 %).

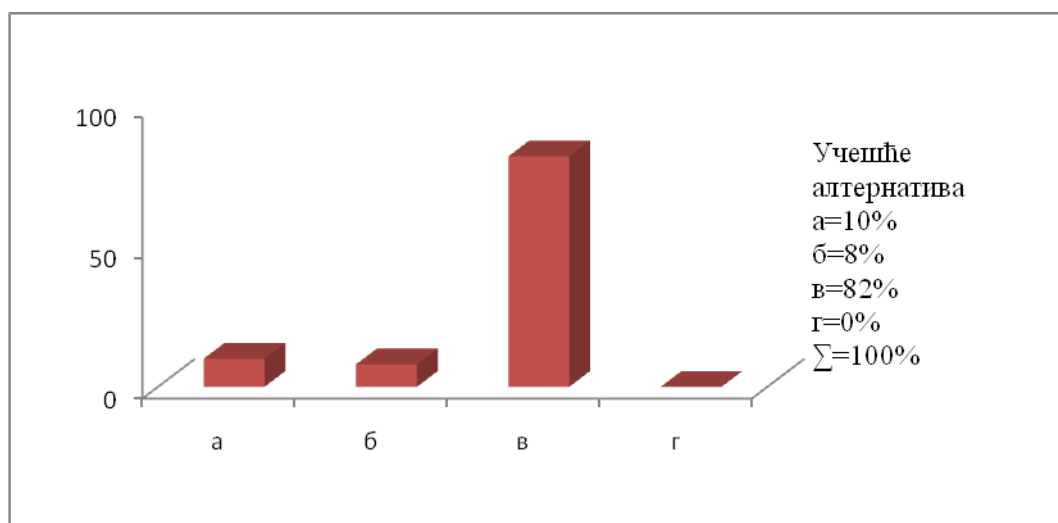
Ово је веома важно практиковати, јер се, уз прикладну закуску, ствара опуштена атмосфера која се најбоље може искористити за давање додатних информација о историји пивница и о свим врстама веровања везаних за тамошњи култ вина. На тај начин, домаћинској атмосфери, веома се утиче да туристи осете дух пивница и да тиме оплемене своју укупну културу. У томе би најбоље било, да домаћини, на свој начин, воде разговоре са туристима и да им дају прикладне одговоре на њихова питања. Међутим, када су туристи странци а домаћин не познаје њихов језик, неопходно је да им се обезбеди адекватан преводацац.

Такав третман туриста свакако не сме да буде наметљив и формалан, већ истински домаћински и срдчан. И овде би требало поменути потребу да домаћини буду адекватно едуковани и да што више стандардизују своју понуду првенствено у смислу информисања туриста о пивницама, припреме и сервирања закуске, дизајнирања амбалаже за поклоњено вино и сл. Слично се односи и на накнаду коју би за то плаћали туристи јер би њу најбоље било урачунати у цену целине туристичког аранжмана коју би туристи плаћали ангажованој туристичкој организацији а она би, затим, уговорену цену плаћала домаћинима. Тек на тај начин би туристи осетили да су у пивницама добро примљени и да су задовољни целокупним аранжманом.

Табела 42. Шта туристима треба понудити приликом посете пивницама?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) само инструктивно разгледање	2	10
	б) само традиционалну закуску	2	10
	в) и једно и друго	16	80
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) само инструктивно разгледање	2	10
	б) само традиционалну закуску	1	5
	в) и једно и друго	17	85
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) само инструктивно разгледање	4	10
	б) само традиционалну закуску	3	8
	в) и једно и друго	33	82
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 39. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 38. Збирни резултати. табеле бр.42

Верски објекти често се користе у културном туризму, нарочито у ситуацијама када они имају историјски значај или када њихова архитектура и примењено сликарство имају посебну уметничку вредност. У сваком од тих случајева, као и код других споменика културе, нарочито је битно да верски објекат задржи своју изворну аутентичност. Одржавање аутентичности верског објекта може се реализовати извођењем адекватних рестаураторских и конзерваторских радова. Ово нарочито важи за верске објекте који су законом заштићени.

Уметничка вредност цркве у Рајцу је, од стране експерата, високо оцењена. Као таква је занимљива за туристе који гравитирају ка овој специфичној врсти уметности. Ипак, како је то у овом раду већ речено, услед дејства времена, у цркви су, последњих деценија, изведени одређени корективни радови који, по мишљењу експерата, нису у целини били најуспешније изведени, чиме је овај верски објекат, у извесној мери изгубио на аутентичности. Даље одржавање цркве захтева пажљиво извођење одређених рестаураторских и конзерваторских радова које би требало поверити искусним и провереним стручњацима.

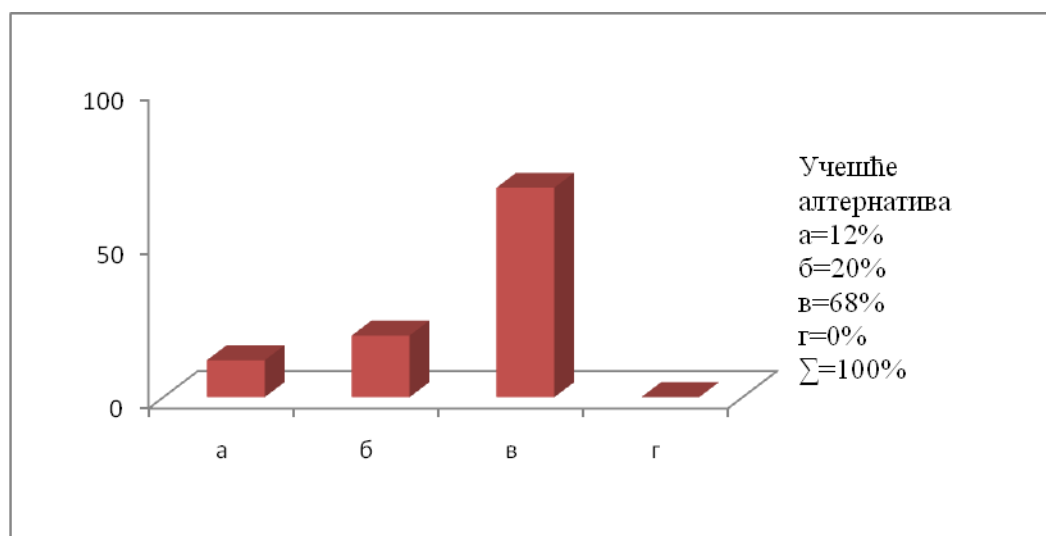
С обзиром на то, испитаницима је постављено питање како се може подићи ниво туристичких атрактивности рајачке цркве (табела 43, слика 39.). Према очекивању, највећи број испитаника сматра да то треба постизати „адекватном рестаурацијом и конзервацијом“ (27 испитаника или 67%). За остале понуђене алтернативе определио се скроман број испитаника (13 испитаника или 32%). Ово уједно значи, да се дати искази испитаника скоро подудару са оценом датом у раније помињаној Студији Републичког завода за заштиту споменика културе из 2009. године, где се детаљније истиче потреба за извођењем одређених радова на цркви. Корективним радовима вратила би се изворна аутентичност и подигла атрактивност цркве за туристе који су добри знанци црквене уметности и којих све више има.

Управо то се имало у виду приликом формулисања посебних хипотеза у овом истраживању, јер је акценат стављен на потребу ревитализовања свих споменика културе у Рајцу, односно пивница, цркве и старог гробља. Отуда подударност између ставова испитаника, затим поменуте Студије и мишљења истраживача, представља чврсту основу како за предстојећу верификацију тих хипотеза, тако и за комплетирање пројеката предметног туризма који ће, у примени, довести до високе економске и мултурикултуралне ефикасности.

Табела 43. Како се нарочито може повећати туристичка атрактивност рајачке цркве?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) њеном конзервацијом	2	10
	б) њеном рестаурацијом	4	20
	в) и једним и другим	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) њеном конзервацијом	3	15
	б) њеном рестаурацијом	4	20
	в) и једним и другим	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) њеном конзервацијом	5	12
	б) њеном рестаурацијом	8	20
	в) и једним и другим	27	68
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 40. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 39. Збирни резултати табеле бр.43

Када су у питању верски споменици културе за туристе који их посећују, нарочито је битно да их могу несметано разгледати. Зато је важно да постоји транспарентан временски распоред посета таквом објекту, и да су утврђена правила понашања туриста при разгледању објекта. Истовремено, веома је важно, да организатор са надлежним верским властима, регулише питање обезбеђивања стручног водитеља који ће заинтересоване туристе уводити у историју објекта, његову опремљеност, уметнички домет и сл., како би, на основу тога, туристи стекли адекватан утисак о културној атрактивности објекта кога су посетили.

За потребе овог истраживања, испитаницима је постављено и питање шта туристима треба понудити приликом посете рајачкој цркви (табела 44, слика 40.). На такво питање, од већине испитаника (31 испитаника или 78%), добијен је одговор да туристима треба понудити несметано разгледање цркве уз обезбеђену стручну помоћ. Остатак испитаника (9 испитаника или 22%) нешто другачије гледа на то питање.

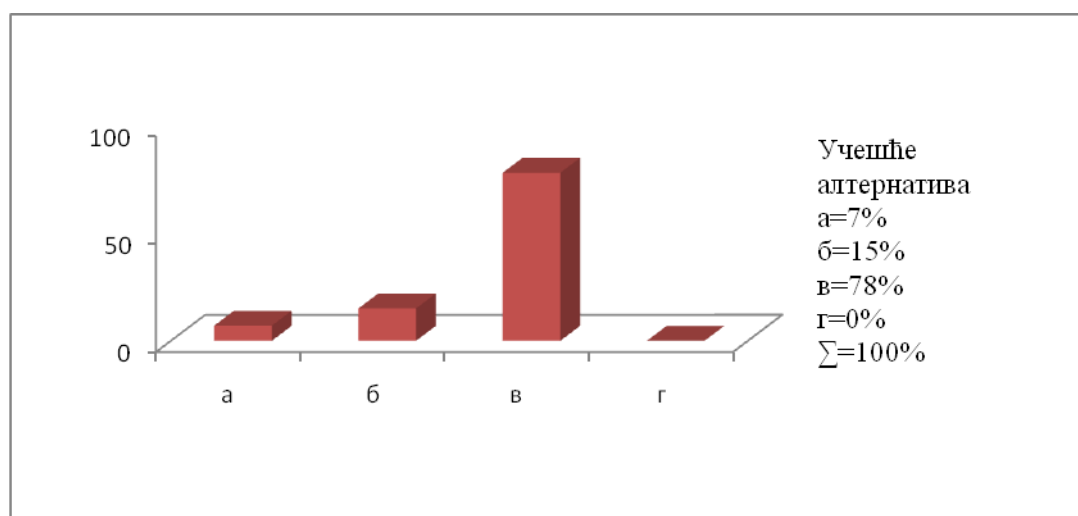
Туристичке посете рајачкој цркви, закључује се, треба организовати на стандардни начин који, иначе, препоручује савремена теорија туризма и која у основи важи за све сличне посете туриста (музејима, галеријама слика, вајарским радовима итд.). Стандардност се првенствено, односи на потребу да се обезбеди компетентан водич, затим да цела посета има спонтани карактер, као и да се туристима обезбеди прикладни проспект са кратким текстом и илустрацијама везаним за тај верски објекат. Компетентне водиче могу чинити адекватно едукована стручна лица или само локални свештеници информисани о архитектури и укупној уметничкој ризници те цркве.

И овде ваља истаћи пуни склад између одговора већине испитаника, налаза у поменутој Студији Републичког завода и мишљења истраживача изложеног у постављеним хипотезама истраживања. Тиме се, олакшава верификација хипотеза и потврђује исправност пројектованог парцијалног ревитализовања цркве како би она, својом пуном аутентичношћу, оставила што повољнији утисак на туристе..

Табела 44. Шта туристима треба понудити приликом посете цркви?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) самостално разгледање	1	5
	б) инструктивно разгледање	2	10
	в) једно или друго по жељи	17	85
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) самостално разгледање	2	10
	б) инструктивно разгледање	4	20
	в) једно или друго по жељи	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) самостално разгледање	3	7
	б) инструктивно разгледање	6	15
	в) једно или друго по жељи	31	78
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 41. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 40. Збирни резултати. табеле бр.44

Стара гробља, као израз историјско - уметничке креативности народних градитеља надгробних споменика, имају посебну културну вредност, што се, нарочито, односи на форме надгробних споменика, као и цртеже и натписе на њима. Подразумева се да их треба адекватно одржавати, како не би изгубили од аутентичности. У форме одржавања надгробних споменика спадају рестаурација и конзервација које се спроводе као и код осталих споменика културе, како би задржали своју туристичку атрактивност. Наравно да се подразумева да комплекси надгробних споменика треба да буду прикладно уређени са уређеним прилазима, стазама и логистиком.

За потребе овог истраживања, испитаницима је постављено питање „како се може повећати туристичка атрактивност ретког и веома необичног рајачког старог гробља“ (табела 45, слика 41.). Потпуно очекивано, велика већина испитаника (29 испитаника или 73%) сматра, да се атрактивност може повећати „комбинацијом конзервирања надгробних споменика и уређивања прилаза“. Одговори осталих испитаника (11 испитаника или 27%) су слични, па и они подржавају генералну оцену.

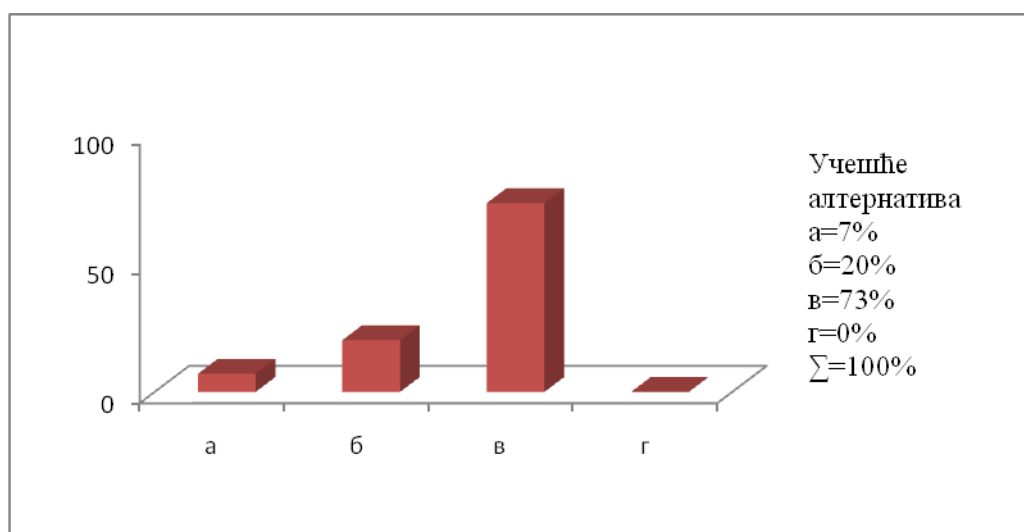
Неспорно је, дакле да старо рајачко гробље треба преуредити у смислу рестаурације и конзервације надгробних споменика и изградње прилаза, тако би оно подигло своју туристичку атрактивност коју, по својом уметничком и духовном значају и заслужује. То ће допринети формирању утиска туриста о необичности и високој атрактивност не само целине споменичког наслеђа Рајца, већ и о духовној култури која је уткана у комплетно градитељско наслеђе (пивнице, цркву, старо гробље). Но, када је реч о старом рајачком гробљу, и предложеној ревитализацији, оно ће тиме подићи ниво оригиналности која ће, са пратећим веровањима, остављати дубок утисак на туристе. Тек на овај начин, комплетира се контекст духовне културе и уметности Рајца и оправдава потреба да се, сво културно наслеђе, сматра ретким и специфичним уметничким лапидаријумом.

Наравно, и овде ваља поменути да је у вези повећања туристичке атрактивности рајачког старог гробља остварен пун склад између одговора испитаника, опредељења у поменутој Студији Републичког завода и мишљења истраживача истакнутог кроз постављене посебне истраживачке хипотезе. Разуме се, да ће то, са своје стране, усмерити и олакшати укупно пројектовање потребног развоја рајачког културног туризма.

Табела 45. Како се може повећати туристичка атрактивност рајачког старог обља?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) конзервацијом споменика	1	5
	б) уређивањем прилаза	4	20
	в) и једним и другим	15	75
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) конзервацијом споменика	2	10
	б) уређивањем прилаза	4	20
	в) и једним и другим	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) конзервацијом споменика	3	7
	б) уређивањем прилаза	8	20
	в) и једним и другим	29	73
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 42. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 41. Збирни резултати табеле бр.45

Када се ради о старим гробљима са ретким и необичним надгробним споменицима са симболичним илустрацијама и натписима, њихову понуду туристима требало би првенствено, засновати на доброј очуваности, прикладним прилазима и на стручном упућивању туриста у симболику и веровања везана такво културно наслеђе. Тиме се прикладно комплетира задовољавајући доживљај код туриста извршеном таквом посетом. Тај доживљај нарочито је интензиван код туриста који гравитирају тој врсти туристичке понуде и који су упућени у народно градитељство надгробних споменика и пратећу духовност у вези тога.

Старо гробље у Рајцу је, у стручним и научним круговима, оцењено као веома вредан споменик културе који је, услед слабог одржавањ, ту вредност осетно изгубио. Зато је, сходно ранијим разматрањима у овом раду, неопходно гробље довести у аутентично стање, па тек затим га фреквентније користити у туристичке сврхе. Испитаницима је постављено питање „шта туристима треба понудити приликом посете старом рајачком гробљу“. Убедљива већина испитаника (табела 46, слика 42.) сматра да треба понудити разгледање гробља уз пружање стручних информација (30 испитаника или 75 %) – што одговара теорији савременог туризма.

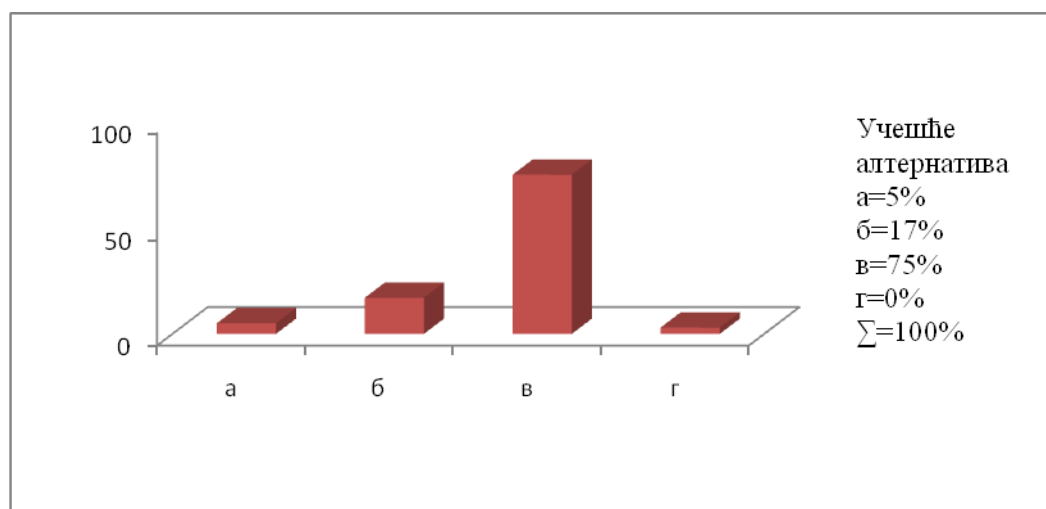
Ревитализација старог гробља, лако се може реализовати уз помоћ одговарајућих експерата. Цео подухват најбоље је да финансира организатор туризма уз помоћ општине Неготин. Средства за ову намену су, свакако, мања од потребних средстава за ревитализацију рајачких пивница, с тим што се, та активност, код гробља знатно поједностављује, будући да највећи број надгробних споменика нема власнике, јер на њима не постоје натписи о покојницима, лицима која су их подигла и др. Подразумева се да, при посети овом гробљу, водиче туриста треба да чине компетентна лица упућена у ту врсту народног градитељства и пратећа веровања. Ту улогу би могли да имају посебно едукована лица (туристички водичи), односно локално свештенство. Овоме још треба додати потребу да едукатори омогуће добијање прикладног проспекта гробља са битним писаним информацијама и пратећим илустрацијама, чиме туристисти добијају лепу успомену у вези посете.

Сходно томе, такође и по овом питању нема осетнијих разлика у ставовима испитаника, аутора консултоване Студије и истраживача, што подразумева правилност таквог пројектовања овог културног наслеђа за будуће туристе.

Табела 46. Шта туристима треба понудити приликом посете старом гробљу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) само разгледање споменика	1	5
	б) само стручне информације	5	25
	в) и једно и друго	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) само разгледање споменика	1	5
	б) само стручне информације	2	10
	в) и једно и друго	16	80
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) само разгледање споменика	2	5
	б) само стручне информације	7	17
	в) и једно и друго	30	75
	г) не могу да се изјасним	1	3
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 43. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 42. Збирни резултати табеле бр.46

Према савременој теорији споменичког културног туризма, организатори посебну пажњу треба да посвете упознавању туриста са пратећим духовним и животним наслеђем мештана (веровања, светковине, славаме, манифестације, култови, митови, рад, итд.). Ово из разлога што се, на тај начин, комплетира утисак туриста о дестинацији коју су посетили. Неравнотежа у томе обара квалитет доживљаја туристе обављеном посетом што, у крајњем обрачуну, смањује туристичку атрактивност туристичке понуде и умањује интерес других туриста да посете одређену дестинацију.

С тог аспекта посматрано, испитаницима је постављено питање „шта поред споменичког културног наслеђа, у Рајцу убудуће треба понудити туристима“ (табела 47, слика 43.). Њихови одговори, у већини, сводили су се на то да треба понудити детаљније упознавање духовног и животног наслеђа Рајца и глобалније упознавање тога у неготинском крају (26 испитаника или 65%). Било је и других ставова испитаника (14 испитаника или 35%), али су они мање значајни.

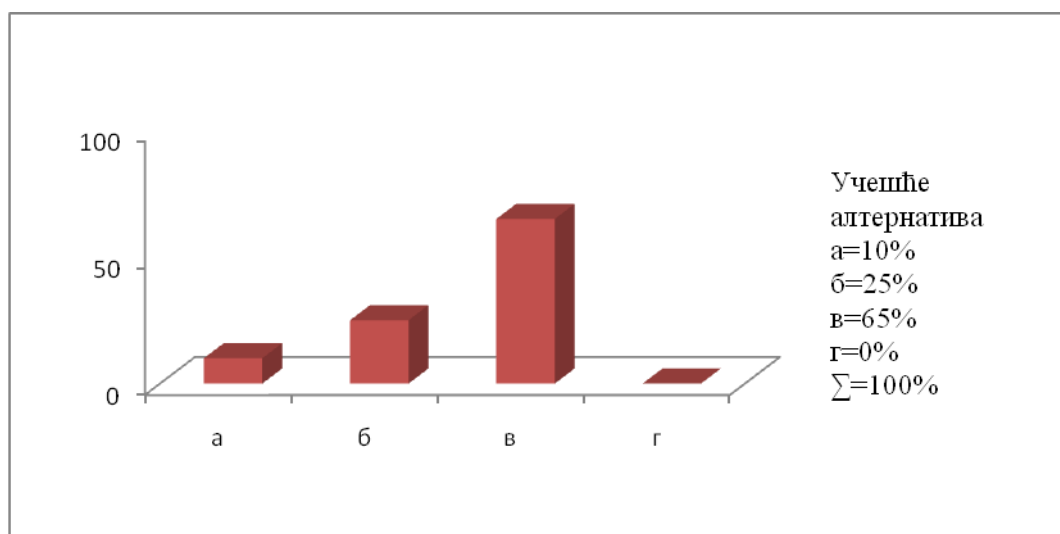
Овакав одговор већине испитаника је, са аспекта савремене теорије туризма, позитиван и треба га имати у виду у даљој организацији сеоског туризма. На ово посебно утиче досадашње занемаривање упознавање туриста у духовно и животно наслеђе Рајца, иначе веома богато и каузално везано са његовим споменичким наслеђем. Из тих разлога, смањивани су укупни економски и општи ефекти рајачког културног туризма. Подразумева се да респектовање тог важног фактора захтева упућеност мештана Рајца у духовно и животно наслеђе села. То се најефикасније решава адекватним едукацијама. Оне су знатно јефтиније од штете проузроковане минорним третманом духовног наслеђа.

Као што се уочава, по овом концепту, будућом туристичком понудом обавезно треба предвидети упознавање туриста са духовним наслеђем Рајца, и такође са наслеђем целине неготинског краја. У том водичу важну улогу треба да имају мештани, укључени у сеоски туризам. Међутим, добро је познато да се мештани разликују по упућености у посматрано духовно наслеђе, при чему се може дешавати да се исти духовни мотив интерпретира на разне начине. Управо због тога је битно да сви мештани Рајца, укључени у локални туризам, прођу јединствено обуку, како би се на истоветан начин тумачили сеоско и друго духовно наслеђе. Наравно, они не би требало да буду професионални предавачи, већ информатори који ће, са своје стране, излагати суштину локалних веровања.

Табела 47. Шта поред споменичког културног наслеђа треба понудити туристима Рајца?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) упознавање општинског духовног наслеђа	1	5
	б) упознавање духовног наслеђа Рајца	6	30
	в) и једно и друго	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) упознавање општинског духовног наслеђа	3	15
	б) упознавање духовног наслеђа Рајца	4	20
	в) и једно и друго	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) упознавање општинског духовног наслеђа	4	10
	б) упознавање духовног наслеђа Рајца	10	25
	в) и једно и друго	26	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 44. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 43. Збирни резултати табеле бр.47

Ревитализација споменичког културног наслеђа представља озбиљан инвестициони подухват. Извори средстава за ту сврху, су према теорији туризма, веома различити у чему битну улогу чини структура власника конкретног наслеђа. Када је у питању ревитализација сеоског споменичког културног наслеђа у најчешће финансијере спадају мештани, као власници конкретних елемената наслеђа, с једне, и надлежна самоуправа (општина или град), са друге стране. Међутим, у последње време, за крупније ревитализације вредног сеоског културног наслеђа, све се више врши поступком концесије, где заинтересован концесионар, по уговору са надлежном самоуправом, преузима финансирање ревитализације сеоског културног наслеђа, с тим што се њему дозвољава, да након тога, у одређеном броју година, буде носилац сеоског културног туризма у ком периоду очекује остваривање одређене зараде. У вези тога, испитаницима је постављено питање ко треба да брине о инвестирању у ревитализацију рајачког културног наслеђа (табела 48, слика 44.). Они су се, у огромној већини, определили да у томе треба да учествује „општина и мештани Рајца“ (35 испитаника или 88%), што значи да тај терет као велики не треба свалити на локално становништво. Остатак испитаника је дао другачије одговоре (5 испитаника или 12%).

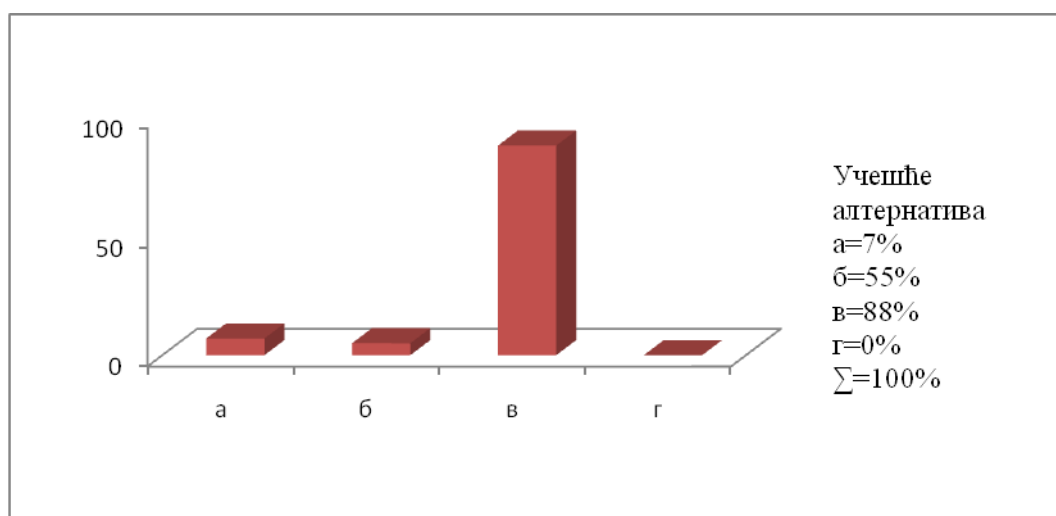
Постављеним питањем се тежило изјашњењу да очекиване значајне трошкове ревитализације споменичког наслеђа Рајца, не могу изнети тамошњи осиромашени домаћини. Са друге стране, слично важи и за општину Неготин. Прави излаз представљао би избор домаћег или страног концесионара који би сносио трошкове и, у одређеном периоду, водио туризам Рајца ради остваривања профита, а после би се вођење туризма, препустило адекватној рајачкој туристичкој организацији. Овај модел је, неспорно, најпримеренији и најефикаснији, па га озбиљно треба имати у виду при даљем развоју рајачког културног наслеђа. Наравно, овде је реч о усклађивању различитих интереса власника споменичког културног наслеђа Рајца у које спадају: приватни власници пивница, затим Српска православна црква, као власник локалног објекта, као и општина Неготин, власник парцеле на којој се налази старо гробље.

Најбоље је решење, чини се да се ревитализација рајачког споменичког наслеђа регулише уговором између одабраног концесионара и општине Неготин. Наравно, у тим инвестицијама, поред концесионара, учествовали би и наведени власници који би, након завршетка радова, задржали статус власника. Дакле, по овом концепту власницима се не сужавају имовинска права како у периоду ангажовања концесионара, тако ни након формирања рајачке туристичке организације.

Табела 48. Ко треба да брине о инвестирању у ревитализацију рајачког културног туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) само општина	2	10
	б) само мештани	1	5
	в) и једни и други	17	85
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) само општина	1	5
	б) само мештани	1	5
	в) и једни и други	18	90
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) само општина	3	7
	б) само мештани	2	5
	в) и једни и други	35	88
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 45. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 44. Збирни резултати табеле бр.48

Слично се односи и на одржавање путних веза са местом где се налази конкретно споменичко наслеђе. Понегде је оно добро повезано са друмским, железничким, воденим и другим путевим, па организатору тада остаје само да брине о уређењу прилаза споменичком наслеђу. У другим случајевима, споменичко наслеђе се може налазити на локацији која је удаљена од потребних путева. У таквој ситуацији, организатор туризма се брине да, у сарадњи са надлежном самоуправом, изгради потребне путеве до конкретних споменика културе. Све те ситуације најефикасније се превазилазе ангажовањем погодног концесионара коме је у обавези да брине о прилазима културном наслеђу.

Већ је, у више наврата, у овом раду указано да су друмске везе веома лоше и да има одређених проблема и са железничким превозом. Будући да превазилажење тога захтева озбиљна финансијска средства, анкетирани испитаници су се, у основи, определили (табела 49, слика 45) да о томе треба „заједнички да брину општина Неготин и мештани Рајца“ (28 испитаника или 70 %).

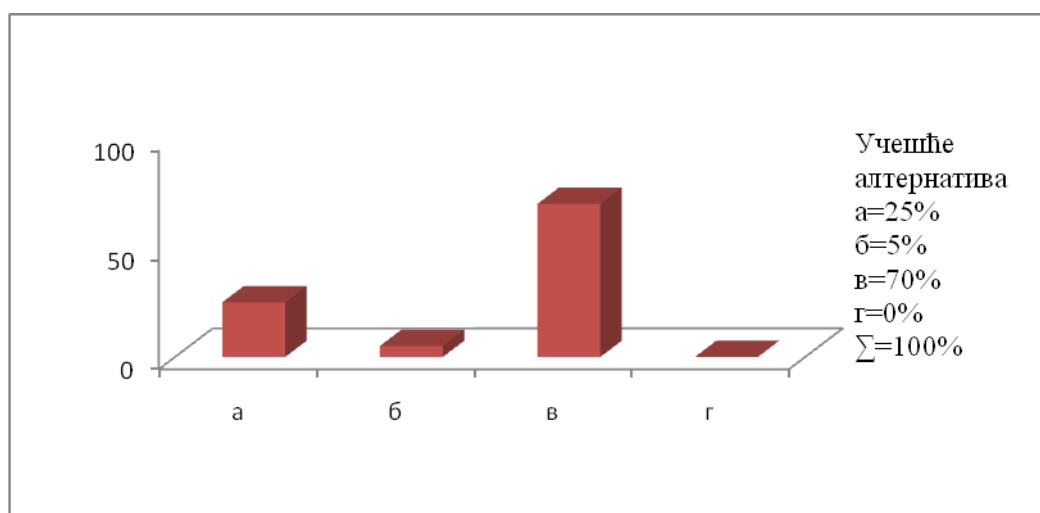
И овде ваља констатовати, да су се наведени испитаници определили за комбиновано учешће општине и мештана првенствено зато што сматрају да такав финансијски задатак не би могли да поднесу сами мештани Рајца. Анализирајући тај проблем, вероватно је најбоље решење да се за будуће развијање и функционисање туризма у Рајцу, ангажује погодан концесионар коме би, поред осталог, била обавеза и да брине о квалитету прилазних локалних путева.

Подразумева се да предложени концесионар, у конкретном случају, треба да преузме финансирање ревитализације рајачког споменичког наслеђа и прилазних путева. Он, при томе, треба да изведе такву економску рачуницу по којој треба да води рајачки културни туризам онолико наредних година у којима ће остварити већи профит од збирних трошкова, како би имао оправдање да се концесионарства прихвати. Тај временски период свакако није кратак, јер би, по неким проценама, он могао трајати више од 10 година. Међутим, после тога, новоформирана туристичка организација стартује неоптерећена трошковима па, као таква, с лакоћом може наставити да остварује све веће ефекте од сеоског туризма. Управо то је и основни разлог зашто је у овом конкретном случају потребно ангажовати погодног концесионара.

Табела 49. Ко треба да брине о одржавању локалних путних веза са Рајцем?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) само општина	6	30
	б) само мештани	1	5
	в) и једни и други	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) само општина	4	20
	б) само мештани	1	5
	в) и једни и други	15	75
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) само општина	10	25
	б) само мештани	2	5
	в) и једни и други	28	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 46. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 45. Збирни резултати табеле бр.49

4.3. Стратегија реорганизовања локалног туризма

4.3.1. Концепт припреме културног туризма

Припрема будућег савременог сеоског туризма у Рајцу подразумева реализовање одговарајућих активности сагласно модерној теорији те врсте туризма. У свим тим припремама битно је да рајачки културни туризам истовремено буде ефикасан и одржив. Управо из тих разлога надаље ће се размотрити неколико најважнијих фактора који у примени воде ка том циљу. Једно од најважнијих питања које треба решити у функцији ефикасног и одрживог сеоског туризма представља потреба да одређени мештани буду упућени у основе савременог сеоског туризма. Тај принцип је сам по себи јасан, будући да највећи обим послова у прихватању и третирању туриста управо треба да обављају мештани конкретног села. Отуда је сасвим логично и јасно да тај захтев треба свакако испунити, јер у противном та врста сеоског туризма не може бити успешна. Посматрани проблем се најефикасније решава адекватним едукацијама, кроз које се, укључени мештани, упућују у област разумевања теорије културног туризма, затим у допуњавање знања у вези са културним наслеђем свог села, односно у овладавање поступцима како треба да третирају приспеле туристе.

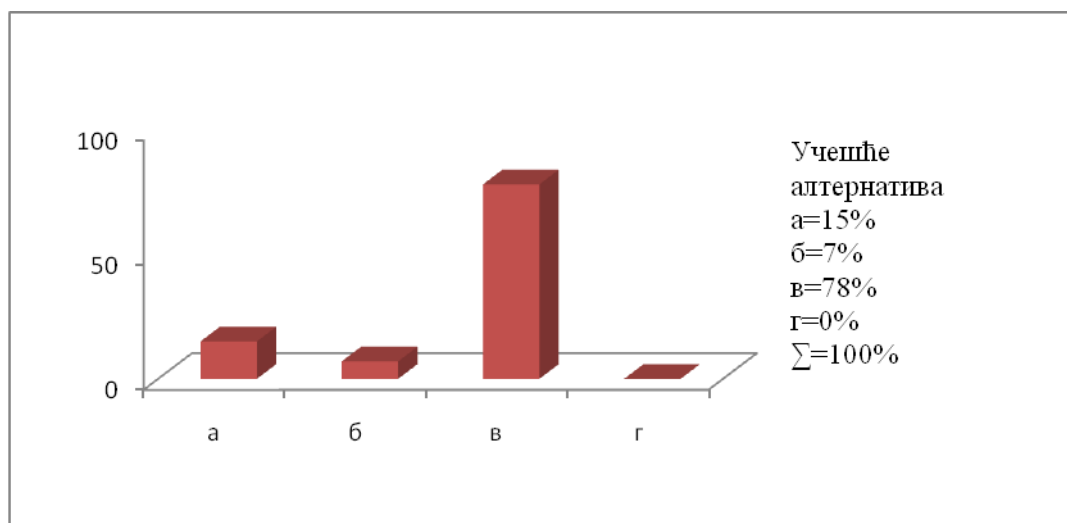
Поводом раније дате констатације да су мештани Рајца слабо обучени за пружања услуга туристима, испитаницима је постављено питање како се најефикасније може подићи знање мештана из теорије сеоске културног туризма. На ово питање (табела 50, слика 46.), значајна већина испитаника сматра да се то може постићи „едукацијама из теорије туризма и познавања културног наслеђа Рајца“ (31 испитаник или 78 %). Такав фронтални став испитаника свакако се мора уважити у пројектовању и имплементацији даљег развоја рајачког културног туризма. Програм такве обуке најбоље је препустити експертима за културни туризам, посебно сеоски. Што се тиче програма обуке, њиме би требало обухватити обраду:

- суштине савременог сеоског туризма, посебно туризма из области културе;
- опште познавање споменичког и духовног наслеђа;
- познавање конкретног рајачког споменичког и духовног наслеђа;
- познавања метода којима туристима треба указивати на суштину и карактер распложивог културног наслеђа;
- познавање савремене организације сеоског културног туризма.

Табела 50. Како се најефикасније може доприносити подизању знања мештана Рајца из сеоског туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) едукацијама из сеоског туризма	3	15
	б) едукацијама из рајачког наслеђа	1	5
	в) са обе те едукације	16	80
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) едукацијама из сеоског туризма	3	15
	б) едукацијама из рајачког наслеђа	2	10
	в) са обе те едукације	15	75
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) едукацијама из сеоског туризма	6	15
	б) едукацијама из рајачког наслеђа	3	7
	в) са обе те едукације	31	78
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 47. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 46. Збирни резултат табеле бр.50

Раније је било говора о потреби умрежавања сваког организатора туризма у шири скуп посредничких домаћих и страних туристичких организација. Оправдање се налази у разним улогама туристичких организација, јер су неке специјализоване искључиво за туристички маркетинг, друге организују превоз туриста до одређених туристичких дестинација, треће у самој дестинацији пружају смештајне услуге и брину о програму туристичких активности и др. Свака од њих, на одређене начине, у извесној мери зависна је од осталих умрежених туристичких организација, па је зато упућена да са њима остварује одређену пословну сарадњу. При томе, свака од њих посебно брине о својим економским и укупним интересима, пазећи при томе да стално има што атрактивнију понуду⁵⁰. Поводом тога, за потребе овог истраживања, испитаницима је постављено питање „ко треба да брине о понуди рајачког културног туризма“ (табела 51, слика 47.). На ово питање, очекивани велики број испитаника (28 испитаника или 68%) истакао је да о томе „треба да брину мештани Рајца са својом туристичком организацијом у сарадњи са пробраним разним туристичким агенцијама које се баве привлачењем туриста“. Остали испитаници су се определили за друге парцијалне опције (12 испитаника или 32%).

Наравно, овакав став главнине испитаника је коректан. Међутим, уколико се даљи развој рајачког туризма препусти погодном концесионару, тада ће о томе у одређеном периоду он бринути о понуди сеоског туризма. Разуме се да ће концесионар, ради пословног успеха, морати да се веже за разне домаће и стране посредничке туристичке агенције. У оба ова случаја битно је истаћи да водећу улогу у свакој врсти туризма, са аспекта конкретног туристичког субјекта, управо има тај субјекат јер он тежи да оствари што боље пословне резултате. Отуда, у овом конкретном случају, о рајачком културном туризму мора да брине новоформирана рајачка туристичка организација, односно ангажовани концесионар који ће привремено заменити ту организацију. У томе првенствено се, налази туристичка понуда овог села, која се, интерно, мора припремати уз логистичко учешће погодних дислоцираних посредничких туристичких агенција. Наравно, овакву туристичку понуду треба да, са своје стране, рекламира и матична туристичка организација и укључене посредничке агенције.

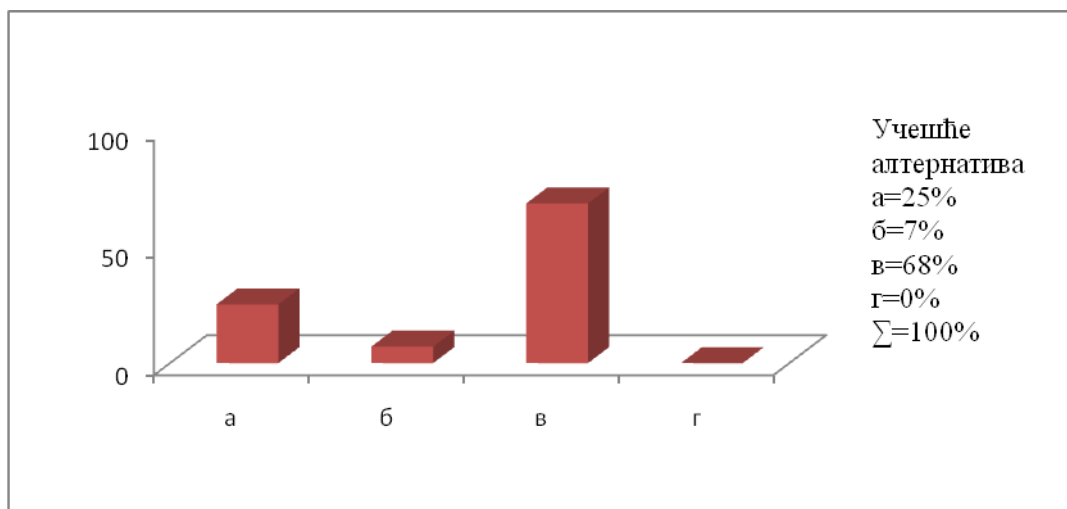
Разуме се да припрема и рекламирање туристичке понуде представља сложenu активност, због чега је у то потребно укључити адекватне стручњаке.

⁵⁰ O' Dell, T., - Billing, P., *Experience scapes – Tourism*, School Press, Koge, 2005.

Табела 51. Ко треба да брине о понуди рајачког културног туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) ангажоване туристичке агенције	5	25
	б) мештани Рајца	1	5
	в) и једни и други	14	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) ангажоване туристичке агенције	5	25
	б) мештани Рајца	2	10
	в) и једни и други	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) ангажоване туристичке агенције	10	25
	б) мештани Рајца	3	7
	в) и једни и други	27	68
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 48. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 47. Збирни резултати. табеле бр.51

Свака савремена туристичка организација мора се бавити туристичким маркетингом. На основу његових резултата припрема се туристички програм и обавља адекватно рекламирање. Сеоске туристичке организације, као директни реализатори сеоског туризма, са своје стране су упућене да истражују потребе за конкретним сеоским туризмом и да се на основу тога пословно повезују са вишим домаћим и страним посредничким туристичким организацијама које би, даље, истраживале и рекламирале конкретан сеоски туризам. Носиоци сеоског туризма и укључене посредничке туристичке организације су на истом задатку: прве, да обезбеде добру дестинациону понуду, а друге, да са своје стране обезбеде што више туриста. У томе је савремено рекламирање туристичке понуде изузетно битно. Притом се користе бројне методе директног и посредничког карактера.

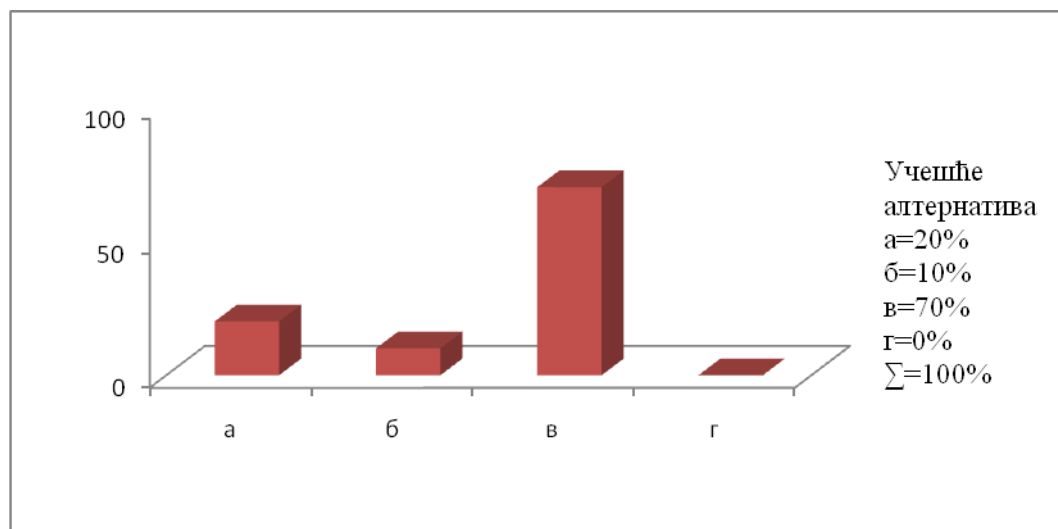
Очигледно је да рекламирање рајачког културног туризма треба да, уз одређену поделу, обавља туристичка организација Рајца и укључене екстерне посредничке туристичке организације (табела 52, слика 48.). Са тиме се слаже већина испитаника (28 испитаника или 70%), чиме показују да су упућени у организацију и начине савременог рекламирања туристичке понуде.

Разуме се, у случају избора концесионара, у периоду његовог рада он би преузео туристичко рекламирање, а након истека уговора, рекламирање наставила рајачка туристичка организација. Оба начина рекламирања су, са аспекта модерног туризма, практично идентична, јер је њихов циљ исти и своди се на то да рајачки културни туризам постане познатији, атрактиван и исплатив. Свакако да између рекламирања рајачког културног туризма од сопствене организације, и у режији ангажованих туристичких агенција, постоје одређене разлике. Оне се, првенствено, свode на то да сопствена организација рекламира само свој туризам, док посредничке агенције рекламирају више повезаних директних туристичких организација. Поред тога, матична Туристичка организација Рајца у својим рекламним порукама треба да, на коректан начин, представи своју туристичку понуду, нарочито у смислу прикладног приказа расположивог споменичког и духовног културног наслеђа, начина стицања до дестинације, обезбеђеног смештаја са исхраном, могућности бављења рекреацијом и куповином итд. С друге стране, евентуално ангажована посредничка агенција, на сличан начин би припремила своју понуду везану за матичну агенцију коју, иначе, пословно заступа.

Табела 52. Ко треба да брине о рекламирању будућег рајачког културног туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) ангажоване туристичке агенције	3	15
	б) рајачка туристичка организација	2	10
	в) и једни и други	15	75
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) ангажоване туристичке агенције	5	25
	б) рајачка туристичка организација	2	10
	в) и једни и други	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) ангажоване туристичке агенције	8	20
	б) рајачка туристичка организација	4	10
	в) и једни и други	28	70
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 49. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 48. Збирни резултати. табеле бр. 53

Сваки савремени туризам захтева да његов организатор обезбеди потребну структуру туристичких инструктора (водича). Они су задужени да, приликом обиласка споменичког наслеђа, упућују туристе у њихов културни значај и интерпретирају његов духовни аспект. Зависно од врсте туриста, инструкторе могу чинити одређени експерти са добрим владањем страним језицима, а у конкретним случајевима њих могу заменити домаћини код којих туристи бораве (што нарочито важи са савремени сеоски туризам). У сваком од тих случајева, туристички инструктори морају бити компетентни за увођење туриста у суштину, духовну вредност и уметнички дomet понуђеног културног наслеђа. Зато је веома битно, да савремена туристичка организација обезбеди туристичке инструкторе (водиче) чија стручност одговара захтевима понуђеног културног наслеђа. Понекад, у функцији тога, туристичка организација мора да организује одређене обуке за инструкторе, што нарочито важи за домаћине.

У конкретном случају (табела 53, слика 49.), највећи број испитаника (21 испитаник или 53 %) сматра да туристичке водиче, у будућем рајачком туризму, треба „комбиновано да обезбеде ангазоване туристичке агенције (за споменике културе) и туристичка организација Рајца“ (домаћине туристима за традиционални начин живота села). Слични су и одговори осталих испитаника (19 испитаника или 47%).

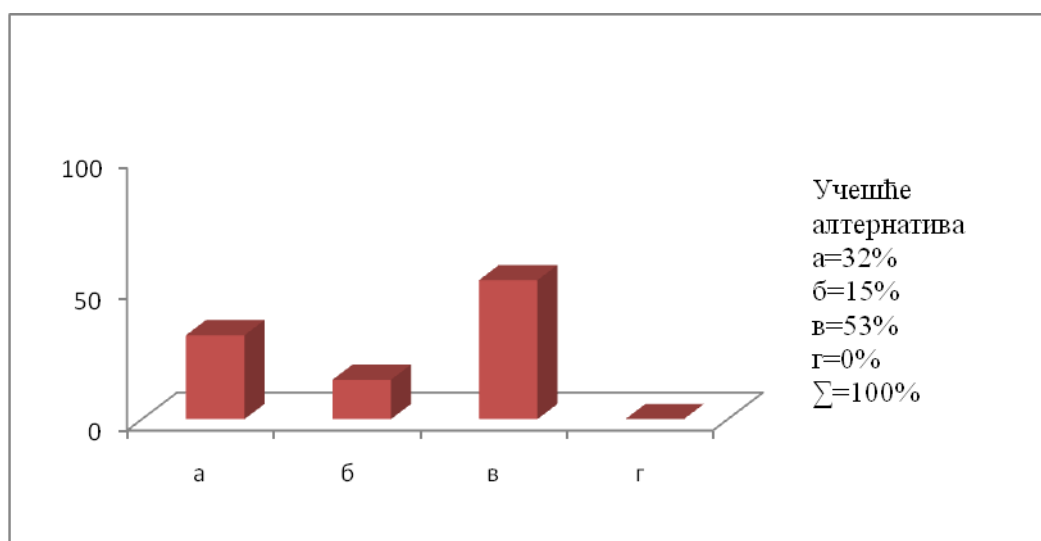
То у примени захтева да туристичка организација Рајца, правовремено, организује обуку заинтересованих мештана из области смештаја и упућивање туриста у традиционални начин рајачког сеоског живота. Ово отуда, што се тако решава битан део туристичке понуде који представља логистику туристима.. За туристе које доведе посредничке агенције свакако је важно да обезбеди компетентне туристичке водиче, који ће туристе упућивати у суштину предметних споменика културе и пратећег духовног наслеђа Рајца. Добро решење би представљало и интерно обезбеђење мањег броја компетентних водича који би били на располагању приликом групних туристичких посета за које нису обезбеђени водичи. У сваком од тих случајева, врло је важно да домаћини туристима буду увек на располагању, како би им објаснили одређене елементе понуде и решавали отворена питања.

Генерално гледано, и овде је остварен висок склад између одговора испитаника и истраживачког очекивања, што представља одређену потврду исправности пројектованог даљег развоја посматраног туризма.

Табела 53. Ко треба да обезбеђује туристичке водиче током посете туриста Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) ангажоване туристичке агенције	6	30
	б) туристичка организација Рајца	4	20
	в) и једни и други	10	50
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) ангажоване туристичке агенције	7	35
	б) туристичка организација Рајца	2	10
	в) и једни и други	11	55
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) ангажоване туристичке агенције	13	32
	б) туристичка организација Рајца	6	15
	в) и једни и други	21	53
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 50. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 49. Збирни резултати. табеле бр.53

Савремени сеоски културни туризам карактеристичан је и по томе, што у њему туристичке услуге, најпре, пружају две групе мештана. Прву групу чине власници споменичког културног наслеђа (власници објеката народног градитељства, власници надгробних споменика и др.), који се, на одређени начин, по том основу, укључују у туризам. Другу групу представљају мештани, као домаћини код којих су туристи смештени. Најзад, у томе доминира комбинација по којој су, неки мештани, уједно и власници споменика културе и домаћини туристима – што је, иначе, најбољи случај. Сви они са своје стране треба да реализују крупне делове туристичког програма, тј. да доприносе упућивању туриста у значај и вредност споменика културе и да, уједно, истичу традиционалну духовност села. Зато је очигледно да они то могу упешно радити уколико су довољно едуковани за ту комплексну улогу, о чему је већ било речи.

Примењено на случај овог истраживања (табела 54, слика 50.), значајна већина испитаника се изјаснила да будуће упућивање туриста у традицију веровања и живота у Рајцу треба „да врше домаћини туристима и власници споменичког културног наслеђа“ (24 испитаника или 60%). Овакво опредељење је сагласно теорији савременог културног туризма, али су и резултати других група испитаника, компатибилни претходном изјашњењу (16 испитаника или 40%).

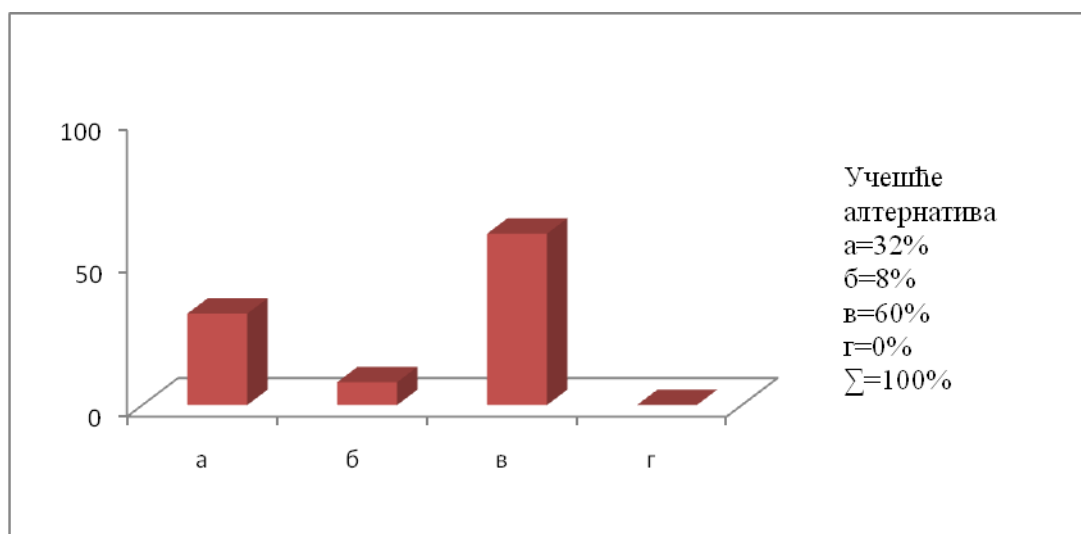
Треба поново подвући потребу, да сви заинтересовани мештани Рајца прођу адекватну туристичку обуку која ће их упутити у начине на које ће обављати своју улогу у односу на туристе. Испуњавање овог услова не тражи већа улагања а доноси многе ефекте, па се на томе никако не би смело штедети. Наравно, ово важи за оба организациона случаја, тј. за ангажовање предложеног концесионара и за деловање будуће туристичке организације Рајца. Спецификум представља улога породица код којих одседају приспели туристи. Чланови породице и он као целина, приспеле туристе требало би да третира скоро као своје чланове, у смислу обезбеђивања одмора, заједничких обеда, упућивања туриста у свакодневни сеоски рад сагласно њиховом интересовању и др. То значи да породица, као домаћин туристима, треба да на спонтан начин брине о туристима и задовољи њихову знатижељу. На тај начин, нарочито туристи из великих градова којих највише има, ће се најбоље осећати будући да тиме замењују градску атмосферу природом и активностима на селу.

И овде ваља истаћи пун склад између одговора испитаника и очекивања истраживача, што додатно потврђује исправност пројектованог развоја рајачког културног туризма у овом раду.

Табела 54. Ко треба да упућује туристе у традицију живота у Рајцу?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) домаћини туристима	7	35
	б) власници споменика културе	1	5
	в) и једни и други	12	60
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) домаћини туристима	6	30
	б) власници споменика културе	2	10
	в) и једни и други	12	60
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) домаћини туристима	13	32
	б) власници споменика културе	3	8
	в) и једни и други	24	60
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 51. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 50. Збирни резултати табеле бр.54

4.3.2. Модел организације културног туризма

У функцији датих предлога за развој рајачког културног туризма, као и законом регулисаних могућих облика тог туризма, неопходно је предложити прикладан модел његовог будућег организовања. Ово се може решити уз примену теорије савременог туризма и резултата извршеног анкетирања кроз неколико најбитнијих фактора.

Први фактор је политичке природе и односи се на то ко би требало да у локалној самоуправи (општини или граду) представља сеоски туризам. По логици уређивања друштвених односа, сеоски туризам свакако би требало да представља конкретна сеоска туристичка организација уз помоћ надлежне државне туристичке организације конкретне самоуправе (општине или града). Ово се првенствено односи на координацију интереса локалног туризма и локалне самоуправе у области инфраструктуре (путева, водовода, канализације, електричне мреже итд.) и администрације (регистрације приспелих туриста, категорисања смештаја туриста, пратеће опорезивање и др.).

По овом питању испитаници су били доста усаглашени (табела 55, слика 51.), будући да су се, у великом броју, изјаснили да сеоски туризам Рајца, у локалној самоуправи, треба да представља локална туристичка организација у сарадњи са постојећом државном Туристичком организацијом општине Неготин (25 испитаника или 63%). Остали одговори су мањински и имају секундаран значај.

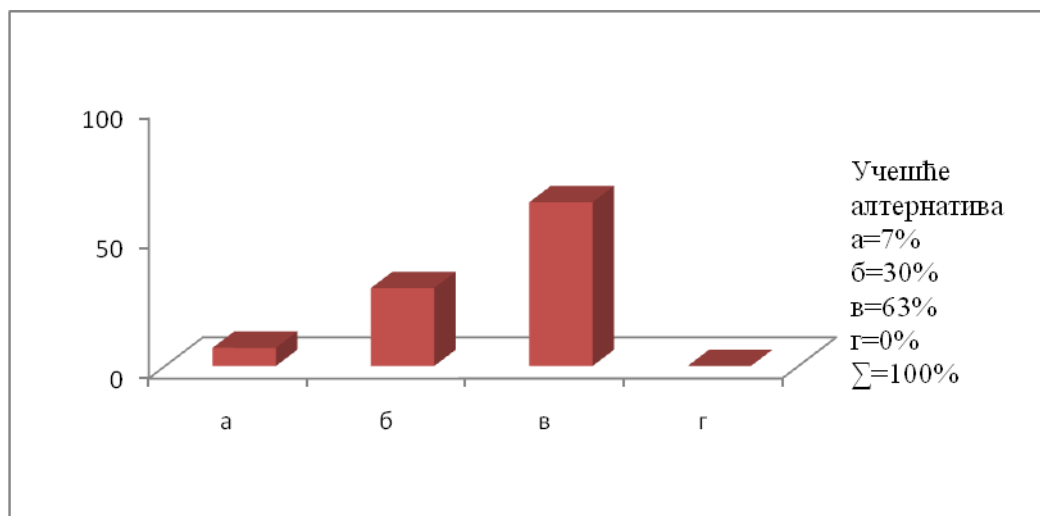
Наведено изјашњење испитаника по питању будућег представљања рајачког туризма у општинским органима Неготина је нарочито значајно са аспекта обезбеђивања инфраструктурних услова не само за рајачки, већ и за укупан сеоски туризам у овом крају. На тај начин стичу се услови да се уложена средства у ову намену вишеструко враћају самоуправи, како по основу плаћања одређених пореза, тако и посредством других намета везаних за очекиване ефекте сеоског туризма у посматраном крају. Овде је поента у томе, да водећег представника рајачког културног туризма убудуће треба да чини новоформирана туристичка организација Рајца (односно концесионар) која ће, своје интересе, остваривати у локалној самоуправи, у тесној вези са надлежним државним институцијама у области културе и туризма.

На тај начин локална туристичка организација неће бити усамљена, већ ће се прикладно инкорпорирати у живот и развој локалне самоуправе од чега ће имати користи и једна и друга страна.

Табела 55. Ко треба да представља рајачки туризам у локалној самоуправи?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) ангажоване туристичке агенције	1	5
	б) рајачка туристичка организација	6	30
	в) и једни и други	13	65
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) ангажоване туристичке агенције	2	10
	б) рајачка туристичка организација	6	30
	в) и једни и други	12	60
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) ангажоване туристичке агенције	3	7
	б) рајачка туристичка организација	12	30
	в) и једни и други	25	63
	г) не могу да се изјасним	-	-
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 52. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 51. Збирни резултати табеле бр.55

Савремена теорија културног туризма препоручује да се села са развијеним културним туризмом сматрају туристичким селима. Онасе као таква, разликују од етно села. Наиме, етно села представљају накнадно изграђене и уређене просторе којима се имитира сеоска градитељска традиција, па зато она никада не могу одражавати традиционалну аутентичност културе села. Поред тога, етно села ретко располажу вредним споменичким наслеђем, нити она омогућују пуну интеграцију туриста и мештана. Насупрот томе, туристичко село нуди целину своје традиционалне културе и висок степен повезаности туриста са мештанима са свих духовних и животних аспеката.

Полазећи од тога, а имајући у виду изузетно вредно споменичко наслеђе (пивнице, цркву и старо гробље), и богату традиционалну духовну културу, са предложеним развојем, село Рајац може да се сврста у истинска туристичка села којих сада има мало у свету, а још мање у Србији. Зато и не чуди изјашњење већег броја испитаника (табела 56, слика 52.), који сматрају да ће Рајац, на основу предложеног развоја, испунити услове да се назове туристичким селом (22 испитаника или 55%). Нешто мањи број испитаника сматра да њега, у будућности, треба сматрати етно селом (15 испитаника или 37%).

Поводом будућег рекламног назива Рајца, треба напоменути, да је до неслагања испитаника вероватно дошло зато што одређен број испитаника није ближе упознат са разликама појмова „туристичко село“ и „етно село“. Наиме, како је већ речено, за Рајац много више одговара синтагма „туристичко село“ него „етно село“. Ово отуда, јер се туристичким селом може сматрати оно село које има вредно културно наслеђе што, управо, важи за Рајац. Насупрот томе, етно селом се називају она села код којих се имитира укупна сеоска традиција, што није случај са Рајцем.

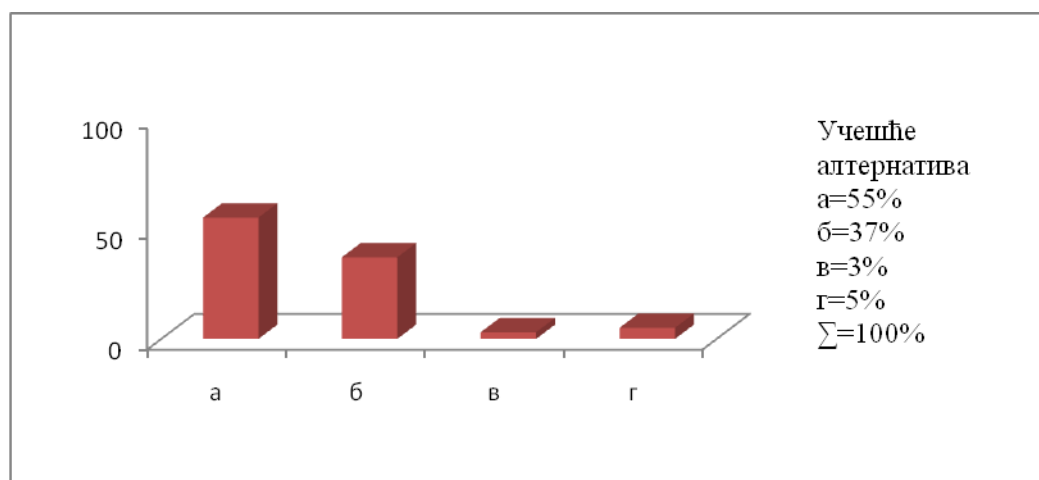
Синтагму, „туристичко село“, требало би почети користити у свим рекламним наступима рајачког културног туризма, с тим што је, уз то, неопходно убрзано радити на предложеним трансформацијама. На тај начин започето коришћење синтагме „туристичко село Рајац“ све би се више оправдавало са напредовањем у имплементацији предложених промена.

Савремена теорија културног туризма подразумева да „туристичко село“ обухвата туристички развијено село. Управо зато је битно да се са тим новим рекламним називом што пре отпочне, и крене оног тренутка када се приступи ревитализацији културног наслеђа Рајца.

Табела 56. У каквом облику треба организовати рајачки културни туризам?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) у облику туристичког села	10	50
	б) у облику етно села	8	40
	в) у неком другом облику	1	5
	г) не могу да се изјасним	1	5
	$\Sigma 1$	20	100
2. Представници Неготина	а) у облику туристичког села	12	60
	б) у облику етно села	7	35
	в) у неком другом облику	-	-
	г) не могу да се изјасним	1	5
	$\Sigma 2$	20	100
3. Укупно (1+2)	а) у облику туристичког села	22	55
	б) у облику етно села	15	37
	в) у неком другом облику	1	3
	г) не могу да се изјасним	2	5
	$\Sigma 3$	40	100

Извор: Упитник – питање 53. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 54. Збирни резултати табеле бр.56

Регистрационе форме туристичких села зависе од националног законодавства којим се уређује област културе и привређивања. Такође, регистрациони облик туристичког села условљен је и тиме ко су власници расположивог споменичког наслеђа и традиционалних кућа у којима одседају туристи. У свему томе уобичајено је да се посредничке туристичке фирме називају агенцијама, оне имају форму малих предузетничких фирми. Насупрот томе, туристичке организације, које директно врше туристичке услуге на одређеним дестинацијама, углавном се региструју као привредна друштва (друштва са ограниченом одговорношћу, ортачка друштва, акционарска друштва и др.). Када је у питању туристичко село, и пружање директних туристичких услуга, најчешће се за регистрациони облик бављења таквим туризмом користи облик акционарског друштва (односно туристичког друштва).

Пројектовано будући рајачки културни туризам, вероватно је најбоље решење да се он обавља преко прикладног туристичког друштва, као специфичног облика акционарског друштва. У овом случају, акционари би могли бити сви заинтересовани власници пивница и традиционалних зграда за пријем туриста. Њихови стартни удели (акције) били би пропорционални вредности имовине коју стављају у функцију реализације туристичких услуга. Овоме би се још могао додати пропорционални новчани улог, који је неопходан за пословно стартовање основног туристичког друштва Рајац. Са овим организационим моделом сагласна је већина испитаника (табела 57, слика 53.). Они сматрају, да будућа туристичка организација треба да има форму туристичког (акционарског) друштва (28 испитаника или 70 %).

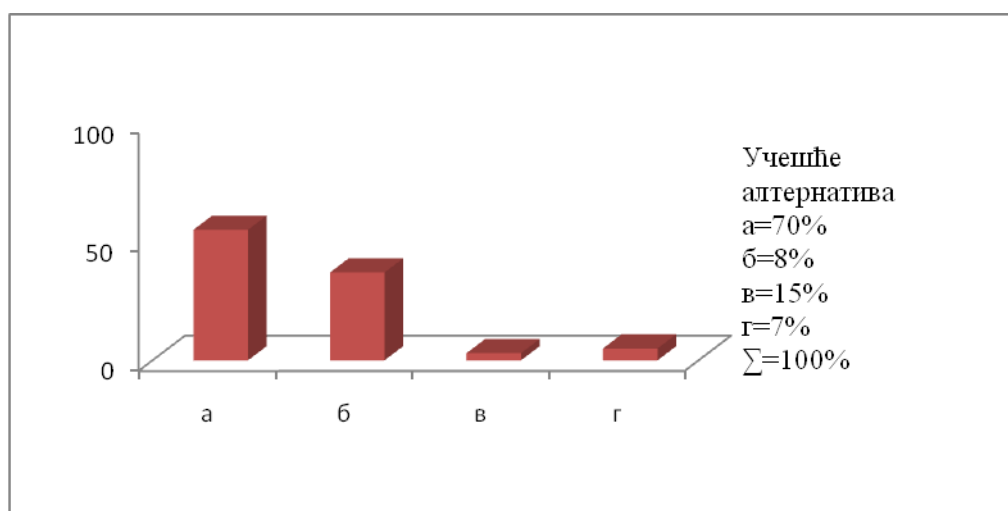
Предложено туристичко друштво најбоље је покренути при истеку периода у коме ће, евентуални концесионар, бринути о ревитализацији рајачког културног туризма. Међутим, ако се то не деси, што није целисходно, предложено туристичко друштво свакако треба убрзано основати. Специфичност предложеног туристичког друштва је у томе, што би сви заинтересовани мештани Рајца, у форми удела, уложили одређени новчани капитал. Један број њих, адекватним дугорочним уговорима са друштвом, регулисао би своју улогу у пружању туристичких услуга, везаних, на пример, посете пивницама, услуге смештаја и исхране туриста и сл.).

Но, то су само неке могућности које пружа предложено ново туристичко друштво. Између могућих варијанти, свакако треба одабрати ону специфичну за средину каква је Рајац са мештанима заинтересованим за ову туристичку делатност.

Табела 57. Какву регистрациону форму у будућности треба да има рајачки културни туризам?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) форму туристичког друштва	13	65
	б) форму туристичке задруге	2	10
	в) неку другу форму	4	20
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) форму туристичког друштва	15	75
	б) форму туристичке задруге	1	5
	в) неку другу форму	2	10
	г) не могу да се изјасним	2	10
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) форму туристичког друштва	28	70
	б) форму туристичке задруге	3	8
	в) неку другу форму	6	15
	г) не могу да се изјасним	3	7
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 54. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 53. Збирни резултати. табеле бр. 57

Када се у туристичком селу туризам организује у форми туристичког друштва (акционарског друштва) основно питање које се поставља јесте, ко треба да чини чланове тог друштва. Најбоље решење је да при регистрацији друштва стартне акционаре чине заинтересовани власници споменичког наслеђа и традиционалних зграда који намеравају да се укључе у туризам. Они, као оснивачи, прво треба да прихвате укључивање њихове имовине у функцију туризма. Она ће се, затим користити у ту сврху сходно посебним уговорима. Оснивачи су дужни да, при томе, откупе прве акције, а затим се база матичних акционара може ширити ка осталим акционарима, сагласно пословној политици туристичког друштва.

Подразумева се да ово не важи за предложеног концесионара. Он би требало да са општином Неготин закључи адекватан уговор о вођењу рајачког културног туризма у одређеномвременском периоду у којем ће, уз одређени стимулативни додатак, настојати да поврати уложени капитал. Подразумева се да се уговором морају регулисати права и обавезе општине Неготин, концесионара и мештана Рајца, који се укључују у туризам.

Треба истаћи, да је најбоље решење да се туристичко друштво Рајца оснује при истеку концесионог периода и да се на наведени начин, укључе мештани Рајца (табела 58, слика 54.). Са оваквим решењем је сагласна већина испитаника која сматра да матичне чланове друштва треба да чине заинтересовани власници пивница и традиционалних кућа у Рајцу (28 испитаника или 70 %).

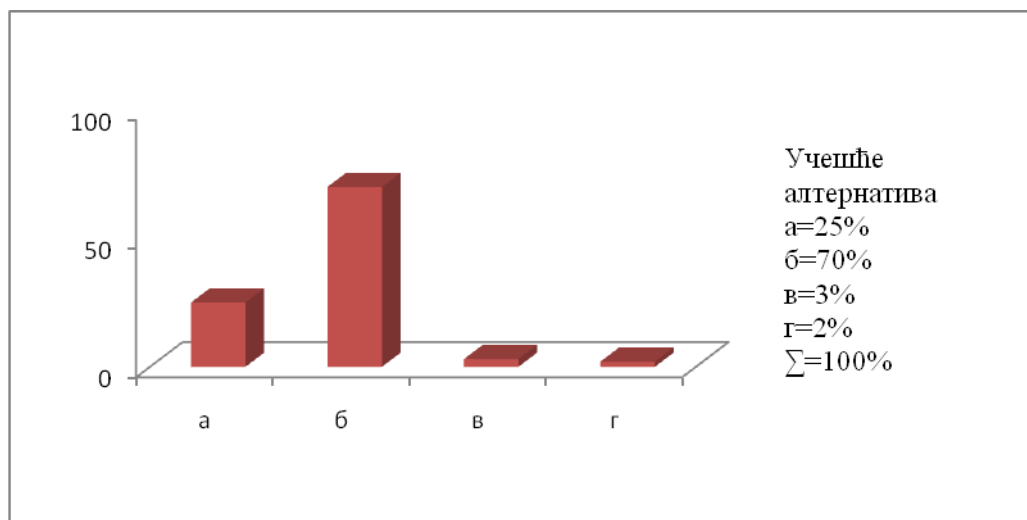
Оваква будућност рајачког културног туризма је разумљива, јер се, привременим увођењем концесионара, решавају проблеми обезбеђивања средстава за неопходну ревитализацију сеоског културног наслеђа. У случају ангажовања концесионара, поред осталог, битно је да се заинтересовани мештани уговорно укључе у туризам односно да се формира управно тело које би учинили представници концесионара и мештана. Овај орган ће вршити надзор над радом туристичког друштва. Ово је како је раније већ речено, прелазно решење, које би трајало до важења уговорног ангажмана са одабраним концесионаром.

Овај предлог заснива се на идеји да чланове новог туристичког друштва првенствено чине заинтересовани мештани, у организацији концесионара, а затим, да они, као акционари преузму надлежности друштва.

Табела 58. Ко треба да чини матичне чланове будућег туристичког друштва Рајца?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) мештани као власници пивница	5	25
	б) власници традиционалних кућа	13	65
	в) и једни и други	1	5
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) мештани као власници пивница	5	25
	б) власници традиционалних кућа	15	75
	в) и једни и други	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) мештани као власници пивница	10	25
	б) власници традиционалних кућа	28	70
	в) и једни и други	1	3
	г) не могу да се изјасним	1	2
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 55. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 54. Збирни резултати табеле бр. 58

По теорији савременог туризма, сваки туристички организатор тежи да изгради свој препознатљив бренд, своју марку, која ће бити шире позната на тржишту туристичких понуда. На тај начин, побољшава се позиција туристичке организације за привлачење потенцијалних туриста, будући да свака организација управо функционише на основу финансијске накнаде коју добија за пружене туристичке услуге (посредничке или директне). Из тих разлога, свака савремена организација, различитим маркетиншким методама и пратећим рекламним активностима тежи да свој бренд учини што познатијим и атрактивнијим. У томе, према савременим туристичким трендовима у области сеоског туризма, најчешће се користе синтагме „туристичко село Х“, „туристички лапидаријум Y“ итд. Разуме се, конкретно село би за то требало да има реално покриће, посебно ако користи термин „лапидаријум“. У том случају, мора располагати веома вредним комплементарним споменичким наслеђем.

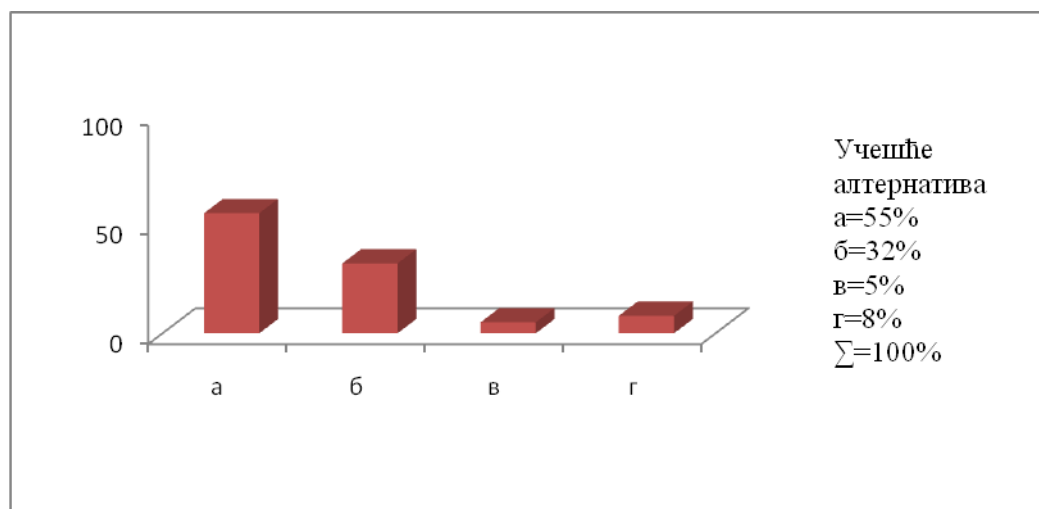
Када је реч о будућем културном туризму Рајца, он се рекламно може назвати „културни лапидаријум Рајца“ или „туристичко село Рајац“. Обе ове одреднице су рекламно основане и атрактивне. Ипак, између њих је вероватно атрактивнији и основанији назив „туристичко село Рајац“, будући да асоцира на село са веома вредним и ретким споменичким наслеђем. Но, ово питање дефинитивно треба да реши будући организатор туризма у овом селу (прво предложени концесионар, а касније предложено туристичко друштво Рајца). Овај избор, са своје стране, могу да олакшају одговори испитаника (табела 59, слика 55.), чија се већина залаже за назив „туристичко село Рајац“ (22 испитаника или 55%). Међутим, ни број оних који су се определили за назив „културни лапидаријум Рајца“ није занемарљив (13 испитаника или 32%).

Дакле, остаје дилема који од ова два рекламна назива треба изабрати. Оба су основана, с тим што одређену предност има назив „туристичко село Рајац“. Међутим, ову дилему треба да реше будући чланови туристичког друштва овог села. У томе је чак могућа и комбинација по којој се село Рајац, у првих неколико година, може назвати „туристичко село Рајац“, а касније се то може преименовати у „културни лапидаријум Рајца“. Ово због тога, што коришћење термина „лапидаријум“ подразумева изузетно уређен простор са вредним споменицима културе, а да би се то у Рајцу десило потребно је подуже време да се његово споменичко наслеђе уреди.

59. Какве рекламне називе у будућности треба да има рајачки културни туризам?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) туристичко село Рајац	10	50
	б) културни лапидаријум Рајца	8	40
	в) неки други назив	2	10
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) туристичко село Рајац	12	60
	б) културни лапидаријум Рајца	5	25
	в) неки други назив	-	-
	г) не могу да се изјасним	3	15
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) туристичко село Рајац	22	55
	б) културни лапидаријум Рајца	13	32
	в) неки други назив	2	5
	г) не могу да се изјасним	3	8
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 56. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 55. Збирни резултати табеле бр. 59

Када је реч о сеоском културном туризму, осетљиво питање представља и то на који начин регулисати односе између матичне туристичке организације и мештана, власника сеоских споменика културе (првенство објеката традиционалног сеоског градитељства). То се, свакако, може најефикасније решавати адекватним дугорочним пословним уговорима у којима се утврђују међусобна права и обавезе уговорних страна. Најбоље је да се утврде стандарди пружања туристичких услуга, у смислу разгледања споменика културе, обезбеђивања смештаја туристима, увођења туриста у традицију села и сл., с тим да туриста, све те услуге, плати туристичкој организацији, а она, затим, део тога врати ангажованим мештанима. Тиме се најефикасније избегава појава различитих накнада за исте туристичке услуге.

Ово би требало да важи и за организатора културног туризма у Рајцу, без обзира да ли је он концесионар или туристичко друштво. Са овим решењима се слаже већина испитаника (табела 60, слика 56.). Наиме, они процењују да тај однос треба уредити дугорочним пословним уговорима (33 испитаника или 82 %).

Исправност оваквог решења је вишеструка. Она, нарочито, проистиче из чињенице да ће се мештани Рајца, ради учешћа у туризму, изложити озбиљним трошковима, па је, зато, битно да их могу оправдати дугорочном сарадњом. Таквим уговорима, одређени мештани, везују своју будућност за туризам и тиме добијају додатни мотив да у њему активно и мериторно учествују. Наравно, ово подједнако важи и за концесионара и за будуће туристичко друштво.

Посебно треба имати у виду битну разлику између дугорочних и парцијалних (краткорочних) уговора. Дугорочним уговорима између заинтересованих мештана и будућег туристичког друштва Рајац, практично се везује економска судбина обе уговорне стране. На тај начин, мештани могу да планирају и улажу своја средства у очување имовине као дела културног блага Рајца, а туристичко друштво има поузданог партнера у реализацији конкретног сеоског туризма. Сасвим обрнута ситуација односи се на парцијалне уговоре, по којима се ни једној од уговорних страна не отвара сарадничка перспектива.

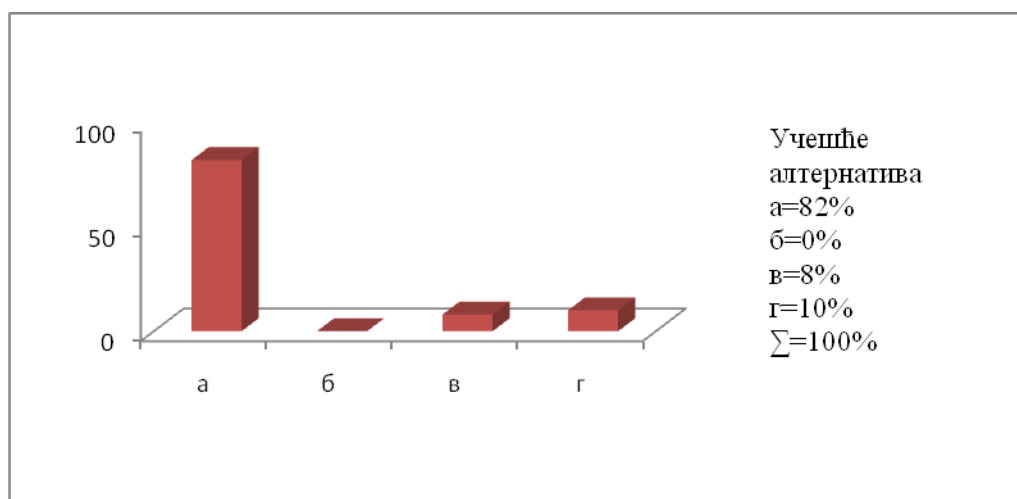
Може се закључити да је већински одговор испитаника на ово питање веома значајан, и у високој је корелацији са опредељењем аутра овог рада, као истраживача.

Табела 60. Чиме треба регулисати односе између будуће туристичке организације или

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) дугорочним пословним уговорима	16	80
	б) парцијалним пословним уговорима	-	-
	в) на друге начине	3	15
	г) не могу да се изјасним	1	5
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) дугорочним пословним уговорима	17	85
	б) парцијалним пословним уговорима	-	-
	в) на друге начине	-	-
	г) не могу да се изјасним	3	15
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) дугорочним пословним уговорима	33	82
	б) парцијалним пословним уговорима	-	-
	в) на друге начине	3	8
	г) не могу да се изјасним	4	10
	Σ 3	40	100

концесионара и мештана Рајца који су укључени у туризам?

Извор: Упитник – питање 57. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 56. Збирни резултати. табеле бр.60

4.4. Очекивани ефекти од пројектованог развоја

4.4.1. Очекивани парцијални ефекти

Прихватањем пројектованог развоја рајачког културног туризма и његовом имплементацијом, реално је очекивати одговарајуће резултате, попут значајног подизања квалитета, изразито повећање економских ефеката, и повећање мултикултуралних ефеката.

Према датим предлозима, рајачки културни туризам би био систематски ревитализован у смислу враћања изворне аутентичности споменичком културном наслеђу (првенствено пивницама, старом гробљу и традиционалним зградама), односно акцентирања рајачке традиционалне духовности, што би, заједно, изразито подигло квалитет рајачког културног туризма. На основу тога би се оправдао дати предлог да се будући рајачки туризам рекламно назове „туристичко село Рајац“ и да се на основу тога гради и негује његов бренд. Ово подједнако важи како за ангажовање предложеног концесионара, као организатора тог туризма на одређено време, тако и за касније туристичко друштво Рајца.

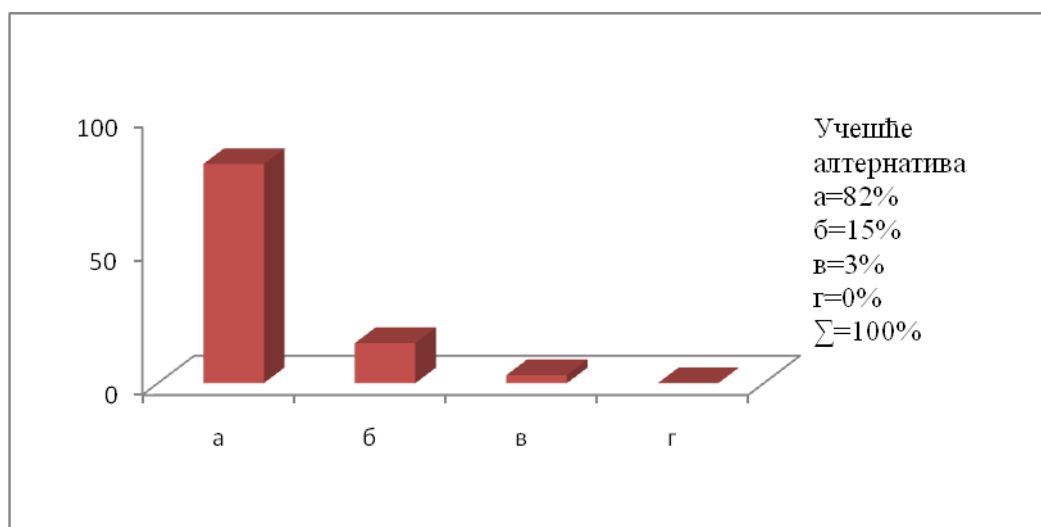
Са том оценом сагласна је велика већина испитаника (табела 61, слика 57.), која цени да би се, предложеним развојем овог сеоског туризма, његов општи квалитет значајно подигао (33 испитаника или 82%). Одговори испитаника су сасвим логични, будући да предложене промене воде ка озбиљној ревизализацији расположивог културног наслеђа, које имплицитно утичу на значајан раст квалитета туристичке понуде.

Дакле, предложене промене би, у примени, непосредно утицале на повећање квалитета свих битних фактора посматраног сеоског туризма: припремљеност културног наслеђа, пратећу туристичку понуду, организацију туризма и пружене услуге туристима. Садејство свих ових фактора имплицитно би водило израстању сеоског културног туризма у теоријски дефинисано „туристичко село“ које, по дефиницији, постиже високе крајње ефекте. И на овом завршном месту, ваља истаћи пун склад између датих одговора испитаника и утврђених развојних поставки које су пројектоване.

Табела 61. Применом предложеног развоја, какав би био општи квалитет рајачког туризма?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) значајно виши од досадашњег	17	85
	б) осетно виши од досадашњег	2	10
	в) мало виши од досадашњег	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) значајно виши од досадашњег	16	80
	б) осетно виши од досадашњег	4	20
	в) мало виши од досадашњег	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) значајно виши од досадашњег	33	82
	б) осетно виши од досадашњег	6	15
	в) мало виши од досадашњег	1	3
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 58. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 57. Збирни резултати табеле бр.61

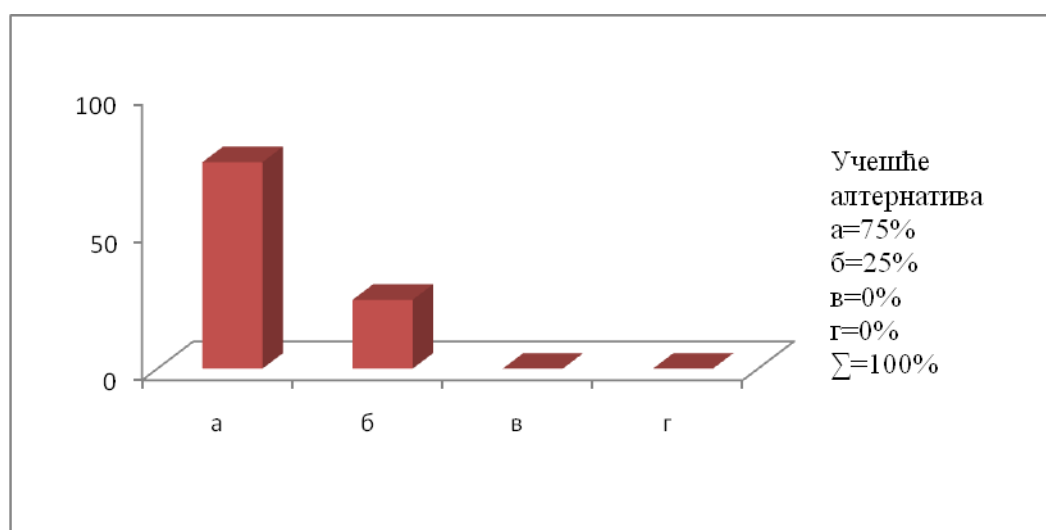
Теорија савременог културног и сваког другог туризма, као специфичне привредне гране, указује да економска ефикасност конкретног туризма зависи од квалитета туристичке понуде и целисходности примењене укупне организације те делатности. Сведено на област сеоског културног туризма, то практично значи да ће он бити ефикасан у мери квалитета расположивог културног наслеђа и на тој основи квалитета примењене организације те врсте туризма. Ниво економске ефикасности сваке делатности, па тиме и сеоског културног туризма, најефикасније се мери оствареном стопом рентабилности као процентуалним односом између добити (профита) и коришћеног капитала, односно временом враћања коришћеног капитала као обрнутог односа уложеног капитала и остварене добити. У оба ова случаја је битно да стопа рентабилности буде што већа (на пример: преко 10%), односно да време враћања капитала буде што краће (на пример: испод 10 година). У случају рајачког културног туризма, због непотпуних података, није могуће утврдити стопу рентабилности досадашњег тог туризма нити време враћања уложеног капитала у ту делатност. Но, по расположивим подацима, доста поуздано се може тврдити да су ти резултати веома ниски и зато економски неприхватљиви. Зато не чуди података по коме скори сви испитаници сматрају (Табела 62, Слика 58.) да ће се применом предложеног развоја рајачког културног туризма његова економска ефикасност значајно побољшати у односу на досадашњу (30 испитаника или 75%).

То практично значи да се од предложеног развоја посматраног туризма с разлогом очекује да он у будућности буде економски ефикасан, што представља елиминаторни услов функционисања сваке привредне организације па тиме и будуће организације рајачког културног туризма. Међутим, овим се истичу само економски резултати од интереса за рајачки туризам. Њима свакако треба додати и економске резултате које ће од тога корист имати локална самоуправа и читава Србија. Наиме, приликом постизања економских вредних резултата од посматраног туризма имплицитно се доприноси јачању како локалних и републичких буџетских прихода, тако и пензијских, здравствених и социјалних фондова. Ово проистиче из чињенице да ће се растом економских ефеката посматраног туризма повећати локално запошљавање из чијих зарада се издвајају средства за поменуте буџете и фондове. Према томе, са очекиваним растом одрживих економских резултата од таквог будућег рајачког туризма, оствариваће се наведени ефекти не само на интерном већ и на екстерном плану. Тиме ће се постићи први и најзначајнији економски ефекат који се с разлогом очекује од пројектованог развоја рајачког културног туризма.

Табела 62. Применом предложеног развоја, какви би се економски ефекти постизали у рајачком културном туризму?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) значајно бољи од досадашњих	13	65
	б) осетно бољи од досадашњих	7	35
	в) мало бољи од досадашњих	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) значајно бољи од досадашњих	17	85
	б) осетно бољи од досадашњих	3	15
	в) мало бољи од досадашњих	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) значајно бољи од досадашњих	30	75
	б) осетно бољи од досадашњих	10	25
	в) мало бољи од досадашњих	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 59. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 58. Збирни резултати табеле бр.62

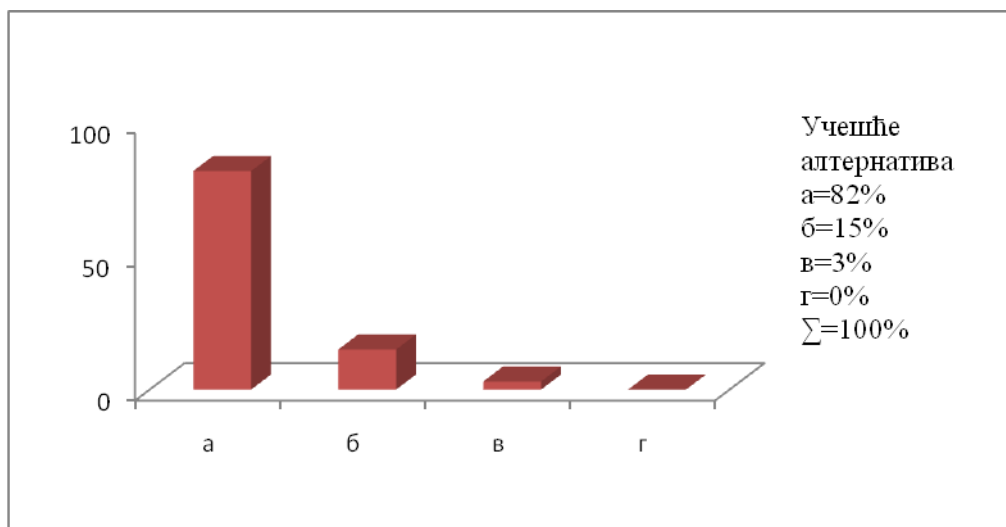
На крају треба истаћи неекономски, тј. друштвени резултат сваког културног туризма који се још назива мултикултурални. Он се своди на то што се при културном туризму мешају културе туриста и култура места где се обавља културни туризам. У том процесу се сучељавају те културе, што утиче да се из њих ствара нова оплемењена и обogaћена друштвена култура. Оваквим процесима нарочито добија култура која располаже развијеним и богатим културним дестинацијма, која кроз културни туризам побољшава свој укупни рејтинг у односу на иностранство. Истовремено, као последица тога, кроз дифузију своје културе путем културног туризма, конкретна земља заузима виши ниво у међународном рангирању и тиме постаје привлачнија за привредну и укупну међудржавну сарадњу. Све то заједно указује на крупан значај националног и међународног културног туризма.

Сведено на предмет овог истраживања, може се рећи да су досадашњи мултикултурални ефекти рајачког културног туризма из раније истакнутих разлога били веома скромни у односу на потенцијал споменика културе овог села. Из тог разлога главнина испитаника се изјаснила да би предложени развој посматраног сеоског туризма (Табела 63, Слика 59.) свакако довео до значајног подизања његових мултикултуралних ефеката (33 испитаника или 82%). То практично значи да би се тиме не само позитивно деловало на јачање брeнда посматраног сеоског туризма, већ би се тиме посредно утицало на раст угледа Неготинске Крајине и целине Србије у светској породици народа. Овај очекивани ефекат од предложеног даљег развоја рајачког културног туризма, са своје стране, представља крупно оправдање за његову имплементацију. Као што се види, овај други и завршни очекивани ефекат од предложеног даљег развоја рајачког културног туризма неспорно је веома значајан не само за подизање културног рејтинга Србије у свету, већ и за повећање броја туриста, посебно из иностранства. Наиме, са растом културног ретинга Србије у коме је уграђен и културни рејтинг Рајца, свакако ће се повећавати и атрактивност рајачког културног туризма која ће тиме постати све привлачнија за домаће и стране туристе који гравитирају сеоском културном туризму. Тиме се имплицитно долази до закључка по коме будућа економска ефикасност рајачког културног туризма у основи зависи од раста угледа тог туризма, односно од своје мултикултуралне дисперзије. Управо зато се може рећи да у тим релацијама пројектован раст квалитета посматраног туризма практично представља независну варијаблу која директно утиче на очекивани раст будућих економских ефеката тог туризма.

Табела 63. Применом предложеног развоја, какви би се мултикултурални ефекти постизали у рајачком туризму?

Групе испитаника	Понуђени анкетни одговори	Број одговора	% одговора
1. Представници Рајца	а) значајно бољи од досадашњих	16	80
	б) осетно бољи од досадашњих	3	15
	в) мало бољи од досадашњих	1	5
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 1	20	100
2. Представници Неготина	а) значајно бољи од досадашњих	17	85
	б) осетно бољи од досадашњих	3	15
	в) мало бољи од досадашњих	-	-
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 2	20	100
3. Укупно (1+2)	а) значајно бољи од досадашњих	33	82
	б) осетно бољи од досадашњих	6	15
	в) мало бољи од досадашњих	1	3
	г) не могу да се изјасним	-	-
	Σ 3	40	100

Извор: Упитник – питање 60. (Коефицијент корелације 1. и 2. – $r > 0,9$).

Слика 59. Збирни резултати табеле бр.63

4.4.2. Очекивани општи ефекти

Синтетизовано гледано, пројектован даљи развој рајачког културног туризма у овом раду ослањао се на теорију савременог туризма, затим на атрактивни и слабо уређени и коришћени рајачки културни потенцијал, као и на могућности које се реално могу искористити за даљи веома успешан развој тог туризма. У овом контексту од пројектованог даљег развоја посматраног сеоског туризма кроз његову имплементацију се могу очекивати одређени веома значајни интерни и екстерни ефекти⁵¹.

Интерни ефекти могу се поделити на локалне и републичке. У локалне ефекте спадају: ревитализовање рајачких споменика културе (нарочито пивница и старог гробља) као битног потенцијала за успешан сеоски туризам, затим оживљавање села уз подизање запослености и животног стандарда његових становника, односно повећавање доприноса Рајца целини развоја неготинске општине. С друге стране, у републичке ефекте од оваквог развоја рајачког културног туризма нарочито спадају: допринос расту укупног економског развоја наше земље, односно допринос њеном културном угледу у иностранству са разним пратећим позитивним импликацијама.

Из свега тога може се извести основна констатација по којој се посматрани сеоски културни туризам као веома заостао у односу на коришћено богато али неуређено културно наслеђе, одговарајућим мерама може ревитализовати тако да се ово село с разлогом може убрзо сврстати у савремена тзв. туристичка села чији би ефекти били значајни и на локалном и на републичком нивоу. Управо у том смислу су у претходним излагањима изложене и образложене мере за ту и такву ревитализацију посматраног сеоског туризма која је практично изводљива и кроз време одржива. Све те мере у суштини проистичу из комплементарног коришћења савремене културологије, затим савременог туризма, односно из савремене економије.

⁵¹У свакој делатности се остварују разни интерни и екстерни ефекти. Зато ово важи и за очекиване ефекте од имплементације пројектованог развоја рајачког културног туризма – где је интерне и екстерне ефекте најбоље поделити на локалне и шире.

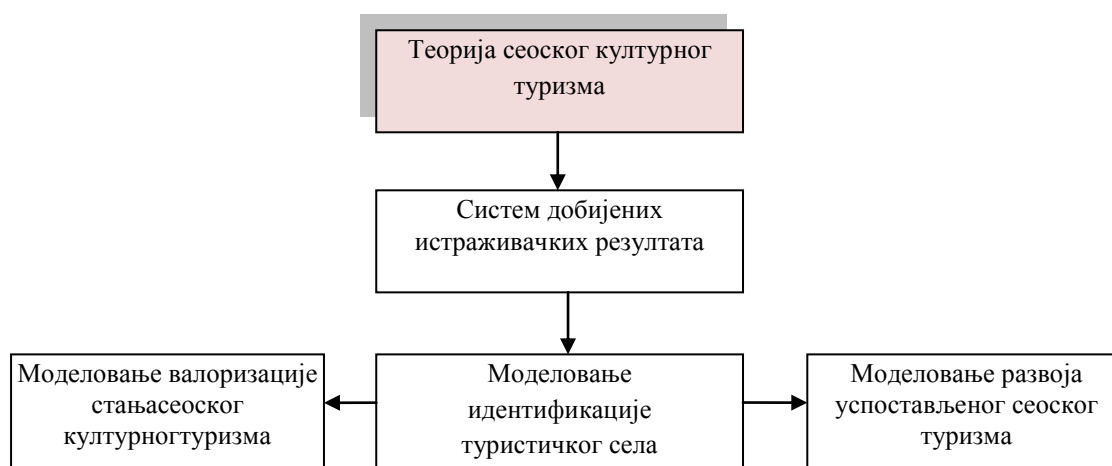
5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

5.1. Структура добијених истраживачких резултата

5.1.1. Артикулација добијених резултата

Целина претходних разматрања, односила се на културни туризам у неготинском селу Рајац које располаже изузетно значајним споменицима културе (нарочито познатим тзв. пивницама и старом гробљу са уметнички и духовно веома вредним надгробним споменицима). Основицу тих разматрања чинила је савремена теорија културног туризма која туризам третира као привредну делатност са значајним економским и културним импликацијама.

Разматрања заснована на коришћењу савремене теорије културног туризма и сакупљених и интерпретираних емпиријских података, омогућила су добијање адекватних истраживачких резултата који се могу структурирати у систем са три међусобно усклађена и комплементарна подсистема, и то: подсистем моделовања идентификације туристичког села, подсистем моделовања евалуације сеоског културног туризма и подсистем пројектовања развоја сеоског културног туризма (Слика 60.).⁵²

Слика 60. Систем добијених истраживачких резултата

⁵² Миловановић, А. Оп.цит.

Према приказаној илустрацији, систем добијених резултата истраживања у овом раду има следећу структуру:

- моделовање идентификације туристичког села, у склопу чега су продубљени критеријуми шта у теоријском смислу чини савремено туристичко село;
- моделовање валоризације сеоског културног туризма, где су изложени и затим примењени методолошки поступци за утврђивање стања у конкретном сеоском културном туризму;
- моделовање развоја сеоског културног туризма, унутар чега су теоријски пројектовани и потом примењени методолошки поступци за успешан развој конкретног сеоског културног туризма.

Када је реч о моделовању идентификације туристичког села, треба истаћи утврђене критеријуме какво село се може назвати туристичким у које спадају следећи резултати овог истраживања:

- критеријум по коме село мора располагати оригиналним и вредним културним наслеђем које је атрактивно за потенцијалне туристе;
- критеријум који обухвата утврђивање, публиковање и коришћење адекватне туристичке понуде;
- критеријум који се своди на то да носилац туризма има прикладну организацију за реализовање понуђеног туризма;
- критеријум који подразумева да туристичко село мора реализовати културни туризам на одржив начин уз остваривање позитивних економских и општих резултата.

Када је у питању моделовање валоризације сеоског културног туризма, у овом истраживању су остварени ови резултати:

- дефинисан је општи методолошки поступак како треба валоризовати резултате рада сеоског културног туризма;
- утврђено је стању у рајачком културном наслеђу, где је констатовано да је оно услед запуштености расположивог наслеђа у основи незадовољавајуће у односу на потребе културног туризма;
- утврђено је да је организација рајачког културног туризма изразито слаба;

- констатовано је да су досадашњи економски и општи ефекти туризма изразито ниски;
- констатовано је да такво стање не омогућује да се на основу таквих резултата село Рајац прогласи истинским туристичким селом.

Најзад, када се посматра моделовање развоја сеоског културног туризма, у овом истраживању су остварени следећи резултати:

- детерминисан је општи методолошки поступак за развој (ревитализацију) сеоског културног туризма који не даје прихватљиве резултате;
- пројектована је потреба и начини ревитализације рајачког културног наслеђа (споменичког и духовног), како би се оно могло успешно користити у туристичке сврхе;
- оквирно је пројектована будућа понуда рајачког културног туризма која би у примени требала да буде ефикасна;
- пројектована је будућа организација рајачког културног туризма;
- развој рајачког културног туризма убрзано ће постати ефикасан и омогућити да се село Рајац с разлогом прогласи за савремено туристичко село.

5.1.2. Дескрипција добијених резултата

Остварени општи и конкретни резултати у овом истраживању бројни су и они се могу артикулисати на а) научне (теоријске) и б) стручне (апликационе) резултате.

а) У научне резултате, сагласно претходном, спадају остварени резултати у вези са моделовањем савременог туристичког села, затим са моделовањем валоризације сеоског туризма у смислу да ли оно испуњава услове да се назове туристичким селом, односно са моделовањем развоја туризма у селу да оно постане и остане туристичко село.

Први научни резултат је добијен извршеним моделовањем савременог туристичког села који чини покушај да се савремена теорија сеоског културног туризма продуби овде утврђеним критеријумима које треба да испуни село да би се назвало туристичким селом. У те критеријуме, како је већ речено, спадају: потреба располагања туристички атрактивним културним наслеђем, потреба утврђивања и примене адекватне туристичке понуде, потреба да носилац туризма успостави прикладну

организацију сеоског туризма, односно потреба да успостављени туризам буде ефикасан и одржив.

Други научни резултат добијен је извршеним моделовањем валоризације сеоског туризма са аспекта да ли он испуњава услове да се село назове савременим туристичким селом. Тим моделовањем се истиче потреба проучавања стања: културног наслеђа, примењене туристичке понуде, успостављање организације туризма, као и економских и општих ефеката који се остварују у конкретном сеоском туризму. Овај нови научни резултат је искоришћен за оцену стања рајачког културног туризма, где је закључено да се он не налази на потребном ниову који захтева теоријски дефинисано туристичко село. Зато и овде ваља указати да се овим резултатом тежи продубљивању научне теорије сеоског културног туризма.

Трећи научни резултат у овом истраживању остварен је моделовањем туризма у селима која претендују да се назову туристичким селима. Унутар тога, разрађени су методолошки поступци за ревитализацију расположивог културног наслеђа, идентификацију атрактивне туристичке понуде, успостављање адекватне унутрашње организације туризма, као и пројектовање оцене на који начин и којом динамиком конкретно село може прерасти у савремено туристичко село. И овде ваља истаћи, да је овај научни резултат коришћен за пројектовање развоја посматраног рајачког туризма са намером да се ово село убрзано сврста у савремена туристичка села, за шта има битне културне потенцијале.

б) Стручни резултати у овом истраживању су многобројнији и они су, управо, добијени на основу конкретне примене наведених научних резултата. У њих спадају резултати у вези са стањем и даљим развојем посматраног рајачког културног туризма.

Када се посматрају добијени стручни резултати везани за садашње стање рајачког културног туризма, у њих спадају:

- претежно лоше стање у рајачком културном наслеђу које је запуштено и које треба ревитализовати да би се ефикасно користило у туристичке сврхе;
- многе слабости у текућој понуди рајачког културног туризма, која има занемарљиве везе са савременим понудама туристичких села;
- многе девијације и недоследности у успостављеној организацији посматраног сеоског туризма, које скоро да немају никакво упориште у савременом сеоском културном туризму;

- веома слаби економски и општи резултати који се у таквом рајачком културном туризму остварују;
- аргументована констатација да се такав сеоски културни туризам не може сврстати у делатност савременог туристичког села.

С друге стране, када се приказују стручни резултати у вези са пројектованим развојем рајачког културног туризма да би се оно сврстало у савремена туристичка села, у њих нарочито спадају:

- пројектована технологија неопходне ревитализације рајачког културног наслеђа, како би оно представљало носећи темељ за израстање овог села у савремено туристичко село;
- конципирана општа форма пратеће туристичке понуде, која се по својим маркетиншким и рекламним решењима прикладно уклапа у савремену теорију припремања атрактивне туристичке понуде;
- пројектована будућа организација посматраног туризма уз потребу стартног ангажовања погодног концесионара и затим формирања предложеног туристичког друштва Рајца;
- предвиђени веома добри економски и општи резултати таквог развоја третираног туризма, који ће убрзано сврстати рајачки културни туризам у категорију савремених туристичких села са значајним локалним и републичким ефектима.

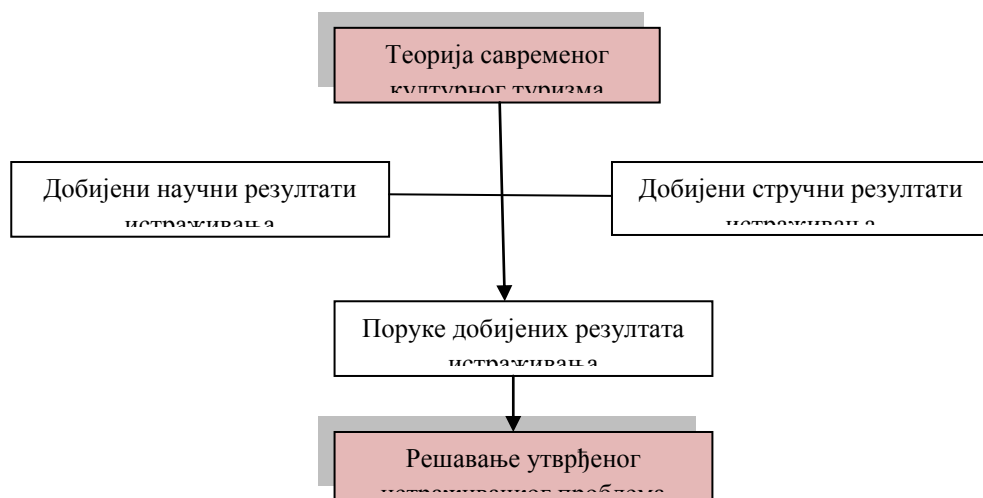
Као што се види, претходна разматрања показују да структуру добијених резултата у овом истраживању чине:

- три научна резултата апликативног типа, који претендују да се њима продуби савремена теорија сеоског културног туризма и који су у примени омогућили добијање адекватне структуре стручних резултата;
- девет стручних резултата (5 за стање и 4 за развој) који симболизују садашње неповољно стање у рајачком културном туризму и указују на могући и одржив даљи развој тог туризма како би он убрзано постао ефикасан и омогућио Рајцу да се сврста у савремена туристичка села где му је одавно припадало место.

5.2. Аргументација решења проблема истраживања

5.2.1. Интерпретација решења проблема

Проблем овог истраживања наведен је у уводу, и он се своди на постављено питање „како треба припремити и организовати рајачки културни туризам да он резултира значајним економским и општим ефектима?“ Овако постављено питање се управо заснивало на познатим и проверљивим чињеницама по којима посматрани туризам већ неколико последњих деценија постоји, али он пригушено функционише првенствено захваљујући мало броју мештана као ентузијаста без опипљиве и осетније организације. Управо из тих разлога постављен истраживачки проблем је окренут будућности и своди се на то како тако неповољно стање трансформисати у успешан сеоски туризам сагласно савременој теорији културног туризма. Решеност тог проблема треба потражити у порукама добијених научних и стручних резултата у овом истраживању где се први резултати односе на извршено моделовање савременог туристичког села са оценом стања и пројектовањем његовог развоја, док се другим техничким резултатима обухвата конкретан детектовање стања и конципирање развоја посматраног рајачког културног туризма (слика 61).⁵³ Наравно, у томе моделовано савремено туристичко село као пословно веома успешно представља независну варијаблу чије су се поруке користиле за добијање стручних резултата везаних за предметни сеоски туризам као зависну варијаблу. Другим речима, моделовано савремено туристичко село је представљало угледни еталон да се на основу њега истражи стање и пројектује даљи развој рајачког културног туризма.

Слика 61. Фактори решавања утврђеног истраживачког проблема

⁵³Радовановић, Т., Оп.цит. стр.129-133.

Према датој илустрацији, јасно је да у решавању утврђеног истраживачког проблема учествују теорија савременог културног наслеђа, затим добијени резултати истраживања, односно поруке тих резултата. Поменута теорија представљала је оквир у коме се решава истраживачки проблем. Добијени научни резултати истраживања представљали су креиране моделе за дефинисање туристичког села и за детерминисање стања и развоја туризма у том селу у функцији остваривања добрих крајњих економских и општих резултата. Добијени стручни резултати, уз коришћење поменутих модела, конкретно показују какво је стање и како треба развијати рајачки културни туризам да он у примени достигне ефикасност савременог туристичког села. Најзад, поруке добијених истраживачких резултата показују да ли је решен утврђени истраживачки проблем.

Полазећи од тога, треба рећи да се утврђени проблем у овом истраживању у суштини сводио на питање шта треба учинити да рајачки културни туризам, као сада веома неефикасан, постане високо ефикасан који одговара савременом туристичком селу. Одговори на ово питање проистичу из целине добијених истраживачких резултата који указују шта све треба учинити да рајачки културни туризам по ефикасности достигне савремено туристичко село. Ови одговори се у основи односе на следеће:

- рајачко културно наслеђе треба ревитализовати, како би оно добило на високој туристичкој атрактивности;
- рајачка рекламна понуда мора бити припремљена сагласно препорукама теорије савременог културног туризма;
- организацију рајачког културног туризма потребно је успоставити на принципима које сугерише савремена теорија културног туризма у смислу обухвата пословним комуницирањем, ангажованих запослених, веза са мештанима и окружењем и сл.;
- све ове промене у синтези треба да омогуће да рајачки културни туризам значајно добије на ефикасности и да он као такав поприми облике истинског туристичког села.

Ово све заједно имплицитно показује да је стартно утврђени проблем, кроз истраживање успешно решен. То потврђује наведена аргументација која је произашла из добијених истраживачких резултата, по којој је постављено питање како подићи ефикасност посматраног туризма решено утврђивањем конкретних развојних пројеката (ревитализација наслеђа, туристичка понуда и организација туризма).

5.2.2. Импликације решења проблема

Успешно решење постављеног истраживачког проблема утиче на остваривање дефинисаног циља истраживања, верификацију хипотеза и пројектовану оправданост истраживања.

Инерцијом успешно решеног проблема истраживања, ефикасно је решен и дефинисани циљ истраживања који се сводио на намеру да се овим истраживањем изврши покушај продубљивања савремене теорије сеоског културног туризма и кроз то пројектује модел на основу којег ће рајачки културни туризма постати значајно ефикаснији од досадашњег. Што се тиче покушаја продубљивања савремене теорије сеоског културног туризма, треба истаћи раније идентификована три нова научна резултата која претендују да је са њима тај аспект циља истраживања такође успешно решен. У тесној вези са тим је аспект циља истраживања усмерен ка подизању ефикасности посматраног сеоског туризма који је, датим пројектованим опредељењима, такође, успешно решен.

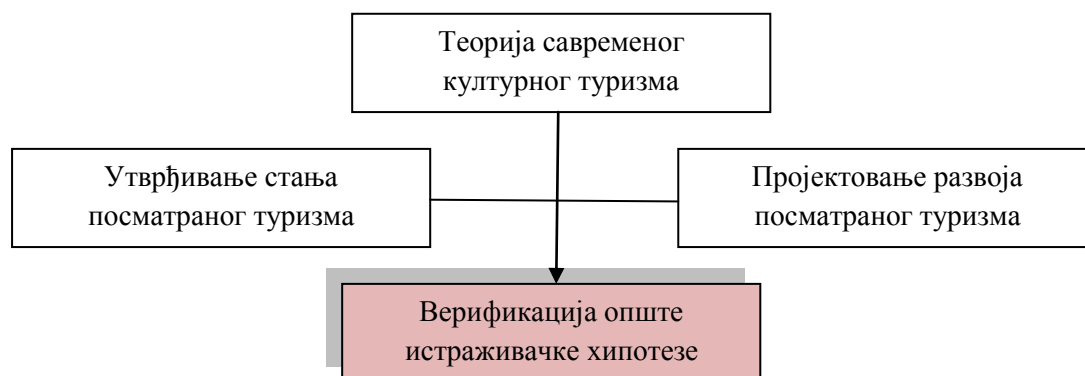
Што се тиче верификације постављених истраживачких хипотеза, треба истаћи да наведено решење истраживачког проблема веома доприноси да се оне потврде. Ово проистиче из чињенице што су све хипотезе (општа и неке посебне) тако дефинисане да њихова верификација директно зависи од тога да ли је или није решен истраживачки проблем. У овом случају он је успешно решен и то ће веома олакшати процес верификације ових хипотеза.

На крају, успешно решен проблем директно утиче на потврду стартно постављене научне и друштвене оправданости овог истраживања. У том контексту, научна оправданост истраживања потврђена је тиме што су, овим истраживањем, идентификована три научна резултата којима се тежи проширивању и продубљивању савремене теорије сеоског културног туризма. С друге стране, извршеним пројектовањем значајно ефикаснијег рајачког културног туризма од досадашњег, аргументована је постављена друштвена оправданост посматраног истраживања (у смислу: подизања рејтинга сеоског културног туризма у Србији, доприноса друштвеном запошљавању и буџетском приходовању итд.).

5.3. Верификација постављених истраживачких хипотеза

5.3.1. Верификација опште хипотезе

При верификацији постављене опште истраживачке хипотезе, мора се поћи од формулације која гласи: „остваривање успешног развоја рајачког културног туризма захтева прикладно ревитализовање локалног културног наслеђа и деловање адекватне туристичке организације сагласно савременој теорији сеоског културног туризма.“ Дакле, овде су, у оквиру констатације стања, постављена два крупна развојна захтева од којих се један односи на ревитализацију наслеђа, а други на формирање адекватне локалне туристичке организације (слика 62.). Овде утврђено стање посматраног туризма служи као стартна основа, док развојни захтеви представљају услове преко којих ће туризам добити на својој ефикасности.

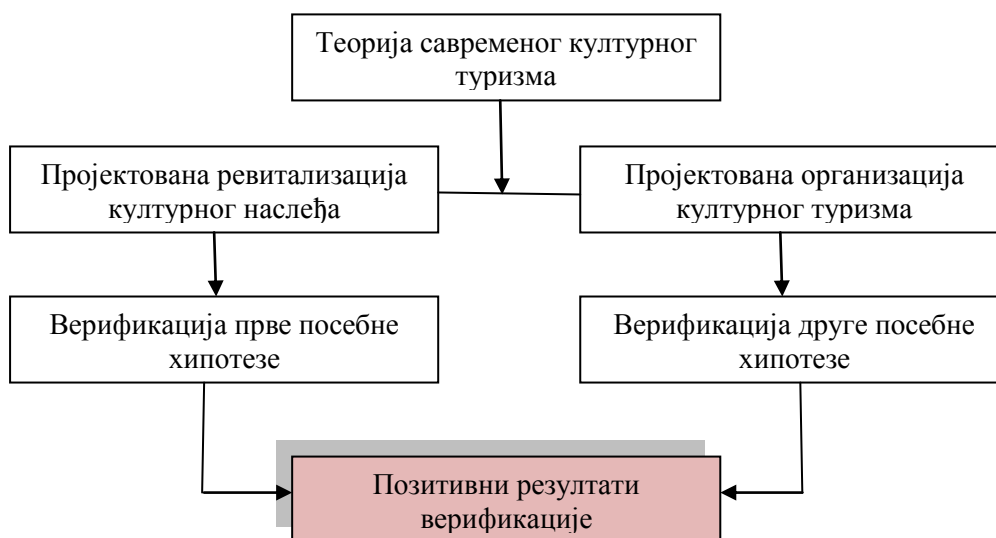

Слика 62. Фактори верификације опште истраживачке хипотезе

Претежно лоше садашње стање у посматраном туризму, представљало је основу за пројектовање таквог развоја који ће бити значајно ефикаснији. При томе, у склопу пројектованог развоја, наведени захтеви у хипотези су тако обрађени, да ће њиховим испуњењем предметни културни туризам значајно добити на ефикасности. На тај начин је, у потпуности, верификована тачност постављене опште хипотезе у овом истраживању. Ово се првенствено односи на чињеницу да је постигнута висока корелација ставова свих учесника у истраживању (испитаника, струке и истраживача).

5.3.2. Верификација посебних хипотеза

Постављене две посебне хипотезе у овом истраживању заправо представљају разраду опште хипотезе. Ради подсећања, прва посебна хипотеза гласи: „туристичко примеравање рајачког културног наслеђа подразумева да се оно уреди по стандардима савременог сеоског културног туризма,“ а друга се своди на став „утврђивање будуће организације рајачког културног туризма сагласно теорији те области значи да она удовољава потребе савремених све захтевнијих и пробирљивијих туриста.“ Као што се види, хипотезама се не обухвата стање посматраног туризма, јер је оно као незадовољавајуће већ добро познато, већ се указује на два захтева који су услов да тај туризам постане ефикасан. Отуда испуњеност тих захтева представља основу за верификацију наведених посебних истраживачких хипотеза (слика 63.).⁵⁴ У овом конкретном случају, пројектован је начин на основу којег ће се рајачко културно наслеђе ревитализовати за потребе туризма, чиме је верификована тачност постављене прве хипотезе. Исто важи и за другу хипотезу, јер је њена тачност верификована тиме што је пројектована будућа организација предметног сеоског туризма која, у примени, треба да репродукује високе економске и опште пословне резултате.

Слика 63. Процес верификације посебних истраживачких хипотеза

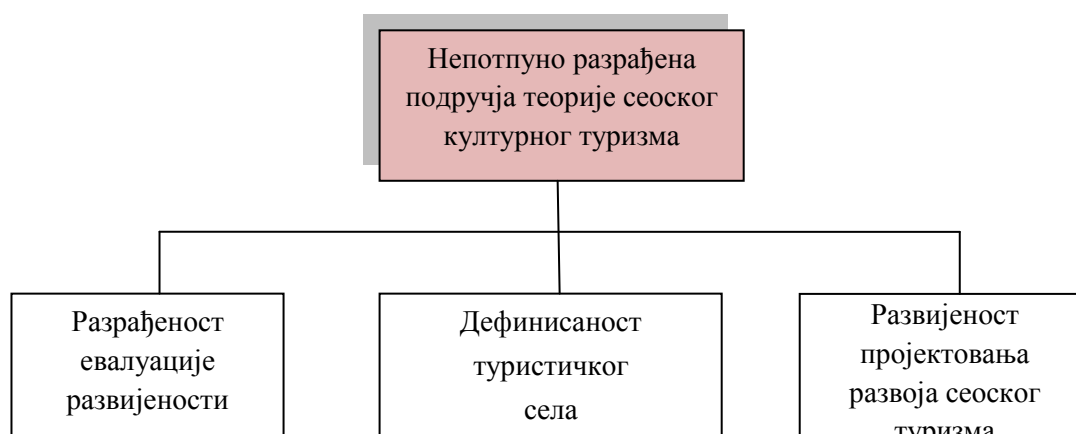
Овоме још треба додати извршено тестирање корелације одговора група испитаника на постављена анкетна питања у вези са пројектовањем даљег развоја рајачког културног туризма, које је показало да су њихови одговори у високој

⁵⁴ Михаиловић, Добривоје, Оп.цит. стр. 163-169.

сагласности, будући да је коефицијент корелације њихових одговора био у зони тзв. јаке везе (јер је износ тог коефицијента r био већи од 0,9, тј. $r > 0,9$). На овај начин је обезбеђен додатни доказ успешне верификације хипотеза, јер су одговори обе групе испитаника доста сагласни, односно зато што су ти одговори у тесној вези са ставовима аутора овог рада везаним за постављена анкетна питања. Слично важи и за извршено тестирање разлика између датих одговора две групе испитаника (представника Рајца и Неготина), односно између одговора обе врсте ових испитаника и симулираног одговора носиоца овог истраживања на иста та анкетна питања. Ово тестирање је изведено примером хиквадрат теста, при чему су добијени такви резултати који у оба случаја показују да су разлике у одговорима практично симболичне. То, са своје стране, показује да су тиме потврђене постављене хипотезе у овом истраживању – што као додатак представља потврду израчунатог коефицијента корелације ($r > 0,4$)

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПРЕПОРУКЕ

Савремена теорија сеоског културног туризма у основи се бави дескрипцијом суштине тог туризма. Описом коришћеног културног наслеђа, технологијом пружања таквих туристичких услуга, економским и општим ефектима тог туризма и сл. Међутим, у њој се скоро успутно говори о томе шта је заправо модерно туристичко село, како се валоризује конкретан сеоски културни туризам и како треба пројектовати ту врсту туризма да би она била високо ефикасна. Дакле, та три аспекта у посматраној теорији сеоског културног туризма нису дубље разрађивана (Слика 64.).

Слика 64. Недовољно развијена подручја теорије сеоског културног туризма

Извршеним научним истраживањем, у функцији и на примеру даљег успешног развоја, добијене су раније наведена три нова научна резултата којима се претендује да се текућа теорија сеоског културног туризма адекватно допуни, а у које спадају:

- моделовање идентификације савременог туристичког села у оквиру чега су изложени критеријуми по којима се неко село може назвати туристичким селом, а у које спадају: располагање атрактивним културним наслеђем, креирање модерне туристичке понуде, успостављање адекватне организације туризма и продуковање високих економских и општих пословних резултата;
- моделовање начина на основу којег треба валоризовати стање у конкретном сеоском културном туризму у смислу: провере стања расположивог културног наслеђа, оцене примењене туристичке понуде, оцене успостављене организације туризма и евалуације резултата који се у том туризму постижу;

- моделовање начина којим треба пројектовати даљи успешан развој сеоског културног туризма са аспекта: ревитализације културног наслеђа, побољшања туристичке понуде, усавршавања организације примењеног туризма и антиципирања пословних резултата које ће донети пројектоване промене.

Управо ова три моделовања, представљају основне научне резултате који су остварени овим истраживањем и које су послужила да се, у конкретном случају, проучи стање и пројектује развој рајачког културног туризма, односно да се на основу тога укаже шта све недостаје да посматрани сеоски туризам постане ефикасан и да се Рајац заслужно прогласи истинским модерним туристичким селом – што он по својим културним потенцијалима заслужује. Истовремено, ови научни резултати, приликом њиховог публикавања за научну јавност, представљају нове научне информације које се саопштавају ради њихове научне верификације (у смислу учешћа научне јавности и саме праксе у њиховој верификацији).

Наведене нове научне информације, добијене овим истраживањем, у суштини се могу применити у теоријске и практичне сврхе.

Гледано са аспекта њихове примене у теоријске сврхе, треба истаћи да оне морају успешно проћи кроз верификацију не само од научне јавности, већ и од саме туристичке праксе. Сходно томе, уколико оне успешно прођу ту верификацију онда се оне логички сврставају у научну теорију сеоског културног туризма, чиме се та теорија у одређеној мери допуњава и обогаћује. Наравно, други случај представља негативни резултат поменуте верификације, чиме наведени научни резултати губе то својство, па је њихово укључивање у наведену теорију нелогично и неприхватљиво. Међутим, гледано са аспекта на који начин су добијене наведене нове научне информације и шта оне значе, основна претпоставка је да ће оне успешно проћи пут своје научне верификације.

С друге стране, наведене нове научне информације, у садејству са утврђеним пратећим новим стручним информацијама, могу се несметано користити у самој пракси сеоског културног туризма. Ово подједнако важи за села са вредним културним наслеђем која намеравају да се баве културним туризмом, као и за села која се већ баве тим туризмом али имају слабе пословне резултате. Њихова примена нарочито је актуелна у Србији у којој је сеоски културни туризам изразито неразвијен, иако у њој постоје села која се успешно могу бавити културним туризмом (што нарочито важи за Рајац и нека друга села у неготинском крају). Ово тим више када се зна да се успешним

развојем сеоског културног туризма могу остварити бенефити који су веома значајни не само за конкретна села, већ и за припадајућу локалну самоуправу и читаву земљу.

При томе, треба имати у виду да су добијене нове научне и стручне информације у овом истраживању у основи оригиналне и да оне, као такве, нису до краја разрађене у оперативном смислу – што проистиче из карактера овог рада. Зато је битно, да се у примени обрати пажња на њихову суштину и конкретне практичне импликације информација.⁵⁵ Реч је наиме, о томе да се све ове информације као нове и оригиналне могу даље представљати и тиме примицати развојним захтевима конкретног сеоског културног туризма.

Извршено истраживање стања рајачког културног туризма, нарочито са културолошког аспекта, омогућује извођење великог броја закључака. Ипак, по значају се извајају следећи закључци:

а) Теорија савременог сеоског културног туризма новијег је датума и она се у суштини бави законитостима те врсте туризма, који стално добија на значају будући да се њиме осварују све значајнији економски и мултикултурални ефекти како за само село, тако и за читаву националну заједницу којој оно припада. Гледано у том контексту са аспекта садашње Србије, због многих неповољних околности, сеоски културни туризам у њој је изразито неразвијен чиме се значајно губи на економском и укупном културном плану. Управо зато је за предмет овог истраживања одабрано неготинско село Рајац са изузетним вредним културним наслеђем у коме се последњих деценија врше покушаји да се у њему развије адекватан сеоски културни туризам. Међутим, сви ти неусаглашени покушаји још нису довели до тога да посматрано село има ефикасан културни туризам. Зато је ово истраживање било усмерено на дескрипцију стања у посматраном сеоском туризму и на пројектовање његовог даљег успешног развоја сагласно савременој теорији те врсте туризма – чиме се добија модел по коме и друга села са вредним културним наслеђем могу кренути тим путем.

б) Да би ово истраживање било ефикасно изведено, према препорукама савремене методологије научног истраживања, за потребе његове реализације припремљен је и примењен адекватан пројекат истраживања. Он се суштински сводио на дефинисање проблема истраживања којим је постављено питање на којим основама треба развијати сада неефикасан рајачкикултурни туризам да он постане ефикасан и да

⁵⁵Ово више важи за нове научне информације као уопштене, а мање за нове стручне информације које су довољно технички уобличене.

се на основу тога село Рајац с разлогом може назвати туристичким селом. На основу тога детерминисан је адекватан предмет истраживања, који чини стање и даљи развој рајачког културног туризма и затим је утврђен циљ и дефинисана оправданост овог истраживања. Иза тога, у функцији успешног решавања проблема истраживања постављене су адекватне истраживачке хипотезе. Потом су одабране прикладне истраживачке метода са пратећим инструментима за прикупљање теоријских и емпиријских података. На крају је пројектована структура будућег истраживачког извештаја (тј. ове докторске дисертације), где је целина будућег текста артикулисана на: методолошке напомене, теорију општег и сеоског туризма, обележја рајачког културног туризма, стања у рајачком културном туризму, пројекцију развоја рајачког туризма, резултате истраживања и њихове импликације, као и основне закључке и препоруке. Иза тога следи излагање пратеће логистике (литературе и пратећих прилога). Ова структура је у потпуности испоштована у самом овом истраживачком извештају.

в) Приликом разматрања савремене теорије туризма, ради лоцирања сеоског културног туризма, прво су приказане основе и домети те теорије, а затим је указано на посебности савременог сеоског културног туризма. Ту је нарочито истакнуто да се сеоски културни туризам, у последње време, практикује и да се он у свету интензивно развија с обзиром на све веће ефекте који се у томе постижу. Истовремено у томе је нарочито подвучено да теорија сеоског културног туризма има дескриптивни карактер и да у њој ближе нису обрађени критеријуми по којима село може стећи статус тзв. туристичког села, односно нису идентификовани модели на основу којих се може валоризовати стање сеоског културног туризма и пројектовати даљи успешан развој конкретног сеоског туризма.

г) Карактер текућег рајачког културног туризма, као ужег предмета овог рада, приказан је у смислу његовог места у укупном неготинском туризму, затим са аспекта расположивих споменика културе (првенствено пивница, старог гробља и сеоске цркве) и пратеће духовне културе, као и токова у том туризму. У том контексту с разлогом је истакнуто да неготински крај има мноштво вредних споменика културе, унутар чега рајачко културно наслеђе заузима посебно место с обзиром на његову високу уметничку и духовну оригиналност која представља изузетан потенцијал да се употреби у туристичке сврхе. Поводом тога, на овом месту је аргументовано указано да је пратећи рајачки културни туризам успостављен последњих деценија и да се у њему,

због изузетних тешкоћа на локалном и републичком нивоу, континуирано постижу скоро занемарљиви економски и културни резултати.

д) Да би се неповољно стање у посматраном туризму додатно аргументовало и идентификовали разлози, у овом истраживању је реализовано адекватно анкетање представника рајачког културног туризма и представника културе и туризма у целини неготинског краја. Резултати тог истраживања су веома бројни и врло индикативни, од којих ће се продискутовати они који су најважнији. Први резултат у вези тога односи се на стање рајачког културног наслеђа као основе за адекватну туристичку делатност. Стање тог наслеђа, због дејства разних негативних фактора, је доста лоше првенствено због руиниране већине атрактивних пивница, запуштеног и напуштеног старог гробља са оригиналним и ретким надгробних споменика, малог броја најчешће слабо очуваних традиционално грађених сеоских кућа, неуређеног богатог пратећег духовног наслеђа и др. Други резултат представља немарна и неусклађена туристичка понуда. Трећи резултат се своди на конфузну и веома лошу организацију туризма. Четврти, логичан резултат су веома слаби економски и општи ефекти који се од тог туризма остварују. Најзад, пети резултат чини констатација по којој се рајачки културни туризам ни по ком основу не може сврстати у савремени, па зато он не омогућује да се Рајац јавно третира као савремено туристичко село.

ђ) У функцији даљег успешног развоја рајачког културног туризма, уз такође коришћење анкетних резултата, пројектоване су адекватне промене у њему. Прво место у томе заузима потреба ревитализације његовог културног наслеђа како би му се вратила његова аутентичност и туристичка атрактивност. Иза тога је пројектован концепт припремања атрактивне туристичке понуде која по својим решењима треба да изазове интерес код домаћих и страних туриста. Потом следи пројектована организација тог туризма чији стартни носилац би требао да буде погодан концесионар због потребних изузетно великих улагања, да би га по истеку тог времена заменило новоформирано рајачко туристичко друштво. На основу свега тога су пројектоване пословне импликације тако преображеног културног туризма који би свакако био високо ефикасан и тиме омогућио да Рајац стекне углед истинског савременог туристичког села.

е) Тако реализовано предметно истраживање омогућило је добијање већег скупа нових научних и стручних резултата. У нове научне резултате апликативног типа спадају извршено моделовање: карактера савременог туристичког села, валоризација

стања у конкретном сеоском туризму и пројектовања успешног развоја конкретног сеоског туризма. У стручне резултате добијене применом креираних модела спада већи број примењених начина којим је валоризовано стање рајачког културног туризма и пројектован његов даљи успешан развој. Ови резултати омогућили су да се аргументује успешно решење утврђеног проблема истраживања, затим да се потврде постављене истраживачке хипотезе, односно да се идентификују нове научне информације за заинтересовану научну и стручну јавност. Овоме још ваља додати да се добијеним новим научним информацијама тежи продубљивању постојеће научне теорије сеоског културног туризма, наравно под условом да оне издрже критику од стране научне јавности и саме праксе ове врсте савременог туризма.

ж) На крају, треба још истаћи да су се извршеним истраживањем у овом раду у суштини постигла три комплементарна ефекта. Први ефекат се односи на креиране три нове научне информације којима се тежило унапређивању теорије сеоског културног туризма и које су коришћене да се детектује лоше стање у рајачком културном туризму и затим пројектује његов успешан развој. Други ефекат се своди на то да је рајачки културни туризам детаљно обрађен са аспекта стања и даљег ефикасног развоја. Најзад, трећи ефекат представља чињеница да се примењена методологија у случају конкретног сеоског туризма може применити и приликом успостављања и развоја културног туризма у сваком селу са вредним културним наслеђем. Ово последње се нарочито односи на Србију у којој има подоста села са вредним културним наслеђем које се ретко користи у туристичке сврхе и чиме се значајно губи на локалном и републичком плану.

Резултати истраживања потврдили су постављене хипотезе рада које гласе:

Генерална хипотеза:

- Уколико се у развој туризма рајачког краја снажније укључе културолошки елементи (сазнање и методологија антропологије и социологије), то ће довести до значајнијег економског развоја овог подручја.

Посебне хипотезе:

- 1. Што се више улаже у развој културног туризма, то је лакше брендирати одређене туристичке дестинације.*
- 2. Уколико се култура потенцира у туристичкој понуди, утолико се лакше туристичка дестинација профилише у односу на друге.*
- 3. Што је улагање у одрживи рурални развој Источне Србије веће, утолико ће пре*

доћи до веће запослености младих.

4. Без присуства савремених медија нема ни препознавања тековина српске историје и традиције, ни културно-историјских вредности овог региона.

6.2. Главне истраживачке препоруке

Успешна имплементација добијених резултата у овом истраживању првенствено зависи од њиховог упознавања од стране надлежних локалних, регионалних и републичких органа и организација. Управо зато се свима њима препоручује да са својих страна учине следеће:

- да на основу добијених информација о овом истраживању, неготински општински органи у сарадњи са надлежном месном заједницом систематски и транспарентно крену у имплементацију пројектованог даљег успешног развоја рајачког културног туризма, односно да слично томе крену и са развојем адекватног туризма и у другим селима са вредним културним наслеђем;
- да на основу добијених информација о овом истраживању надлежни регионални и републички органи, заједно са културним и туристичким институцијама и савезима, отпочну са сериознијим подржавањем и развијањем сеоског културног туризма на обухваћеним територијама;
- да сви локални, регионални и републички органи, у сарадњи са културним и туристичким организацијама, организују шире истраживања посвећена развоју сеоског културног туризма која ће додатно допринети да се та важна врста туризма на адекватан начин привредно и културно афирмише.

Ипак, у свему томе водећу улогу треба да имају управни органи и институције културе у општини Неготин који би требало да систематично и конкретно приђу афирмацији укупног општинског туризма, а тиме и културног туризма у Рајцу који је био директан предмет истраживања у овом раду. Може се рећи, да је то главна препорука овог рада, произашла из резултата истраживања.

* * *

*

Л и т е р а т у р а

Монографски извори

1. Адигес, Исак, *Менаџмент за културу*, Асее, Нови Сад, 2002.
2. Антић, Ивона - Живковић, Катарина, *Одрживо коришћење наслеђа као предуслов успешног управљања* (стр.9-12), Гласник Друштва конзерватора Србије 34, Београд, 2010.
3. Божовић, Ратко, *Живот културе*, Филип Вишњи, Београд, 2009.
4. Божовић, Ратко, *Изазови културе*, Издавачка књижарница Зорана Стојановић, Сремски Карловци, Нови Сад, 2010.
5. Божовић, Ратко, *Култура - појам и основна значења*, Савремена администрација, Београд, 1993.
6. Бојанић – Лукач, Душанка, *Неготинска Крајина у време турске владавине*, Весник Етнографског музеја 31-32, Београд, 1989.
7. Бошковић, Ђурђе, *Средњовековни споменици североисточне Србије*, Старинар, Београд, 1950.
8. Вајт, Лесли, *Наука о култури*, Култура, Београд, 1970.
9. Ваниште – Лазаревић, Ева, *Урбана реконструкција „Dissertatio“*, Задужбина Андрејевић, Београд, 1999.
10. Васић, В., *Печалбарство источне Србије*, Правни факултет, Београд, 1950.
11. Вентури, Роберт, *Сложености и противречности у архитектури*, Грађевинска књига, Београд, 2003.
12. Вићентијевић, Данијела, Красојевић, Бранко, *Валоризација културног наслеђа кроз културни туризам*, Гласник Друштва конзерватора Србије 34, Београд, 2002.
13. Влаховић, М. и Миловановић П., *Сеоски надгробни споменици у Србији*, Друштво конзерватора Србије, Београд, 1956.
14. Генов, Г., *Туризам посебних интересовања*, Висока туристичка школа, Нови Сад, 2010.
15. Грујић, Милан, *Менаџмент у туризму*, Факултет за услужни бизнис, Нови Сад, 2003.
16. Dallen. J. Timothy: *Cultural Heritage and Tourism*, Charlesworth Group, Great Britan, 2011.

17. Даутовић, В., *Црква Св. Вазнесења Господњег у селу Рајцу*, Гласник Друштва конзерватора Србије, 33, Београд, 2009.
18. Ђорђевић, Ђ., *Кривично–правна заштита културних добара*, Институт за криминолошка и социјална истраживања, Београд, 2001.
19. Ђорђевић, Маја, *Рајац у Неготинској крајини*, Гласник Друштва конзерватора Србије, Београд, 2010.
20. Ђукић-Дојчиновић, Весна, *Културни туризам*, Клио, Београд, 2005.
21. Ђуричић, Владимир, *Водич – Неготин и Крајина*, Мокрањчеви дани, Неготин, 2002..
22. Жикић, Александар – Ђорђевић, Живота, *Рајац – виноградско насеље доњег Тимока*, Хроника села, Културно-просветна заједница Србије, Београд, 1999.
23. Жикић, Д. Александар, *Крајинска насеља Доњег Тимока*, САНУ, Београд, 1997.
24. Зечевић, Слободан, *Култ мртвих код Срба*, Вук Караџић, Београд, 1982.
25. Зечевић, Слободан, *Митска бића народних веровања североисточне Србије*, Београд, 1993.
26. Зрнић, Предраг, *Подаци за пројектовање винарских подрума*, Зборник Архитектонског факултета, Београд, 1957.
27. Илић, Драгослав, *Надгробни споменици Неготинске крајине*, Фото клуб Хајдук Вељко, Неготин, 1992.
28. Илић, Милош, *Социологија културе и уметности*, Научна књига, Београд, 1980.
29. Илић, Силвана, Миловановић, Александра, *Модел успешног развоја културног туризма у неготинском селу Рајац* (рад прихваћен за 5. Међународни симпозијум о управљању природним ресурсима, Факултет за менаџмент, Зајечар, 23.05.2015.).
30. Јанићијевић, Ј., *Културна ризница Србије*, Идеа, Београд, 2005.
31. Јовић, Слободан, *Приручник за справљање вина*, Партенон, Београд, 2003.
32. Јовичић, Живадин, *Основи туризма*, Универзитет у Београду, Београд, 1976.
33. Јовичић, Живадин, *Феноменологија туризма*, Научна књига, Београд, 1992.
34. Јовичић Ж., Јовичић Д., Ивановић, В., *Основе туризма*, Туристичка штампа, Београд, 2005.
35. Јоковић, Д., *Крајинско виногорје у прошлости*, Зборник Мокрањчеви дани, Неготин, 1966.
36. Којић, Бранислав, *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Просвета, Београд, 1949.

37. Костић, Петар, *Годишњи обичаји у Неготинској крајини*, Гласник Етнографског музеја 31-32, Београд, 1969.
38. Крстановић, Божидар, *Виноградарски подрум у Америци*, Гласник Друштва конзерватора Србије, 28, Београд, 1994.
39. Лутовац, Милисав, *Неготинска Крајина и Кључ*, Зборник радова Географског института, књ.15, Београд, 1959.
40. Макуљевић, Ненад, *Сакрална топографија Неготинске крајине*, Музеј Крајине, Неготин, 2012.
41. Макуљевић, Ненад, *Црквена уметност у Србији (1882-1914)*, Филозофски факултет, Београд, 2007.
42. Марјановић, Драгана, *Конвенција о заштити нематеријалне културне баштине*, Гласник Друштва конзерватора Србије, 34, Београд, 2010.
43. Масловарић, Душан, *Виноградарство у Неготинској крајини*, Београд, Гласник етнографског музеја, књ.8. Београд, 1969.
44. Милић, Даница, *Привредни развој Тимочке Крајине после 1833.године*, Тимочка Крајина у XIX веку, Књажевац, 1983.
45. Митровић, Гордана, *Варошке куће у селу Рајац код Неготина*, Гласник Друштва конзерватора Србије, Београд, 2010.
46. Михаиловић, Добривоје, *Методологија научних истраживања*, ФОН, Београд, 2012.
47. Mc Kercher, B., Du Cross, H., *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, Rutledge, New York, 2012.
48. Павловић, М., *Култура од до*, ИС ССО, Београд, 1980.
49. O'Dell, T - Billing, P., *Experiencescapes – Tourism, Culture and Economy*, Copenhagen Business School Press, Koge, 2005.
50. Page, S.J., Connel, J., *Tourism – a modern synthesis*, South–Western Cengage Learning, Andover, 2009.
51. Пантелић, Никола, *Ликовне одлике српских надгробних споменика*, Галерија САНУ, Београд, 1984.
52. Пауновић, Петар, *Украшавање фасада сеоских кућа у Крајини*, Развитак, 14/2, Зајечар, 1974.
53. Петковић, С., *Културна баштина Србије*, Православна реч, Нови Сад, 2003.
54. Петровић, Драгољуб, *Долина Великог Тимока*, Гласник Географског института САНУ, Београд, 1953.

55. Пешић – Максимовић, Надежда, *Споменичке вредности сеоских центара у Србији*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1984.
56. Работић, Бранислав, *Селективни облици туризма*, Висока туристичка школа, Београд, 2012.
57. Работић, Бранислав, *Туристичко вођење из перспективе одрживог еко туризма*, Туристичко путовање, бр.3, Београд, 2009.
58. Радовановић, Милош, *Проблеми и путеви заштите градитељског наслеђа на селу*, Гласник Друштва конзерватора Србије 34, Београд, 2010.
59. Радовановић, Тихомир, *Методологија научних истраживања*, Алфа центар, Панчево, 2008.
60. Ризнић, М., *О старинама у Округу крајинском*, Старинар бр.3, Београд, 1888.
61. Симичиклас, Немања, *Непосредни маркетинг у служби заштите споменичког наслеђа*, (стр 46-48), Гласник Друштва конзерватора Србије, 34, Београд, 2010.
62. Станојевић, Тихомир, *Неготин и Крајина од 1859. до 1940*, Историјски архив, Неготин, 1980.
63. Станојевић, Тихомир, *Неготин и Крајина од првих трагова до 1858*, Заједница културе СО Неготин, Неготин, 1972.
64. Стефановић, Душан, *Сеоски надгробни споменици у Крајини*, Развитак, бр.4-5, Зајечар, 1956.
65. Сурдуловић, Јован - Стефановић, Миодраг, *Запис о рајачким пимницама*, Мокрањчеви дани, Неготин, 1997.
66. Тодоровић, Александар, *Теорија туризма и културно – уметничке вредности*, КПЗС, Београд, 1990.
67. Томка, Драгица, *Образовање становништва и културне навике као основа успешног културног туризма*, Завод за проучавање културног развитака, Сокобања, 2001.
68. Хацић, Олга, *Културни туризам*, Факултет за услужни бизнис, Нови Сад, 2005.
69. Чомић, Ђорђе, *Психологија туризма*, Туристичка штампа, Београд, 1990.

б) Документациони извори

1. *Гласник Друштва конзерватора Србије 34*, Друштво конзерватора Србије, Београд, 2010.
2. *Закон о културним добрима*, Службени гласник РС, 1994/71, Београд
3. *Православне цркве у Краљевини Србији*, СПЦ, Београд, 1895.
4. *Споменично наслеђе Србије*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2007.
5. *Студија заштите градитељског наслеђа на простору села Рајац*, РЗЗСК, Београд, 2009.

Фактографски прилози раду

У циљу шире аргументација изложеног основног текста у овом раду, као и уобичајеног приказа биографије аутора ове докторске дисертације, надаље се приказују текстови следећих прилога:

- обрасца истраживачког упитника, којим се даје интегрални преглед његове структуре, чиме се стиче увид у компетентност испитаника и структуру постављених хипотеза са њиховим редоследом;
- прегледа очуваности рајачких пивница, где се излажу битне карактеристике 180 постојећих пивница са процењеним нивоима њихове грађевинске и унутрашње очуваности, на основу чега се детаљније остварује увид у сваку од тих пивница и о потребним интервенцијама у очувању њихове аутентичности;
- прегледа очуваности рајачких кућа, у склопу чега се приказује утицај народног градитељства у њихову изградњу и стање њихове аутентичности уз потребне активности на очувању те аутентичности;
- корелације одговора група испитаника, унутар чега се компарирају резултати одговора представника Рајца и представника културе у Неготину, на основу чега се стиче увид у међусобну усклађеност одговора тих испитаника на постављена анкетна питања;
- биографија аутора докторске дисертације, у склопу чега се укратко истичу токови школовања и рада кандидата, чиме се стиче увид у његову компетентност за израду ове докторске дисертације;

Очигледно је да је оваква структура прилога међусобно хетерогена. Међутим, сваки од њених елемената на свој начин допуњава разматрања изложена у тексту овог рада.

а) Образац коришћеног истраживачког упитника

МЕГАТРЕНД УНИВЕРЗИТЕТ

Факултет за културу и медије

Београд

УПИТНИК О СТАЊУ И РАЗВОЈУ РАЈАЧКОГ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА

Уводне напомене

Обавештавам Вас да је на овом Универзитету одобрена израда моје докторске дисертације под називом „Културолошки аспект развоја рајачког културног туризма“. Овим радом намерава се допринети даљем развоју туризма у неготинском селу Рајац које располаже изузетно вредним и оригиналним скупом културног наслеђа – пивницама, црквом, старим гробљем, другим грађевинама културно-историјског значаја и специфичном духовном културом.

За потребе ове дисертације, поред осталог, предвиђено је и теренско прикупљање података путем анкетања. С тим у вези, припремљен је и овај упитник, који треба да попуне 24 представника културног наслеђа у Рајцу (15 власника пивница, 5 познавалаца цркве и 4 познаваоца гробља), с једне, и 24 представника културног туризма неготинске Општине (15 представника културних установа, 5 представника туристичких организација и 4 представника локалне самоуправе), с друге стране. Представнике, сагласно карактеру дисертације, бира обрађивач уз помоћ ангажованих анкетара.

Будући да сте Ви изабрани за испитаника у овом анкетању, молим Вас да попуните овај упитник заокруживањем општег броја ((а), б), в) или г)) испред алтернативе код сваког питања коју сматрате тачним. Ово анкетање предвиђено је да се обави до 31.01.2015. године, у термину који договорите с анкетаром.

Учешћем у анкетању, Ви ћете, са своје стране, допринети да се намеравано истраживање обави и да се добијеним резултатима допринесе ефикасности рајачког културног туризма.

Срдачан поздрав и хвала на учешћу!

Неготин, 05.01.2015.

Докторант

Александра Миловановић, с.р.

Неготин, 060/0414-733

А. Квалификованост испитаника за оцену стања и предлагања развоја рајачког културног туризма

(Уводни део упитника има за циљ да испитаник оцени упознатост са посматраним сеоским културним туризмом, на основу чега ће прихватити или одбити његову попуњу).

1. Којој групи испитаника припадате?

- а) представницима културног туризма у Рајцу
- б) представницима културног туризма у неготинској Општини

2. Који ниво школске спреме имате?

- а) ниже образовање
- б) средње образовање
- в) више образовање
- г) високо образовање

3. Колико сте упознати са теоријом сеоског културног туризма?

- а) веома сам упознат/а
- б) солидно сам упознат/а
- в) донекле сам упознат/а
- г) не могу да се изјасним

4. Колико година пратите културни туризам у Рајцу?

- а) до 5 година
- б) 6 до 10 година
- в) 11 до 15 година
- г) преко 15 година

5. У којој мери сте упознати са рајачким споменицима културе (пивницама, црквом и гробљем)?

- а) веома сам упознат/а
- б) солидно сам упознат/а

в) донекле сам упознат/а

г) не могу да се изјасним

6. У којој мери сте упознати са рајачким духовним наслеђем (вером, обичајима и сл.)?

а) у високој мери

б) у доброј мери

в) у мањој мери

г) не могу да се изјасним

7. У којој мери сте упознати са традицијом и културом Рајца?

а) веома сам упознат/а

б) солидно сам упознат/а

в) донекле сам упознат/а

г) не могу да се изјасним

8. У којој мери сте упознати са текућим културним туризмом у Рајцу?

а) у високој мери

б) у доброј мери

в) у мањој мери

г) не могу да се изјасним

9. Колико сте упознати са мишљењем туриста о културном туризму у Рајцу?

а) у високој мери

б) у доброј мери

в) у мањој мери

г) не могу да се изјасним

10. Колико сте упознати са резултатима културног туризма у Рајцу?

а) у високој мери

б) у доброј мери

в) у мањој мери

г) не могу да се изјасним

Б. Оцена стања у рајачком културном туризму

(Питања у овом делу упитника односе на оцену садашњег стања у рајачком културном наслеђу и културном туризму)

11. По атрактивности сеоског културног наслеђа у неготинском крају, на ком месту се налази рајачки туристички потенцијал?

- а) на првом месту
- б) на другом месту
- в) на нижем месту
- г) не могу да се изјасним

12. Шта чини основни садржај културног наслеђа рајачког културног туризма?

- а) споменичко наслеђе
- б) духовно наслеђе
- в) све то заједно
- г) не могу да се изјасним

13. Са аспекта захтева туриста, у каквом стању се сада налазе рајачке пивнице?

- а) претежно у лошем стању
- б) претежно у прихватљивом стању
- в) већином у добром стању
- г) не могу да се изјасним

14. Шта нарочито смањује садашњу туристичку атрактивност рајачких пивница?

- а) запуштена спољашњост и унутрашњост пивница
- б) неуређени простор око пивница
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

15. Од расположивог скупа рајачких пивница, колико их је погодно за туристичке посете?

- а) до 10%
- б) 11 – 15%
- в) преко 15%
- г) не могу да се изјасним

16. Шта се туристима нуди приликом посете пивницама?

- а) само разгледање пивница
- б) само традиционална закуска и дегустација
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

17. Са аспекта захтева туриста, у ком стању се сада налази рајачка црква?

- а) претежно у лошем стању
- б) претежно у прихватљивом стању
- в) већином у добром стању
- г) не могу да се изјасним

18. Шта нарочито смањује садашњу туристичку атрактивност рајачке цркве?

- а) запуштена спољашњост и унутрашњост цркве
- б) неуређени путни прилаз
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

19. Шта се туристима нуди приликом посете старом рајачком гробљу?

- а) самостално разгледање
- б) едукативно разгледање
- в) некад једно некад друго
- г) не могу да се изјасним

20. Са аспекта захтева туриста у ком стању се сада налази старо гробље у Рајцу?

- а) претежно у лошем стању
- б) претежно у прихватљивом стању
- в) већином у добром стању
- г) не могу да се изјасним

21. Шта нарочито смањује садашњу туристичку атрактивност старог гробља у Рајцу?

- а) запуштеност надгробних споменика
- б) неуређеност прилаза до споменика
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

22. Са аспекта захтева туриста шта им се још нуди у Рајцу?

- а) традиционални сеоски смештај и исхрана
- б) упознавање са сеоском духовном културом
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

23. Шта чини духовно културно наслеђе Рајца?

- а) култна веровања и обичаји
- б) локална традиција живота
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

24. У којој мери се туристи упознају са рајачким културним наслеђем?

- а) у већој мери
- б) у средњој мери
- в) у малој мери
- г) не могу да се изјасним

25. У ком стању се налазе путне везе са рајачким културним туризмом?

- а) у лошем стању
- б) у осредњем стању
- в) у добром стању
- г) не могу да се изјасним

26. Ко брине о рајачком културном туризму?

- а) само мештани
- б) мештани уз помоћ општине
- в) мештани и неко други
- г) не могу да се изјасним

27. Колико туриста годишње посети Рајац?

- а) до 2.500 туриста
- б) од 2.500 до 5.000 туриста
- в) преко 5.000 туриста
- г) не могу да се изјасним

28. Колико је учешће странаца међу туристима који посећују Рајац?

- а) до 10%
- б) 11 – 20%
- в) преко 20%
- г) не могу да се изјасним

29. Од укупног броја туриста, колико њих се у Рајцу задржава више од једног дана?

- а) до 20%
- б) 21 – 40%
- в) преко 40%
- г) не могу да се изјасним

30. У којој мери су мештани Рајца едуковани за пружање услуга туристима?

- а) у великој мери
- б) у средњој мери
- в) у малој мери
- г) не могу да се изјасним

31. У којој мери рајачком туризму доприноси Туристичка организација општине Неготин?

- а) у великој мери
- б) у осредњој мери
- в) у малој мери
- г) не могу да се изјасним

32. У којој мери рајачком туризму доприносе ангажоване туристичке агенције?

- а) у великој мери
- б) у осредњој мери
- в) у малој мери
- г) не могу да се изјасним

33. Који је општи квалитет туристичке понуде Рајца?

- а) у основи висок
- б) претежно осредњи
- в) доста низак
- г) не могу да се изјасним

34. Какви се економски ефекти постижу од туризма у Рајцу?

- а) изразито незадовољавајући
- б) претежно осредњи
- в) углавном задовољавајући
- г) не могу да се изјасним

35. Какви се мултикултурални ефекти постижу од туризма у Рајцу?

- а) изразито незадовољавајући
- б) претежно осредњи
- в) углавном задовољавајући
- г) не могу да се изјасним

Напомена: Уколико у вези са оценом стања у рајачком културном туризму имате нешто да додате, молимо да то укратко овде изложите:

В. Пројекција развоја рајачког културног туризма

(Питања у овом делу упитника односе се на предлагање промена у рајачком културном туризму које би, у примени, допринеле да посматрани туризам постане економски и мултикултурално високо ефикасан).

36. Да ли би било целисходно донети стратегију развоја рајачког културног туризма?

- а) то треба обавезно учинити под вођством општине Неготин
- б) то треба обавезно учинити под вођством Месне заједнице
- в) то треба учинити под вођством Туристичке организације Неготин
- г) не могу да се изјасним

37. Шта би требало обухватити стратегијом развоја културног туризма у Рајцу?

- а) расположиво културно наслеђе Рајца као основицу
- б) културно наслеђе неготинске општине као додатак
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

38. Како се може повећати туристичка атрактивност рајачких пивница?

- а) њиховом конзервацијом
- б) њиховом рестаурацијом
- в) и једним и другим
- г) не могу да се изјасним

39. Шта туристима треба понудити приликом посете пивницама?

- а) само инструктивно разгледање
- б) само традиционалну закуску
- в) инструктивно разгледање и традиционалну закуску
- г) не могу да се изјасним

40. Како се може повећати туристичка атрактивност рајачке цркве?

- а) њеном конзервацијом
- б) њеном рестаурацијом
- в) и једним и другим
- г) не могу да се изјасним

41. Шта туристима треба понудити приликом посете цркви?

- а) само разгледање
- б) само стручне информације
- в) разгледање и стручне информације
- г) не могу да се изјасним

42. Како се, у основи, може повећати туристичка атрактивност рајачког старог гробља?

- а) конзервацијом надгробних споменика
- б) уређивањем прилаза
- в) и једним и другим
- г) не могу да се изјасним

43. Шта туристима треба понудити приликом посете гробљу?

- а) само разгледање
- б) само стручне информације
- в) разгледање и стручне информације
- г) не могу да се изјасним

44. Шта би, поред културног наслеђа, требало понудити туристима Рајца?

- а) упознавање општинског културног наслеђа
- б) упознавање народних обичаја у Рајцу
- в) и једно и друго
- г) не могу да се изјасним

45. Ко треба да брине о инвестирању у реконструкцију рајачког културног наслеђа?

- а) само општина
- б) само мештани
- в) и једни и други
- г) не могу да се изјасним

46. Ко треба да брине о одржавању путних веза са Рајцем?

- а) само општина
- б) само мештани
- в) и једни и други
- г) не могу да се изјасним

47. Како се најефикасније може допринети подизању знања мештана из сеоског културног туризма?

- а) едукацијама из сеоског културног туризма
- б) едукацијама из традиционалног наслеђа Рајца
- в) са обе те едукације
- г) не могу да се изјасним

48. Ко треба да брине о понуди рајачког културног туризма?

- а) ангажоване туристичке агенције
- б) мештани Рајца
- в) и једни и други
- г) не могу да се изјасним

49. Ко треба да брине о рекламирању рајачког културног туризма?
- а) ангажоване туристичке агенције
 - б) мештани Рајца
 - в) и једни и други
 - г) не могу да се изјасним
50. Ко треба да обезбеди туристичке водиче током посете културном наслеђу Рајца?
- а) ангажоване туристичке агенције
 - б) мештани Рајца
 - в) и једни и други
 - г) не могу да се изјасним
51. Ко треба да упућује туристе у традицију живота у Рајцу?
- а) домаћини туристима
 - б) представници културног наслеђа
 - в) и једни и други
 - г) не могу да се изјасним
52. Ко треба да представља рајачки културни туризам у локалној самоуправи?
- а) ангажоване туристичке агенције
 - б) делегирани мештани
 - в) и једни и други
 - г) не могу да се изјасним
53. У каквом облику треба организовати рајачки културни туризам?
- а) у облику туристичког села
 - б) у облику етно села
 - в) у неком другом облику
 - г) не могу да се изјасним

54. Какву регистрациону форму треба да има организација рајачког културног туризма?

- а) форму туристичког удружења
- б) форму туристичке задруге
- в) неку другу форму
- г) не могу да се изјасним

55. Ко треба да чини чланове организације рајачког културног туризма?

- а) мештани као домаћини који су укључени у туризам
- б) сви заинтересовани домаћини Рајца
- в) неки други чланови
- г) не могу да се изјасним

56. Какав рекламни назив треба да има рајачки културни туризам?

- а) туристичко село Рајац
- б) етно село Рајац
- в) неки други назив
- г) не могу да се изјасним

57. Чиме треба регулисати односе између формиране туристичке организације и мештана Рајца који су укључени у туризам?

- а) дугорочним пословним уговорима
- б) парцијалним пословним уговорима
- в) на друге начине
- г) не могу да се изјасним

58. Какав би био општи квалитет рајачког туризма применом предложеног развоја?

- а) значајно виши од досадашњег
- б) осетно виши од досадашњег
- в) мало виши од досадашњег
- г) не могу да се изјасним

59. Какви би се економски ефекти постизали у рајачком туризму применом предложеног развоја?

- а) знатно бољи од досадашњих
- б) осетно бољи од досадашњих
- в) мало бољи од досадашњих
- г) не могу да се изјасним

60. Какви би се мултикултурални ефекти постигли у рајачком туризму применом предложеног развоја?

- а) знатно бољи од досадашњих
- б) осетно бољи од досадашњих
- в) мало бољи од досадашњих
- г) не могу да се изјасним

Напомена: Уколико у вези са предложеном стратегијом развоја рајачког културног туризма имате нешто да додате, молимо да то овде укратко изложите:

Упитник попунио-ла

У _____

Потпис: _____

дана: _____ 2015.

Презиме и име: _____

Фирма запослења: _____

Адреса стана: _____

б) Преглед очуваности рајачких пивница

Преглед грађевинске и унутрашње очуваности рајачких пивница

Ред. бр.	Кат. парцеле	Власници пивница	Грађевинска очуваност	Унутрашња очуваност
	2	3	4	5
1.	4585	Цокић Стана	осредња	осредња
2.	4586	Мишић Драгана	осредња	осредња
3.	4587	Мишић Живка	осредња	осредња
4.	4588	Никић Ненад	осредња	осредња
5.	4589	Панчић Моника	висока	висока
6.	4590	Којчић Никодије	висока	висока
7.	4591	Јовановић Властимир	висока	висока
8.	4603	Ковачевић Александар	осредња	осредња
9.	4605	Миловановић Будимир	осредња	осредња
10.	4944	Мишић Драгомир	осредња	осредња
11.	4945	Јовановић Властимир	осредња	осредња
12.	4941	Станковић Стојан	лоша	лоша
13.	4943	Милановић Душанка	лоша	лоша
14.	4929	Миловановић Будимир	осредња	осредња
15.	4928	Миша Раца	осредња	осредња
16.	4925	Бранковић Миланче	висока	висока
17.	4923	Петровић Јован	осредња	осредња
18.	4902	Илић Милорад	лоша	лоша
19.	4914	Милосављевић Милија	осредња	осредња
20.	4993	Мишић Душан	слаба	лоша
21.	4896	Стокић Слободан	слаба	лоша
22.	4897	Мишић Марија	слаба	лоша
23.	4898	Ђорђевић Марија	слаба	лоша
24.	4908	Недељковић Душан	осредња	слаба
25.	4910	Перић Стојан	слаба	слаба

26.	4662	Цветковић Жарко	осредња	осредња
27.	4665	Гавриловић Миле	осредња	осредња
28.	4667	Боцић Јован	осредња	слаба
29.	4668	Цветковић Стојан	лоша	лоша
30.	4669	Станковић Миодраг	лоша	лоша
31.	4672	Јовић Миодраг	слаба	лоша
32.	4675	Даниловић Миодраг	лоша	лоша
33.	4676	Барбуловић Павле	осредња	слаба
34.	4679	Гавриловић Сања	осредња	осредња
35.	4885	Анђелковић Драгомир	лоша	лоша
36.	4886	Зовкић Ивица	лоша	лоша
37.	4881	Милосављевић Стана	лоша	лоша
38.	4882	Мариновић Станоје	лоша	лоша
39.	4878	Ђукић Радисав	лоша	лоша
40.	4875	Живановић Драгиша	слаба	слаба
41.	4874	Стојмировић Веља	осредња	осредња
42.	4848	Јовић Марко	лоша	лоша
43.	4849	Стојановић Светомир	лоша	лоша
44.	4853	Стојановић Загорка	лоша	лоша
45.	4849	Лилкић Маријана	лоша	лоша
46.	4840	Недељковић Божидарка	осредња	осредња
47.	4838	Стојановић Мирољуб	висока	осредња
48.	4836	Крстић Душан	висока	осредња
49.	4837	Крстић Љуба	висока	осредња
50.	4836/1	Јовић Славко	осредња	осредња
51.	4839	Жикић Драгиша	лоша	лоша
52.	4834	Недељковић Радомир	лоша	лоша
53.	4822	Караманчић Мирослав	висока	висока
54.	4821	Чукљевић Милорад	осредња	осредња
55.	4813	Мишић Небојша	слаба	слаба
56.	4809	Станковић Ђорђе	осредња	слаба
57.	4810	Стојић Милан	осредња	слаба
58.	4831	Растовић Милорад	слаба	лоша

59.	4832	Алексић Милан	слаба	лоша
60.	4837	Васић Живота	осредња	лоша
61.	4834	Мариновић Божидар	осредња	лоша
62.	4836	Марић Ненад	слаба	лоша
63.	4700	Јовић Јовица	осредња	слаба
64.	4699	Гавриловић Стојанка	лоша	лоша
65.	4689	Булбић Сања	лоша	лоша
66.	4690	Пауновић Петар	осредња	слаба
67.	4691	Михајловић Саша	слаба	лоша
68.	4696	Стојановић Љубиша	осредња	осредња
69.	4696	Петровић Божидар	осредња	осредња
70.	4695	Михајловић Саша	осредња	осредња
71.	4697	Недељковић Радомир	осредња	осредња
72.	4697	Недељковић Драгомир	осредња	осредња
73.	4705	Живић Живота	осредња	слаба
74.	4703 Љубиша	осредња	слаба
75.	4704	Флоричевић Мирослав	осредња	слаба
76.	4718	Пешић Чедомир	осредња	осредња
77.	4715	Абрамовић Миша	осредња	слаба
78.	4713	Бранковић Миодраг	слаба	лоша
79.	4712	Станојевић Предраг	осредња	осредња
80.	4711	Цветковић Слободан	лоша	лоша
81.	4825	Миљковић Раде	осредња	лоша
82.	4807	Станковић Драгица	осредња	осредња
83.	4828	Ристовић Ненад	осредња	лоша
84.	4829	Ђукић Никодије	осредња	лоша
85.	4827	Шћекић Драгица	слаба	лоша
86.	4832	Стојмировић Петар	осредња	слаба
87.	4800	Друштво „Прозор“	слаба	лоша
88.	4799	Станковић Миодраг	осредња	слаба
89.	4803	Станковић Миодраг	осредња	осредња
90.	4804	Нешић Љуба	лоша	лоша
91.	4774	Барбуловић Павле	лоша	лоша

92.	4719	Миленковић Драгиша	осредња	осредња
93.	4791	Миленковић Драгиша	осредња	лоша
94.	4780	Живковић Драгиша	лоша	лоша
95.	4781	Спасић Радмила	лоша	лоша
96.	4782	Димитријевић Драган	слаба	лоша
97.	4778	Живковић Михајло	лоша	лоша
98.	4487	Богдановић Радомир	лоша	лоша
99.	4486	Станојевић Александар	лоша	лоша
100.	4777	Михајловић Драгиша	осредња	лоша
101.	4777	Гавриловић Живко	осредња	лоша
102.	4774	Барбуловић Павле	лоша	лоша
103.	4761	Друштво „Прозор“	осредња	слаба
104.	4769	Николић Радомир	слаба	лоша
105.	4763	Динуловић Живојин	слаба	лоша
106.	4768	Ђуричић Никодије	слаба	лоша
107.	4765	Радосављевић Тихомир	слаба	лоша
108.	4763	Динуловић Живојин	лоша	лоша
109.	4743	Михајловић Светомир	слаба	лоша
110.	4742	Михајловић Светомир	осредња	слаба
111.	4740	Николић Радомир	лоша	лоша
112.	4741	Шикић Витомирка	лоша	лоша
113.	4739	Петровић Милан	лоша	лоша
114.	4737	Ристовић Ненад	осредња	слаба
115.	4747	Мишић Александар	осредња	слаба
116.	4738	Мицић Радомир	осредња	слаба
117.	4745	Јончић Југослав	осредња	лоша
118.	4734	Мишић Славко	висока	осредња
119.	4731	Несторовић Радинка	слаба	лоша
120.	4728	Милосављевић Милева	осредња	слаба
121.	4726	Цветковић Чеда	осредња	слаба
122.	4749	Јовановић Радмила	слаба	лоша
123.	4750	Првуловић Дејан	осредња	осредња
124.	4751	Јовановић Дејан	слаба	лоша

125.	4752	Првуловић Раде	осредња	слаба
126.	4753	Петровић Перица	лоша	лоша
127.	4756	Стојановић Радмила	лоша	лоша
128.	4757	Браун Лиса	лоша	лоша
129.	4758	Станисављевић Драгиша	слаба	слаба
130.	4760	Ђорђевић Слободанка	лоша	лоша
131.	4506	Недељковић Бранкица	слаба	лоша
132.	4505	Михајловић Зоран	лоша	лоша
133.	4504	Стојановић Стојанка	осредња	осредња
134.	4511	Барбуловић Павле	осредња	осредња
135.	4501	Шелић Саша	осредња	слаба
136.	4491	Барбуловић Павле	слаба	слаба
137.	4493	Стојановић Миодраг	осредња	осредња
138.	4570	Барбуловић Павле	лоша	лоша
139.	4569	Барбуловић Павле	слаба	слаба
140.	4547	Бодић Душанка	слаба	слаба
141.	4548	Друштво „Прозор“	слаба	слаба
142.	4541	Мацић Љубивоје	осредње	осредње
143.	4335	Марковић Живота	слаба	лоша
144.	4530	Перић Жељко	лоша	лоша
145.	4566	Живић Зоран	лоша	лоша
146.	4595	Перић Душан	осредња	слаба
147.	4596	Илић Милија	осредња	слаба
148.	4598	Младеновић Живка	слаба	лоша
149.	4609	Јовановић Милена	слаба	лоша
150.	4610	Живуловић Војислав	слаба	лоша
151.	4613	Ђурић Љубиша	лоша	лоша
152.	4614	Јовановић Драгиша	лоша	лоша
153.	4625	Барбуловић Павле	осредња	осредња
154.	4626	Ђукић Никодије	осредња	осредња
155.	4629	Стојановић Слободан	осредња	слаба
156.	4627	Живић Зоран	лоша	лоша
157.	4615	Бабић Живорад	лоша	лоша

158.	4622	Живановић Олга	лоша	лоша
159.	4631	Ђуричић Љубомир	висока	висока
160.	4642	Недељковић Стојанка	осредња	слаба
161.	4643	Миленковић Драгица	осредња	слаба
162.	4640	Жикић Југослав	лоша	лоша
163.	4637	Перић Радмила	осредња	слаба
164.	4634	Урошевић Радомир	осредња	осредња
165.	4619	Матић Драгомир	лоша	лоша
166.	4606	Раца Мирослав	осредња	лоша
167.	4608	Милановић Будимир	осредња	осредња
168.	4503	Живуловић Олга	осредња	слаба
169.	4660	Јовић Раде	висока	осредња
170.	4659	Мишић Живота	висока	осредња
171.	4656	Јовановић Станко	висока	осредња
172.	4657	Гавриловић Милан	висока	осредња
173.	4652	Лазаревић Ковиљка	слаба	лоша
174.	4649	Милановић Живко	висока	осредња
175.	4646	Стефановић Мирослав	осредња	осредња
176.	4647	Жикић Риста	слаба	слаба
177.	4648	Живковић Олга	осредња	осредња
178.	4644	Богдановић Радомир	висока	осредња
179.	4647	Жикић Риста	осредња	слаба
180.	4865	Село Рајац (сабор у пивницама)	осредња	слаба

Извор: *Студија заштите градитељског наслеђа на простору села Рајац*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2009.

в) Преглед очуваности рајачких кућа

Ред. бр.	Катас. парцеле	Власници кућа	Грађевинска очуваност	Унутрашња очуваност
1.	6110	Стојановић Светомир	висока	осредња
2.	6115	Стефановић Божидар	осредња	слаба
3.	6130	Станисављевић Драгиша	осредња	осредња
4.	6066 Стојанка	слаба	слаба
5.	5885	Милошевић Стојанка	висока	осредња
6.	6020	Николић Дража	лоша	лоша
7.	5711	Димитријевић Драган	осредња	осредња
8.	5720	Стојановић Миле	осредња	лоша
9.	5732	Ранковић Зоран	слаба	лоша
10.	5734	Рајковић Живица	осредња	осредња
11.	5739	Јовић Зоран	слаба	слаба
12.	5772	Ђукић Никодије	слаба	лоша
13.	5812	Симић Небојша	лоша	лоша
14.	5817	Стојић Драган	слаба	лоша
15.	6150	Видетић Љубиша	осредња	лоша
16.	6149	Станисављевић Драгиша	осредња	лоша
17.	6147	Миловановић Олга	осредња	осредња
18.	6144	Јоцић Бранимир	лоша	лоша
19.	6130	Николић Радомир	осредња	лоше
20.	6031	Мишић Марија	висока	висока
21.	6032	Васић Живота	висока	висока
22.	6014	Спасић Божа	осредња	лоша
23.	6008	Ћанга Кадивка	осредња	лоша
24.	6273	Лилкић Војислав	осредња	осредња

25.	6301	Костић Драгица	осредња	слаба
26.	6263	Перић Марко	осредња	осредња
27.	6261	Илић Слободан	слаба	слаба
28.	6268	Перић Радмила	осредња	осредња
29.	6263	Перић Станка	осредња	осредња
30.	6218	Јосиповић Нада	лоша	лоша
31.	6225	Мишић Милија	осредња	слаба
32.	6254	Перић Драгослава	слаба	слаба
33.	6233	Пешић Даринка	лоша	лоша
34.	6240	Јончић Стојанка	осредња	осредња
35.	6242	Радуловић Драгољуб	осредња	осредња
36.	6241	Младеновић Ненад	осредња	осредња
37.	6243	Перић Даринка	лоша	лоша
38.	6244	Перић Станка	осредња	осредња

Преглед грађевинске и унутрашње очуваности рајачких традиционалних кућа

Извор: *Студија заштите градитељског наслеђа на простору села Рајац*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2009.

г) Корелација одговора анкетираних испитаника

У извршеном анкетању представника рајачког културног туризма и представника туризма укупног неготинског краја у области оцене стања у рајачком културном туризму и пројектовања његовог даљег развоја, од значаја је било испитивање усклађености одговора ових група испитаника на свако од постављених анкетних питања. Ово због тога што тако добијена информација аргументује не само валидност коришћеног узорка испитаника, већ уједно указује на истинитост утврђених истраживачких хипотеза.

Сходно томе, према статистичкој теорији, за ову проверу је коришћен коефицијент линеарне корелације који је израчунаван применом следећег обрасца:⁵⁶:

$$r_{xy} = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \sum (y_i - \bar{y})^2}}$$

где су:

x_i – нумерички подаци о одговору прве групе испитаника (x) на алтернативе анкетног питања

y_i - нумерички подаци о одговору друге групе испитаника (y) на алтернативе анкетног питања

\bar{x} – средња вредност нумеричких података о одговору прве групе испитаника- $\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}$

\bar{y} - средња вредност нумеричких података о одговору друге групе испитаника -

$$\bar{y} = \frac{\sum y_i}{n}$$

n – број парова нумеричких података код прве и друге групе испитаника.

На основу тога конкретан резултат r_{xy} се креће у следећим границама између -1 и 1, односно:

$$-1 \leq r_{xy} \leq 1.$$

⁵⁶Сотировић, В., Адамовић, Ж. (2005): *Методологија научно-истраживачког рада са статистиком у МС ЕКСЕЛ-у*, Технички факултет, «Михајло Пупин, Зрењанин, стр. 230-232.

С обзиром на износ добијеног резулта r_{xy} , према статистичкој теорији, сматра се да су међусобне везе третираних података:

- незнатне, ако је $0 < |r| \leq 0,3$
- слабе, ако је $0,3 < |r| \leq 0,5$
- значајне, ако је $0,5 < |r| \leq 0,7$
- јаке, ако је $0,7 < |r| \leq 0,9$
- врло јаке, ако је $0,9 < |r| \leq 1$.

На наведени начин за одговоре на 58 анкетних питања израчунати су износи коефицијента линеарне корелације, којим су затим као извор придодати припадајућим табелама у основном тексту овог рада како би се они користили при интерпретирању резултата и хипотеза у ово истраживању.

При томе је битно нагласити да су код свих анкетних питања добијени резултати показали да су везе између одговора испитаника веома јаке, тј. $r_{xy} > 0,9$.

д) Биографија аутора докторске дисертације

Александра Миловановић је рођена 1973. године у Зајечару. Основну и средњу школу завршила је у Неготину. Дипломирала је на Учитељском факултету у Врању, а специјалистичке академске студије је завршила на Факултету политичких наука у Београду. Школске 2011/12. године, на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета, уписала је докторске студије које намерава да заврши израдом и одбраном пријављене докторске дисертације из области примењеног сеоског културног туризма у неготинском селу Рајац.

Александра Миловановић је, по завршетку Учитељског факултета, од 1998. до 2000. године, радила као наставник разредне наставе у ОШ „Вера Радосављевић“ у Неготину. Након тога је од 2001. до 2008. године, обављала скупштинске послове у неготинској Општини. Од 2008. до 2012. била је запослена у Историјском архиву Неготина. Функцију помоћника председника општине Неготин обављала је у периоду од 2012. до 2013. године, након чега наставља са радом у Историјском архиву Неготина.

Паралелно са напредовањем у образовању, именована се активно бавила научним радом, што доказују објављени научни радови, од којих су најважнија три рада са СЦИ листе, и то:

- 1) Миловановић, Александра, *Улога и значај карантина у очувању народног здравља Источне Србије током прве половине XIX века*, Баштиник бр. 14, Историјски архив Неготина, Неготин, 2011. (М53);
- 2) Плавшић, Никола - Миловановић, Александра, *Протокол магистрата Нахије поречке (1828-1832)*, Историјски архив Неготина, Неготин, 2012. (М44);
- 3) Илић, Силвана - Уруновић, Милан - Миловановић, Александра - Стевановић, Марија, *Investment value of grape wine growth and wine production in Serbia*, 3rd Internationale Simposium of Natural Resources Management, Зајечар, 30-31.10.2013. (М33).

Из изложеног се може констатовати да се Александра Миловановић, кроз школовање и професионални рад систематски припремала за бављење наставно-научним радом из сфере културе чему ће веома допринети и израда и одбрана пријављене докторске дисертације из те области.